

Комунальний заклад вищої освіти
«Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

АКАДЕМІЧНІ СТУДІЇ

СЕРІЯ «ГУМАНІТАРНІ НАУКИ»

Випуск 2

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Білоус Петро Васильович, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри філології, Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Гудзенко Олена Георгіївна, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та філософії, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Добродум Ольга Вікторівна, доктор філософських наук, професор, професор кафедри культурології та філософської антропології, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова;

Кралюк Петро Михайлович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, Національний університет «Острозька академія»;

Коляда Еліна Калениківна, кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри практики англійської мови, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Смаль Оксана Віталіївна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземної та української філології, Луцький національний технічний університет;

Міріца Стефанія-Крістіна, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія.

Чижевський Фелікс, професор, доктор габілітований, професор, Університет Марії Кюрі-Склодовської (UMCS), м. Люблін, Польща.

*Ілюстрація на обкладинці – картина із серії «Квіти – радість життя»
луцької художниці Світлани Костукевич (використана за згодою автора).*

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради
30 червня 2021 р., протокол № 5

Науковий журнал «Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»
zareєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія KB № 24805-14745P від 21.04.2021)

Офіційний сайт видання: www.academstudies.volyn.ua

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ФІЛОЛОГІЯ

UDC 811.111'42:141.22

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.2.1>

V. M. BOICHUK

*Ph.D. in Philology, Senior Lecturer at the Department of Philology,
The Municipal Higher Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: boichukvalia@gmail.com*

N. V. YEFREMOVA

*Ph.D. in Philology, Associate Professor,
Associate Professor at the Conversational English Department,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk, Ukraine
E-mail: yefremova05@gmail.com*

YU. S. SKROBAKA

*Candidate of Pedagogical Science,
Lecturer at the Department of Philology,
The Municipal Higher Educational Institution
"Lutsk Pedagogical College" of the Volyn Regional Council,
Lutsk, Ukraine
E-mail: chapiuk@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0001-5942-2783>*

DISCOURSE SPECIFICITY OF NON-COOPERATIVE STRATEGIES OF PESSIMISTIC COMMUNICANT

The article highlights non-cooperative strategies and tactics of a pessimistic communicant. It is revealed that communicative strategy, as one of the most important discourse-forming factors, is a characteristic feature of pessimistic discourse, which presupposes a communicative situation of pessimistic behavior, is represented by a complex system of lexical, syntactic, stylistic, pragmatic and non-verbal means of expressing the communicant's pessimistic outlook and is characterized by certain goals, style, tonality and mode of communication.

Strategies for the expression of pessimism harmonize or disharmonize relationships between the interlocutors. Rigid non-cooperative communicative strategies are: of negative self-expression, manipulation and confrontation. The strategy for negative self-expression is realized by the tactics of affectation, demonstration of negative expectations, demonstrative self-criticism, self-accusation, self-humiliation, complaints and sarcasm. The following tactics represent the strategy for manipulation: the negative evaluation of the interlocutor, psychological pressure, imposing of the subjective point of view, warning, criticism, playing on the emotions of the interlocutor and complaints. The confrontational tactics are: the tactic of refusal, disagreement, accusation, inducement to the action, appeal to negative experience.

The verbal markers of non-cooperative strategies and tactics of a pessimistic communicant are lexico-semantic, syntactic, stylistic and pragmatic means. The verbalization of the tactics is determined by the structure of a communicative situation and by the peculiarities of the personal behavioral responses of a pessimistic communicant. It is proved that the choice of cooperative strategies and tactics realizing the communicative intention of a pessimistic communicant is determined by typological features of pessimism as dispositional (a communicative strategy of tolerance) and defensive (a defensive communicative strategy) phenomenon.

It is proved that the choice of strategies and tactics is determined by typological peculiarities of pessimism as a dispositional (communicative strategies of negative self-expression and manipulation), attributional (communicative strategies of negative self-expression and confrontation) and situational (communicative strategies of manipulation and confrontation) phenomenon.

Key words: communicative behavior, pessimistic discourse, communicative strategy, communicative tactics, non-cooperative strategy, pessimistic communicant.

Introduction. The study of communicative behavior of communication participants will inevitably address the problem of communicative strategy, the two-level character of which is determined by the rules of society and dispositions of the individual psychological structure. As the optimal implementation of the speaker's intentions to achieve a specific goal of communication, the communicative strategy determines the control and selection of certain ways of behavior at a certain stage of communicative interaction, aimed at obtaining the desirable or preventing undesirable effect (communicative tactics) and their flexible modifications in a particular communicative situation [Batsevych : 118–120].

Communicative strategy as one of the most important discourse-forming factors is a basic feature of pessimistic discourse, which presupposes a communicative situation of realization of the speaker's pessimism. It is represented by a complex system of lexical, syntactic, stylistic and pragmatic means of representation of a speaker's pessimistic world view, and is characterized by its own goals, style, tenor and communicative strategies.

Since the notion of communicative strategy is one of the central notions in the analysis any type of discourse, the interest of researchers to various aspects of its study remains consistently high. Currently, the main features of communicative strategies have been defined, the existing classifications of communicative and discursive strategies have been reviewed [Issers; Maksimova; Christensen; Plowman], the peculiarities of strategies and tactics of communicants in different types of discourse are revealed [Brown 2010; Anesa], etc. Pessimism as a worldview heterogeneous construct, which determines the choice of verbal and non-verbal means of communication, underlies a certain type of communicative behavior. The discourse analysis of a pessimistic communicant's strategies and tactics is one of the stages in the research of their communicative behavior.

The purpose of this research is to identify the characteristic features of non-cooperative strategies and tactics of a pessimistic communicant. The specific research objectives are as follows: 1) to reveal the non-cooperative strategies and tactics of a pessimistic communicant; 2) to identify the verbal markers of non-cooperative strategies and tactics of a pessimistic communicant;

3) to establish a connection between the typological features of pessimism as a psychological phenomenon and non-cooperative strategies and tactics which realize the communicative intention of a pessimistic communicant.

Results and discussion. The rules for the language use and norms of social interactions, which make up a conceptual scheme of discourse construction, are grounds for providing communicative and social needs of communication participants. These are the principle of cooperation and the principle of politeness that regulate and optimize informative (rational) and non-informative (sociative) facets of pessimistic discourse [Odarchuk : 148]. According to the degree of maintenance and violation of communication principles, pessimistic discourses are divided into those harmonizing and disharmonize the relationships between communicants.

Taking into account the criterion of rigidity / softness of communicative strategies, which is based on the factor of communicative aggression / tolerance, non-cooperative communicative strategies for the expression of pessimism are defined as rigid, since their use leads to neglect of the cooperation and politeness principles. Cooperative communicative strategies for the expression of pessimism are soft, as they presuppose speaker's inclination to avoid conflicts, their ability to compromise, support of the interlocutor.

The realization of non-cooperative or cooperative communicative strategies for the expression of pessimism is determined by the conditions of each separate communicative situation and communicative needs of a pessimist in self-expression, confrontation, achieving communicative influence on the interlocutor, demonstration of tolerance and self-defense.

While analyzing the data, we singled out a number of initial and responding communicative strategies that are characterized by these features and are realized by a relevant set of tactics. Rigid non-cooperative communicative strategies are: of negative self-expression, manipulation and confrontation. The application of these communicative strategies is determined by the fact that a pessimist as a person with clearly pronounced worldview principles demonstrates a number of personal characteristics that correlate with the basic features of pessimism and complicate communication in a number of communicative situations.

Self-expression of a personality, as an external actualization of their own beliefs and feelings, is an act of will, which is based not on their rational awareness, but on the spontaneity of expression. The cognitive basis of negative self-expression, as a separate type of destructive communicative behavior, is a number of personal psychological complexes – inferiority complex, minority complex and guilt complex. The main motivating factor for the use of a **negative self-expression strategy** in pessimistic discourse is an egocentrism of a pessimist, whose purpose is to find themselves in the center of attention and to get psychological support from an interlocutor. This strategy is realized by the tactics of affectation, demonstration of negative expectations, demonstrative self-criticism, self-accusation, self-humiliation, complaints and sarcasm.

The communicative tactic of affectation is realized through the spontaneous expression of speaker's negative emotions. In the communicative situation of a spontaneous manifestation of negative emotions, pessimist is experiencing an increase or weakening of emotional tension. The analyzed tactic is a spectacular example of violation of cooperation and politeness principles by G. Grais, which leads to the discord in communicative interaction. The verbal realization of this tactic is represented by the use of affectives, which indicate the pessimistic communicative behavior of the speaker, and a number of syntactic stylistics devices. For example:

But still she clung to him, wailing aloud in her despair: "Oh, Jurgis, think what you are doing! It will ruin us – it will ruin us! Oh, no, you must not do it! No, don't, don't do it. You must not do it! It will drive me mad – it will kill me – no, no, Jurgis, I am crazy – it is nothing. You do not really need to know. We can be happy – we can love each other just the same. Oh, please, please, believe me!" [Sinclair].

The fictional heroine uses a tactic of affectation, the basis of which is guilt complex, and tries to obtain psychological support from her interlocutor. 'Hopelessness', 'disbelief', 'negative expectations', 'despair', 'suffering', 'fear', 'nervousness' as qualitative features of pessimism are represented in the speech 1) by a one-word exclamation *Oh*, the pessimistic potential of which is determined by the context; 2) by an exclamatory sentence (*Oh, Jurgis, think what you are doing! It will ruin us – it will ruin us! Oh, no, you must not*

do it! Oh, please, please, believe me!); 3) by lexical and syntactic repetitions helping the speaker to draw attention and cause interest in interlocutors (*It will ruin us – it will ruin us! Oh, no, you must not do it! No, don't, don't do it. You must not do it! no, no; please, please*), enhance pessimistic tonality of the utterance; 4) by parallel constructions (*It will drive me mad – it will kill me; We can be happy – we can love each other just the same.*). Simultaneous use of the kinesic pantomime (*she clung to him*) and phonatory (*wailing aloud in her despair*) non-verbal means of communication enhance the effect of affectation. The use of affectation tactic allows a pessimist to express negative emotions and achieve psychological safety valve.

The communicative **tactic of demonstration of negative expectations** is determined by pessimist's crave for excessive self-expression, which is manifested in a constant attraction of attention to himself/herself and a constant accentuation of negative expectations as a basic qualitative feature of pessimism. The violation of maxim of quantity (utterance falsifies on excessive information) and method (utterance is ambiguous and wordy) of the principle of cooperation by G. Grais leads to the disharmony in pessimistic discourse. The realization of this tactic takes place with the help of certain syntactic structures and stylistic means. For example:

"You're thinking too much, Bradley, I can see you are. We'll solve all these problems. We'll have Priscilla to live with us."

"We won't be living anywhere."

"What do you mean?"

"We just won't. There isn't any future. We shall go on and on driving in this car forever. That's all there is."

"You mustn't speak like that, it's false. Look, I've bought brown bread and toothpaste and a dustpan."

"Yes. That's a miracle. But it's like the fossils which religious men used to think God put there when He created the world in 4000 b.c. so that we could develop an illusion of the past."

"I don't understand."

"We have an illusion of the future."

"That's wicked talk and a betrayal of love."

"Our love is in the nature of a closed system. It is complete within itself. It has no accidents and no extension."

“Please don’t talk that abstract sort of language, it’s a way of lying.”

“Maybe. But we have no language in which to tell the truth about ourselves, Julian” [Murdoch].

In this example, the excessive demonstration of negative expectations is achieved by 1) repeated use of negative sentences: *We won’t be living anywhere. We just won’t. There isn’t any future. But we have no language in which to tell the truth about ourselves, Julian. It has no accidents and no extension*; 2) irony as the speech means of excessive self-expression: *That’s a miracle. He created the world in 4000 b.c. so that we could develop an illusion of the past*; 3) comparison: *But it’s like the fossils which religious men used to think God put there when He created the world in 4000 b.c. so that we could develop an illusion of the past. Our love is in the nature of a closed system*; 4) metaphor: *It (love) has no accidents and no extension.*

Communicative **tactics of demonstrative self-criticism, self-accusation and self-humiliation** emphasize the negative personal features of a pessimist. The cognitive-psychological basis for these communicative tactics is low self-esteem, which is the ground for the formation of pessimism as an attributive style. Demonstrative self-criticism, self-accusation and self-humiliation differ in intensity and level of self-esteem: from demonstrative statement of the critical self-perception to exaggerated understatement of personal features and characteristics.

Pessimistic speech acts (constatives, assertives and expressives) which realize these tactics, express negative subjective-assertive attitude of a pessimist to his/her own actions and feelings.

The analyzed tactics are used by the speaker to demonstrate compliance with the principle of politeness, namely, the maxim of modesty (drive to maximum self-accusations and self-criticism). However, the violation of the maxims of number, mode (excessive information and wordiness) and relevance (deviation from the theme) of the principle of cooperation is the factor that contributes to the discord of interaction between communicants. The main means of realization of these tactics are lexical units with negative semantics and affectives which indicate pessimistic communicative behavior of a speaker. Criticizing, accusing, humiliating himself/herself, a pessimist constructs pessimistic utterance around the egocentric lexeme – the pro-

noun *I*, which is the center of pessimistic self-characterization. For example:

“I’m a failure,” he murmured, “I’m unfit for the brutality of the struggle of life. All I can do is to stand aside and let the vulgar throng hustle by in their pursuit of the good things” [Maugham].

The communicative tactic of demonstrative self-criticism shows the speaker’s intention to attract excessive attention, accentuating a number of qualitative features of pessimism, such as ‘failure’ (*I’m a failure*), ‘uncertainty’, ‘dissatisfaction’ (*I’m unfit for the brutality of the struggle of life*), ‘passivity’, ‘lack of interest’, ‘lack of motivation’, ‘apathy’ (*All I can do is to stand aside and let the vulgar throng hustle by in their pursuit of the good things*), which indicate the inability of a pessimist to resist adverse external circumstances. The use of the phonatory non-verbal component of communication represented by the lexeme *Murmur*, enhances the overall pessimistic tonality of the utterance.

The following example of the communicative **tactic of self-accusation** shows that the negative experience of the heroine contributes to the formation of a pessimistic attributive style.

She paused, hesitating, then with a shy half-laugh:

“I really believed I was selling myself, Mr Marlow. And I was proud of it. What I suffered afterwards I couldn’t tell you; because I only discovered my love for my poor Roderick through agonies of rage and humiliation. I came to suspect him of despising me; but I could not put it to the test because of my father. Oh! I would not have been too proud. But I had to spare poor papa’s feelings. Roderick was perfect, but I felt as though I were on the rack and not allowed even to cry out. Papa’s prejudice against Roderick was my greatest grief. It was distracting. It frightened me. Oh! I have been miserable! That night when my poor father died suddenly I am certain they had some sort of discussion, about me. But I did not want to hold out any longer against my own heart! I could not” [Conrad, 2008 : 197].

Sentiment-analysis proves that lexical units with negative semantics *suffer* (-1), *agony* (0), *rage* (-1,5), *humiliation* (-1,5), *grief* (-1,5), *distract* (-0,5), *frighten* (-1,5), *miserable* (0) and emotional exclamation *Oh!* form a general pessimistic tonality of the utterance. Within the syntactic con-

text the self-accusation tactic is realized through sentences that actualize the category of modality (*I would not have been too proud. But I had to spare poor papa's feelings. Roderick was perfect, but I felt as though I were on the rack and not allowed even to cry out*). Metaphor *I was selling myself* and metonymy *against my own heart* are stylistic means of realization of the analyzed tactic.

Self-humiliation as a typical mode of hypertrophied negative self-expression is characterized by the lowest level of self-esteem. For example:

I have rarely seen a man crying and the sight inspires disgust and fear. Francis was whimpering loudly, producing suddenly a great many tears. I could see his fat reddened hands wet with them in the light of the gas fire.

"Oh, cut it out!"

"All right, all right. Sorry, Brad. Forgive me. Please forgive me. I expect I just want to suffer. I'm a masochist. I must like pain or I wouldn't go on living, I'd have taken my bottle of sleeping pills years ago, I've thought of it often enough. Oh Christ, now you'll think I'm bad for Priscilla and boot me out" [Murdoch].

Humiliating himself/herself a pessimist tries not only to attract attention but also to get psychological support from the interlocutor. He does not realize that such communicative behavior produces a reverse effect and increases the intensity of self-humiliation from excessive expression of consent with the interlocutor to intentions to commit suicide. Verbal markers of this tactic within the analyzed excerpt are: 1) lexical units with negative semantics *suffer* (-1), *masochist* (-1), *pain* (-1,5); 2) lexical and syntactic repetitions (*All right, all right; Forgive me. Please forgive me*); 3) the use of syntactic structures with modal words, modal verbs and conditional mood (*I expect I just want to suffer. I must like pain or I wouldn't go on living, I'd have taken my bottle of sleeping pills years ago*). Non-verbal components of communication (paralingual respiratory – *whimpering loudly, producing suddenly a great many tear*;; somatic changes – *fat reddened hands wet with them*) complement and enhance verbalized information about the emotional state of the pessimistic communicant.

The communicative **tactic of the complaints** as a means of negative self-expression is determined by the desire of a pessimist to attract the attention of the interlocutor to external factors that contribute

to the formation of pessimistic dispositions. This goal presupposes the use of verbal and non-verbal means of communication that actualize relevant qualitative features of pessimism. By violating all the maxims of the principle of politeness and the maxim of mode of the principle of cooperation, this tactic contributes to the discord of pessimistic discourse. For example:

...Gabriel continued, "Have you ever really been happy?"

"Look!" snapped Sunday and his head whipped in the boy's direction to meet his cheery demeanor; "Not that it's any of your concern, but I don't have time for happiness because I'm too busy getting crapped on by a wicked Head Physician, nurses and kids like you!" [Hedges : 23].

The example shows the polychrosis of verbal and non-verbal actions, aimed at realization of the analyzed tactic, which allows to reveal such qualitative features of pessimism, as 'hopelessness', 'irritation', 'bad mood', 'dissatisfaction', 'nervousness'. The phonatory (*snapped*) and kinesic (*his head whipped*) non-verbal components of communication accompany a number of multi-level linguistic means of implementing the analyzed tactic, such as 1) an invective unit *getting crapped on*, 2) ...Gabriel continued the adjective with negative semantics *wicked*, 3) distancing from the interlocutor *Not that it's any of your concern*, 4) the exclamatory sentence that reflects the hyperbolized sensibility of a pessimist.

The **communicative tactic of sarcasm** focuses the attention of the interlocutor on the negative attitude of a pessimist to a certain phenomenon. Pessimist as egocentric but cautious personality, seeks self-expression by contrasting the literal and contextual meanings of pessimistic utterances. One of the factors that disharmonize interaction by the use of this tactic is the desire of a pessimist to achieve self-centered communicative purposes; the interests of the interlocutor are not taken into account. As an evaluative judgement, a pessimistic utterance with sarcastic semantics presupposes the speaker's rejection of certain phenomena of reality and the need to demonstrate their position. For example:

"I don't blame the girl," he was saying. "He is infatuated with her. /.../ He will be surprised," commented Fyne suddenly in a strangely malignant tone. "He shall be met at the jail door by

a Mrs. Anthony, a Mrs. Captain Anthony. Very pleasant for Zoe. And for all I know, my brother-in-law means to turn up dutifully too. A little family event. It's extremely pleasant to think of. Delightful. A charming family party. We three against the world – and all that sort of thing. And what for. For a girl that doesn't care twopence for him.”

The demon of bitterness had entered into little Fyne. He amazed me as though he had changed his skin from white to black. It was quite as wonderful. And he kept it up, too [Conrad 2008 : 111].

The pessimist's negative attitude to the marriage of people with disproportion in age and different social status (*And what for. For a girl that doesn't care twopence for him*) is the reason for sarcasm. Verbalization of this tactic, which actualizes such qualitative features of pessimism as 'negative expectations', 'hopelessness', 'despair', 'dissatisfaction', 'frustration', takes place due to 1)...Gabriel continued the use of the indefinite article before proper nouns (*a Mrs. Anthony*), the repetition of which (*a Mrs. Captain Anthony*) enhances negative assessment and indicates the desire of the speaker to discredit the object of his utterance; 2) the use of lexical units with positive semantics (*very pleasant, extremely pleasant, delightful, charming*); 3) the repetition of the lexeme *family* and the use of synonyms *event* і *party*; 4) nominative sentences (*A little family event. Delightful. A charming family party*); 5)...Gabriel continued the use of hyperbole (*We three against the world*).

The strategy for manipulation allows a pessimist to achieve a communicative goal by implicit means. Manipulation, as a concealed psychological impact on the interlocutor, is aimed at addressee's performing specific actions in favour of a speaker. Whereas an interlocutor does not guess about real intentions of a manipulator, all manipulative communication techniques are a violation of the maxim of quality by G.P. Grais. The strategy for manipulation that is used by a pessimist in situations where an explicit impact does not allow to achieve the desired result and is unproductive or inappropriate, is realized by a number of tactics: the negative evaluation of the interlocutor, psychological pressure, imposing of the subjective point of view, warning, criticism, playing on the emotions of the interlocutor and complaints.

Using the **tactic of the negative evaluation of the interlocutor**, a pessimist tries to evoke in

an addressee subconscious self-dissatisfaction, which can serve as a cause of pessimistic mood. This way a pessimist tries to force an addressee to experience inferiority complex. Illocutionary goals of such speech acts are the changes in the psychological state of the addressee by generating doubts and uncertainty as well as the change in behavior, emotional state and worldview. Language markers of this tactic are determined by the conditions of a particular communicative situation. For example:

“Of course,” he said, “it could be the foul light in here – and certainly I don't want to sound pessimistic – but damn me, lad, I've never seen you looking so grey and – “

“And old?” asked Hero, as Wanderer paused in midsentence [Lumley : 172].

In this extract the analyzed tactic (*I've never seen you looking so grey and –*) is the cause of the negative self-esteem of the interlocutor (*And old?*). Although the pessimistic communicant tries to deny the pessimistic implications (*I don't want to sound pessimistic*) and mitigate the incompatibility of communication using the modal verb (*could*) and modal words (*of course, certainly*), as well as to create an impression of informality of communication (*but damn me, lad*), the negative assessment of the interlocutor still reaches its goal. The addressee is ready to attribute to himself the imaginary fallacies, which indicates the change in his psychological state.

The communicative **tactic of psychological pressure** is an instrument of hidden impact in order to create the emotional tension, which evokes anxiety, uncertainty and depression in an interlocutor. Pessimist creates psychological discomfort and presses on weaknesses of the interlocutor in order to increase the level of negative expectations of the latter. This tactic is achieved by multi-level linguistic means (constatives and assertives, rhetorical questions, lexical units with negative-evaluative semantics). For example:

“How bad can it get?” she asked in dismay. “What now?” Marionette sighed in despair.

“Well, you know,” he sounded pessimistic, “people in distress come out with all sorts of things to justify their grief; wild tales to validate happenings that they can't rationalise? Well,” he continued, “here's a wild one for you; Josie Fielder reckons that Jillis Kueller, the new boss, caused Jim-Jim to have a heart attack” [Peters : 621].

Applying the tactic of psychological pressure, the pessimist confirms and enhances the negative expectations of the interlocutor. Being aware of his weak places, such as uncertainty, anxiety, distrust (*How bad can it get?* she asked in dismay. *What now?* Marionette sighed in despair), the pessimist deliberately seeks to change the psychological and emotional state of his interlocutor (*here's a wild one for you*), thus trying to take a situation under control. In cases of pessimism as a situational phenomenon, this communicative behavior is determined by the conditions of the communicative situation. The markers of the analyzed tactic within the given excerpt are: linguistic units with negative- evaluative semantics *distress* (-1), *grief* (-1,5), *a heart attack* (-1); the technique of exemplification (*Josie Fielder reckons that Jillis Kueler, the new boss, caused Jim-Jim to have a heart attack*); rhetorical question (*wild tales to validate happenings that they ca"t rationalise?*); the phonatory non-verbal component of communication (sounded pessimistic).

The communicative **tactic of imposing of the subjective point of view** is an intensive means of hidden influence, by which a pessimist tries to force the interlocutor to perform certain actions. Focusing on his/her own feelings, beliefs and desires, neglecting the interests of others, the pessimist actively implements this tactics, using a wide range of verbal and non-verbal means. For example:

"I say, I'm sorry you're upset, Aunt Louisa," he said. "But it's no good my being ordained if I haven't a real vocation, is it?"

"I'm so disappointed, Philip," she moaned. "I'd set my heart on it. I thought you could be your uncle's curate, and then when our time came – after all, we can't last for ever, can we? – you might have taken his place."

Philip shivered. He was seized with panic. His heart beat like a pigeon in a trap beating with its wings. His aunt wept softly, her head upon his shoulder [Maugham].

In this excerpt the pessimist uses his family status and technique of obligations and expectations with the aim of hidden domination and changes in the behavior of the interlocutor. The use of partial pessimistic self-characterization (*I'm so disappointed*), which is accompanied by a respiratory non-verbal component of communication *moaned*,

promotes the production of pessimistic tonality. Expressing a subjective opinion, the pessimist reproaches the interlocutor and tries to evoke a pang of guilt in him (*I thought you could be your uncle's curate, and then when our time came – after all, we can't last for ever, can we? – you might have taken his place*). The means of verbal realization of this technique are: metaphor (*I'd set my heart on it*), modal verbs (*could, might*), disjunctive rhetorical question (*after all, we can't last for ever, can we?*). The interrupted sentence and use of the respiratory and kinesic non-verbal components of communication (*His aunt wept softly, her head upon his shoulder*) indicate the unstable emotional state of the pessimistic communicant.

The communicative **tactic of warning** shows the intention of a speaker to change the behavior of an interlocutor by verbalization of qualitative features of pessimism, the dominant one is "negative expectations". Presupposing the negative course of events, a pessimist warns an interlocutor against performing certain actions. The effectiveness of this tactics is determined by involvement of various linguistic means. For example:

After some time Dual finally and reluctantly turned to Legitt. "We are not going to find it. We're just not," he said dejectedly. "The planet is just too big. We're trying to find a single structure or person on something as vast as a planet's surface. We wouldn't be able to find one on any of the other planets, and it's got to be at least four times the size," Dual continued pessimistically [Drabble : 262].

This extract contains speech acts, which are aimed at 1) expression of the pessimistic mood of the addressee caused by external reasons 2)...Gabriel continued change in the behavior of the addressee as a result of the importance of the pessimist's arguments. Such qualitative features of pessimism as 'negative expectations', 'unbelief', 'disappointment', 'depression' are verbalized in this excerpt. The verbal means of implementing the tactic of warning are: the subjunctive mood (*We wouldn't be able to find one on any of the other planets*), modal expression *to be going to* (*We are not going to find it*); the technique of contrast, the basis of which is the opposition of lexical units *single – vast, structure or person – planet's surface* (*single structure or person on something as vast as a planet's surface*). Silence (*After some time*), kinesic pantomymic (*finally and reluctantly*

turned to Legitt) and phonatory (*said dejectedly, continued pessimistically*) non-verbal components of communication contribute to the formation of pessimistic tonality.

The purpose of the communicative **tactic of criticism** is the production of subjective negative judgment for the sake of effective influence. A critical pessimistic utterance is designed to change an addressee's self-esteem and evoke a subconscious desire to do as a pessimist wants. To implement this tactic a pessimistic communicant involves a wide range of verbal and non-verbal means, the choice of which is determined by the conditions of a particular communicative situation. For example:

Eric leaned into the man with his fist clenched. In despair, the young man packed up the case, turned away, and walked toward the door. The panic of missing out on a good deal hit; I asked Eric for today's wages.

Eric looked at me pessimistically. "Are you really going to buy that piece of crap?" [Benner : 127].

In this example the pessimist's mistrust is verbalized by the general question with the specifying adverb *really* and the expression with modal meaning *to be going to*. At a non-verbal level it is accompanied by an oculesic non-verbal component of communication, nominated by the phrase *looked pessimistically*. This model of critical pessimistic utterance implicates negative expectations with the aim of their implementation in the consciousness of the interlocutor and changes in his behavior.

The communicative **tactic of playing on the emotions of the interlocutor** is the instrument of influence, the basis of which is desire to manipulate one's emotions. Pessimistic utterance as an emotional trigger aims to change the psychological and emotional state of an interlocutor. Pessimistic communicant seeks to obtain psychological support, which can vary from empathy to a complete change of worldview, forcing the addressee to share his pessimistic views or sad mood. For example:

"To a delightful dinner," said Melodie. (She beheld him in the candlelight.) "Salud!"

"Yes, and to washing down my difficulties," Adam said pessimistically [Messenger].

This communicative situation (giving toasts), the structure of which suggests romantic relationships between communicants, is an example

of the communicative behavior of a passive pessimistic manipulator, whose purpose is to shift the burden of his problems to other people. He does it so as not to cause their irritation. Feeling the romantic mood of the interlocutress (*To a delightful dinner, candlelight, Salud!*), the pessimist finds the opportunity to remind her about his problems and change the direction of the dialogue. The expression of consent (*Yes*), syntactic parallelism (*To a delightful dinner – to washing down my difficulties*), pessimistic tone (phonatory non-verbal component of communication *said pessimistically*) and lexical units with a negative-evaluative component *difficulties* (-0,5) are those means that realize the tactic of playing on the emotions of the interlocutor in this extract.

The communicative **tactic of complaints** as the component of the strategy for manipulation in pessimistic discourse is aimed at evoking a sense of guilt and empathy, as well as the desire of a pessimistic communicant to shift their problems to other people. Exaggerating troubles and intensifying emotiveness of the utterance, a pessimist uses the contrast to "I" – "they", pessimistic self-characterization, a number of stylistic means, the use of which is determined by the conditions of a particular communicative situation. For example:

"Poor Priscilla."

"I can't stand that man. And I can't stand her either. They didn't really want me there at all, they didn't care about me really to help me, it was just part of a game, it was like a joke."

"You're right there."

"No."

"She said a doctor was coming but he didn't come. I feel terrible, I think I've got cancer. Everyone despises me, everyone knows what's happened to me" [Murdoch].

In this excerpt the pessimistic communicant tries to influence the interlocutor with the help of complaints and to evoke sympathy for oneself. The pessimist openly demonstrates and exaggerates his helplessness and vulnerability. The realization of the analyzed tactic takes place with the help of 1) partial pessimistic self-characterization (*I feel terrible, I think I've got cancer*); 2) opposition "I" – "they" (*I, me – they, she, her, that man, everyone*); 3) words with negative-evaluative component *terrible* (-1,5), *cancer* (-1,5), *despise* (-1,5); 4) parallel structures (*I can't stand that man. And I can't*

stand her either; They didn't really want me there at all, they didn't care about me really to help me; Everyone despises me, everyone knows); 5) comparison (it was like a joke).

As a person with low conflict intensity, a pessimist due to his/her passivity does not go beyond the first level of conflict development, namely, temporary collisions or confrontations. We have found out that the **confrontational potential** of a pessimistic communicant is realized mainly in situations that require activities, rapid decisions and cause changes in the usual way of life. The confrontational tactics are: the tactic of refusal, disagreement, accusation, inducement to the action, appeal to negative experience.

The responsive communicative **tactic of refusal** is determined by the egocentric volitional component of pessimist's consciousness. "The will of the speaker – the author of the refusal – is realized by reluctance to fulfil the addressed action or refusal from the interests imposed on him" [Odarchuk : 14]. Increasing the confrontation between partners, the refusal contributes to their distancing and clarifying the relationship, which leads to confrontation and discord in communicative interaction. The communicative tactic of refusal is realized by negations, assertive speech acts as the utterances of refusal, which express the negative volitional state of a pessimistic communicant. For example:

"Can't you stop?" Jurgis cried.

"No," she answered, "I'll never stop. What's the use of talking about it – I'll stay here till I die, I guess. It's all I'm fit for." And that was all that he could get her to say – there was no use trying. When he told her he would not let Elzbieta take her money, she answered indifferently: "Then it'll be wasted here – that's all." Her eyelids looked heavy and her face was red and swollen; he saw that he was annoying her, that she only wanted him to go away. So he went, disappointed and sad [Sinclair].

This pessimistic utterance of refusal expresses psychoemotional negative attitude of partners to each other and to unfavorable external circumstances. The refusal in this extract is realized by the word *No* and the negative adverb *never* (*I'll never stop*). Negative expectations, hopelessness and disbelief of the pessimist (*What's the use of talking about it – I'll stay here till I die, I guess. It's all I'm fit for*) as triggers of refusal contribute to

the loss of mutual understanding between interlocutors. Indifference, apathy and loss of interest are actualized by phonatory (*answered indifferently*) and mimic (*Her eyelids looked heavy and her face was red and swollen*) non-verbal components of communication.

The responsive communicative **tactic of disagreement** emphasizes the discrepancies in the views of the interlocutors on certain external circumstances. Confrontation, which is realized by this strategy, is soft due to the dysthymic accentuation of pessimistic communicant. That is why the disagreement with the interlocutor is partial, sometimes demonstrative, and is accompanied by the actualization of such qualitative features of pessimism, as 'doubt' and 'uncertainty'. In speech pessimistic discourse disagreement is expressed by negation. For example:

"I agree, Governor. Perhaps our teamwork on this matter will translate into something more momentous ..., say, a diplomatic relationship between your Empire and my Federation."

"Perhaps," Thul replied pessimistically, "but I would not place a very large wager on the possibility. My Empire is – shall we say – a good deal more insular than I am" [David : 1029].

In this example the status-role relations of communicants restrain confrontation from continuing as a conflict. The principle of negative politeness, aimed at preserving the interlocutor's negative face in situations of official interaction, performs a preventive function [Brown 1987 : 62]. The means of implementing the communicative tactic of disagreement are: the lexical unit denoting doubt and uncertainty *perhaps*; conditional mood (*I would not place*); the adversative conjunction *but*, which helps to balance the semantics of negation; the phraseological unit denoting risk *to place a wager on*.

The communicative **tactic of accusation** in pessimistic discourse is the means of the escalation of confrontation. The attribution of guilt to an interlocutor and the detection of their inappropriate intentions, qualities and actions presuppose the violation of the maxims of tact and generosity, which leads to the discord in the interaction. The realization of this tactic takes place both on verbal and non-verbal levels, which is determined by the conditions of communicative situation. For example:

He became articulate suddenly, and, without raising his voice, perfectly audible. "No use! No use! You dare stand here and tell me that – you white-faced wisp, you wreath of mist, you little ghost of all the sorrow in the world. You dare! Haven't I been looking at you? You are all eyes. What makes your cheeks always so white as if you had seen something ... Don't speak. I love it ... No use! And you really think that I can now go to sea for a year or more, to the other side of the world somewhere, leaving you behind" [Conrad 2008 : 101].

The accusations expressed by the pessimist are subjective evaluative utterances that require justifications or explanations from the interlocutor. This tactic is realized by the technique of negative assessment of the interlocutor's actions (*You dare stand here and tell me that, You dare! And you really think that I can now go to sea for a year or more*). Syntactic repetitions (*No use! No use!*), metaphors (*you white-faced wisp, you wreath of mist, you little ghost of all the sorrow in the world*), rhetorical questions (*Haven't I been looking at you?*), comparison (*What makes your cheeks always so white as if you had seen something*), pauses (*... Don't speak. I love it ...*), the use of phonatory non-verbal component of communication (*He became articulate suddenly, and, without raising his voice, perfectly audible*) emphasize the emotional state of the pessimist in the situation of confrontation.

Intention to control the situation and low self-esteem encourage a pessimist to choose a communicative **tactic of inducement to the action**, which in the situation that requires active actions can be the cause of escalation of confrontation. The conflict of interests of interlocutors is the basis for the application of this tactic, which is implemented by orders, reproach and exaggerated emotionality. For example:

She leaned slightly over the little table, the same little table at which they had sat when they first met each other; and with no other memories but of the stones in the streets her childhood had known, in the distress of the incoherent, confused, rudimentary impressions of her travels inspiring her with a vague terror of the world she said rapidly, as one speaks in desperation: "You do something! You are a gentleman. It wasn't I who spoke to you first, was it? I didn't begin, did I? It was you who came along and spoke to me when I was standing

over there. What did you want to speak to me for? I don't care what it is, but you must do something." Her attitude was fierce [Conrad, 2017].

The speaker urges the interlocutor to the action by direct command (*You do something! ...but you must do something*) and reproach, verbalized by rhetorical questions (*It wasn't I who spoke to you first, was it? I didn't begin, did I? What did you want to speak to me for?*) and syntactic structures with emphatic *it* in the function of the formal subject (*It was you who came along and spoke to me when I was standing over there.*). Non-verbal components of communication (kinesic pantomimic – *She leaned slightly over the little table* and phonatory – *she said rapidly, as one speaks in desperation*) are the means of enhancing emotional tension (*in the distress of the incoherent, confused, rudimentary impressions of her travels inspiring her with a vague terror of the world*). They indicate the qualitative features of pessimism in the situation of confrontation.

The communicative **tactic of the appeal to negative experience** verbalizes pessimism as an attributive style. Negative experience of a pessimistic communicant forms negative expectations, the realization of which violates the maxims of mode and quality of the principle of cooperation and, accordingly, mutual understanding between interlocutors. Verbalization of this tactic takes place due to the use of declarative sentences with the predicate, expressed by the verb in one of the forms of the Past Tense. For example:

But Marija only shook her head. There was nothing else for her to do, she said, and nobody to employ her. She could not keep her past a secret – girls had tried it, and they were always found out. There were thousands of men who came to this place, and sooner or later she would meet one of them. "And besides," Marija added, "I can't do anything. I'm no good – I take dope. What could you do with me?" [Sinclair].

By accentuating her negative experience (*She could not keep her past a secret – girls had tried it, and they were always found out, There were thousands of men who came to this place*) and personal failures (*I'm no good – I take dope*), the heroine expresses negative expectations (*There was nothing else for her to do, she said, and nobody to employ her; sooner or later she would meet one of them*) and disappointment (*I can't do any-*

thing). This indicates her inability to take her own life under control, and, as a consequence, causes the interlocutor's counteraction. This tactic is realized by the use of predicate-verbs in the Past Indefinite and Past Perfect Tense Forms (*could not keep, had tried, were always found out, were, came*).

Conclusions. The choice of non-cooperative strategies and tactics is determined by typological peculiarities of pessimism as a dispositional (com-

municative strategies of negative self-expression and manipulation), attributional (communicative strategies of negative self-expression and confrontation) and situational (communicative strategies of manipulation and confrontation) phenomenon.

With all the findings, the current study needs to be further developed. The prospects touch upon the investigation of the phenomenon of pessimism in linguocultural aspect.

BIBLIOGRAPHY

1. Anesa, P. (2020). Lovextortion: Persuasion strategies in romance cybercrime. *Discourse, Context & Media*, (35). doi: 10.1016/j.dcm.2020.100398
2. Batsevych, F. S. (2004). *Osnovy komunikativnoi linhvistyky*. Kyiv: Vyd. tsentr «Akademiia».
3. Brown, K.A., & White, C.L. (2010). Organization–public relationships and crisis response strategies: Impact on attribution of responsibility. *Journal of Public Relations Research*, 23(1), 75–92. doi:10.1080/1062726X.2010.504792.
4. Brown, P., Levinson, S. C. (1987). *Politeness: some universals in language usage*. Cambridge; New York : Cambridge University Press.
5. Christensen, L. T., & Svensson, E. (2017). The nature of strategic communication: A rejoinder to Nothhaft. *International Journal of Strategic Communication*, 11(2), 1–4. doi: 10.1080/1553118X.2017.1318883.
6. Issers, O. S. (2008). *Kommunikativnye strategii i taktiki russkoy rechi*. Moskva: Izdatelstvo LKI.
7. Maksimova, N.V. (2005). K osnovaniyam tipologii kommunikativnykh strategiy chuzhoi rechi. *Issledovaniya po semantike i pragmatike yazykovykh edinits*. Ufa: Vagant. 109–114.
8. Odarchuk, N. A. (2009). *Vidmova : semantychnyi ta prahmatychnyi aspekty*. Lutsk: RRV «Vezha» Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky.
9. Plowman, K. D. & Wilson, Ch. (2018). Strategy and Tactics in Strategic Communication: Examining their Intersection with Social Media Use. *International Journal of Strategic Communication*, 12(2), 125–144. doi: 10.1080/1553118X.2018.1428979.

REFERENCES

1. Benner, E. J. (2015). *The Lost Station*. Xlibris.
2. Conrad, J. (2008). *Chance*. Ed. by Martin Ray.
3. Conrad, J. *Victory*. (2017). Retrieved from
4. <https://www.gutenberg.org/files/6378/6378-h/6378-h.htm>
5. David, P., Friesner, E., Carey, D., Wesley, S. D., Golden, C. (2002). *Star Trek: Double Helix Omnibus*. Simon and Schuster.
6. Drabble, R. D. (2017). *Pilot*. Amazon Digital Services LLC.
7. Hedges, R. (2009). *Sweet Serene*. Lulu. Com.
8. Lumley, B. (2013). *Mad Moon Of Dreams*. Hachette UK.
9. Maugham, W. Somerset. (2019). *Of Human Bondage* Retrieved from [https://www.ereading.club/bookreader.php/80509/Maugham_Of_Human_Bondage.html](https://www ereading.club/bookreader.php/80509/Maugham_Of_Human_Bondage.html).
10. Messenger, M. (2019). *Rhona's Revenge*. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=oqykCgAAQB&dq=inauthor>.
11. Murdoch, I. (2017). *The Black Prince*. Retrieved from <https://www.e-reading.club/bookresder.php/104708/blackprince.pdf>.
12. Peters, C. A. (2013). *Ignoble Imitation*. Author House.
13. Sinclair, U. (2018). *The Jungle*. Retrieved from <https://etc.usf.edu/lit2go/77/the-jungle/1261/chapter-1/>

В. М. БОЙЧУК

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри філології,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: boichukvalia@gmail.com*

Н. В. ЄФРЕМОВА

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри практики англійської мови,
Волинський національний університет ім. Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: yefremova05@gmail.com*

Ю. С. СКРОБАКА

*кандидатка педагогічних наук,
викладач кафедри філології,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: chapiuk@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0001-5942-2783>*

**ДИСКУРСНА СПЕЦИФІКА НЕКООПЕРАТИВНИХ
СТРАТЕГІЙ КОМУНІКАНТА-ПЕСИМІСТА**

У статті виявлено, що основою песимістичних дискурсів, які дисгармонізують взаємини між комунікантами, є некооперативні комунікативні стратегії. Песимістичний дискурс розглядаємо як особистісно-орієнтований тип дискурсу, який передбачає наявність комунікативної ситуації реалізації песимізму мовця. Він представлений комплексною системою лексичних, фразеологічних, синтаксичних, стилістичних і прагматичних засобів репрезентації песимістичного світобачення мовця й характеризується своїми власними цілями, стилем, тональністю та комунікативними стратегіями.

Серед жорстких некооперативних стратегій виокремлено стратегії негативного самовираження, маніпулювання та конфронтації. Стратегія негативного самовираження реалізується тактиками афектації, демонстрації негативних очікувань, демонстративної самокритики, самозвинувачення, самоприниження, нарікання, сарказму. З-поміж тактик стратегії маніпулювання виокремлено тактики негативної оцінки співрозмовника, психологічного тиску, нав'язування суб'єктивної думки, попередження, критики, гри на емоціях співрозмовника, нарікання. Серед конфронтативних тактик виокремлено тактики відмови, незгоди, звинувачення, спонукання до дії, апеляції до негативного досвіду. Вербальними маркерами стратегій та тактик, що ними послуговується комунікант-песиміст, є лексико-семантичні, синтаксичні, стилістичні та прагматичні засоби.

Доведено, що вибір стратегій і тактик визначається типологічними особливостями песимізму як диспозиційного (комунікативні стратегії негативного самовираження, маніпулювання), атрибутивного (комунікативні стратегії негативного самовираження та конфронтації) та ситуативного (комунікативні стратегії маніпулювання та конфронтації) феномену.

Ключові слова: комунікативна поведінка, песимістичний дискурс, комунікативна стратегія, комунікативна тактика, некооперативна стратегія, комунікант-песиміст.

*Стаття надійшла до редакції 25.05.2021
The article was received 25.05.2021*

УДК

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.2.2>

Ю. П. ГОРБЛЯНСЬКИЙ

*провідний фахівець Інституту франкознавства,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна
Електронна пошта: skelia@ua.fm*

ЗАГРЕБСЬКЕ ВІДРЯДЖЕННЯ ІВАНА ОСТАПИКА: ПЕДАГОГІЧНІ РІШЕННЯ ТА НАУКОВІ ПОШУКИ

У статті наголошено, що культурні та літературні контакти між слов'янськими народами, на жаль, тривалий час здебільшого були спорадичними, а знання про них фрагментарними. Статистика свідчить, що співпраця хорватського й українського народів, а отже й українсько-хорватські міжкультурні та політичні зв'язки, мають не надто рясну бібліографію та подієвість, що зумовлено, зокрема, історико-політичними та культурними обставинами становлення обох народів і культур. Значний внесок у розвиток українсько-хорватських політичних і культурних зв'язків зробила львівська школа хорватистики. Автор зосереджує увагу на одному важливому, але призабутому епізоді українсько-хорватських культурних відносин – науково-педагогічної діяльності викладача Львівського університету доцента Івана Остапика під час річного відрядження до Загребського університету в 1988–1989 н. р. У фокусі уваги – його винахідливі педагогічні рішення та наукова активність – пошук брошури Максима Богдановича «Білоруське відродження», листів Лесі Українки до київської подруги Мані Биковської (в одруженні – Беляєвої), дослідницьких матеріалів про білорусько-українські, литовсько-українські міжкультурні зв'язки тощо. Стаття майже повністю написана на основі супровідних відрядних документів та епістолярію з приватного (домашнього) архіву львівського педагога й науковця, якими люб'язно дозволила користуватися його дружина.

Ключові слова: Іван Остапик, Львівський університет, Загребський університет, відрядження, співпраця, педагогічні рішення, наукові пошуки, міжкультурні зв'язки, Загребська школа структуралізму, листування.

*Стіймо поруч якнайкривні,
Як одна душа!*

П. Грабовський. На прощання

«Одна із найцікавіших сторінок новочасної історії літератури – се вияснення міжнародних духових взаємин між народами, про яких політичні взаємини історія не знає нічого або майже нічого...» [Франко, 1982 : 137] – писав у статті «До історії чесько-руських взаємин» І. Франко. На жаль, культурні й літературні контакти між українським та іншими слов'янськими народами здебільшого були спорадичними, а наші знання про них украй фрагментарними, що зумовлює загальну непривабливу перспективу.

Отож почну свій виклад із промовистої статистики: співпраця хорватського й українського народів, а отже й українсько-хорватські міжкультурні та політичні зв'язки майже до кінця ХХ ст. мають не надто рясну бібліографію та подієвість, позаяк так склалися історико-політичні та культурні обставини становлення обох народів і культур (українська – у сфері постійного тиску, виживання

та впливів російської, польської чи австрійсько-німецької державних формацій, хорватська – в опікунчому контексті австро-угорської, сербської культури та потужних москвофільських віянь). Мабуть, саме тому, як вичитуємо у четвертому томі академічного 5-томного дослідження «Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: літератури країн Центральної і Південно-Східної Європи на Україні...» (виходив у світ наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років), бібліографічний опис хорватсько-українських літературних зв'язків помістився всього на 5-ти сторінках видання, де занотовано лише 59 позицій літературознавчих, літературно-критичних і перекладних українсько-хорватських контактів [Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: літератури країн Центральної і Південно-Східної Європи на Україні, 1991]. Звісно, ті контакти, судячи з не надто багатого переліку, відбувалися переважно вряди-годи, несистемно і зазви-

чай між окремими представниками народів (як, скажімо, Ватрослав Ягич – Іван Франко чи Микола Сумцов). Тому видаються щасливим винятком у згаданому переліку порівняльно-типологічні зближення творчості Тараса Шевченка з Августом Харамбашичем і С. Кранькевичем (статті Луки Луціва, М. Базилівського, І. Ющука), «Марко Вовчок у сербів та хорватів» Г. Зленка, критико-літературознавче осмислення проблем «Юрій Крижанич і Україна», творчості Володимира Назора (статті В. Колос, Є. Пашенка). Особливо впадає в око як подиву гідний вагомий штрих у розвитку українсько-хорватських культурно-літературних зв'язків стаття відомого українського письменника, критика й педагога доби модерну (у радянський час дещо відсунутого на периферію української літературної історії) Осипа Маковея «Причинки до джерел Гундуличевого «Османа» (опублікував Осип Криль 1967 р. у збірнику «Слов'янське літературознавство і фольклористика», вип. 3). Дещо багатший перекладний доробок українців із хорватської (були спроби антологічних видань і творів або книжок вибраного окремих письменників – І. Гундулича, М. Крлежи, Ф. Мажуранича, В. Назора, П. Прерадовича, А. Харамбашича та ін.; переспівували та перекладали хорватів Павло Грабовський, Осип Шпитко, Максим Рильський, Павло Засенко, А. Лисенко, Захар Гончарук, Віктор Кордун). Словом, хоч хорвати та українці – брати-слов'яни, але щось не надто цікавилися по-справжньому один одним і переважно через домінуючі сусідні культури – російську й сербську. Напрошується висновок: тоталітаризм політичний «господарював» і в культурній, духовно-мистецькій і науковій стихії: останні два століття інтелектуалів наче змушували цікавитися тими народами й культурними традиціями, які перебувають в авангарді світових подій, або, якщо висловитися точніше, народи-гегемони надиктовували людству осягати й осмислювати передусім їхнє державо- та культуротворче становлення, полишаючи в затінку чи й цілковито ігноруючи не менш цікаві й неповторні державницькі традиції та культурно-ментальні світи інших, підневільних, народів, у тому числі українського й хорват-

ського¹. Хорватам із сербами поталанило все-таки, мабуть, більше, ніж українцям у Російській імперії: нам неодноразово забороняли послуговатися рідною мовою в публічному житті (коли і де завгодно), а, перекинувши назву «Русь», «руський», на інший наш етнонім «Україна», «український» накладали вето чи ігнорували, наполегливо нав'язуючи нам сконструйовані фальшиві окреслення із виразно принизливим акцентом – «Малоросія», «малорос», «малоросійський» тощо.

Як слушно стверджував один із провідних сучасних дослідників українсько-хорватських культурних взаємин Євген Пашенко, хорватська україністика започаткована у першій половині ХХ ст., проте найбільше поживалася з 1940-х років – «завдяки діяльності української інтелігенції, що прибувала до Хорватії з Галичини, налагоджувала зв'язки з хорватськими культурними центрами, створювала відгалуження львівської «Просвіти», коли в Хорватії «почали з'являтися книжкові видання перекладів Василя Стефаника, Уласа Самчука, представників класики, тематичні видання про Україну». «У Загребі, – наголошував науковець, – завдяки зусиллям хорватських та українських інтелектуалів, почала викладатися україністика. Це був ентузіазм патріотичної молоді, яка сподівалася втілити ідеї незалежності, вбачаючи спорідненість прагнень України й Хорватії, що вело до дружньої взаємності. Більшість із них намагалася уникати співробітництва з націонал-екстремістами, хоча були й такі, що вірили новим режимам. Трагедія одних і других

¹ Промовистою є, зокрема, ситуація зі ставленням в радянській Україні до знакових представників словацького народу – маю на увазі одного з найбільших літературознавців-компаративістів другої половини ХХ – початку ХХІ ст. словака Діоніза Дюришина, із яким свого часу також налагодив спочатку епістолярний, а згодом і безпосередній контакт І. Остапик (зберігся лист словака до львів'янина від 10.04.1988, в якому він пропонує зустрітися в Москві під час його відрядження до Інституту сходознавства АН СРСР для обговорення цікавих для них обох проблем, мабуть, порівняльно-літературознавчої контактології: «Якщо Ви маєте час і справи в Москві, прошу Вас, приїжджайте. Ми маємо змогу зустрітися і проговорити форми взаємної співпраці. Разом обговоримо Вашу тему, терміни, обсяг статті та ін.»). Так-от, про цього видатного науковця нема окремої, бодай лаконічної, словникової статті у 5-томній «Українській літературній енциклопедії» (з якої, як відомо, реалізовано лише три томи: Т. 1 – 1988, Т. 2 – 1990, Т. 3 – 1995), тоді як його книга «Теорія порівняльного вивчення літератури» вийшла друком у Москві ще 1979 р., мала значний науковий резонанс і, звичайно, чималий індекс цитування. Отож маємо виразний приклад міжслов'янських «братніх» (!) зв'язків.

була в тому, що ідеали національної незалежності вони сподівалися втілити за умов двох тоталітарних режимів – нацистського і радянського. У стратегіях одного й другого не було місця для незалежності слов'янських народів, що найбільше підтверджувало ставлення обох режимів до України» [Пащенко].

З 1945 р., по закінченні Другої світової війни, коли в Югославії запанував комуністичний режим і в тісній співпраці радянської та югославської спецслужб «розгорнулися репресії проти хорватської інтелігенції, включаючи й представників української еміграції», розпочалися переслідування діячів церкви, студентства, а також науковців і творців культури. «Була знищена започаткована україністика, – скрушно констатував Є. Пащенко, – і на зміну їй загаданим потоком полилася радянська література, де своїм сегментом була присутня й українська» [Пащенко].

Суттєво, щоправда, змінилася ситуація після конфлікту Тіто та Сталіна в 1948 р., що зумовило своєрідну переорієнтацію з початку 1950-х років культур народів Югославії на західноєвропейську традицію, коли в Загребі «навколо часопису «*Krugovi*» створилася група письменників модерністичного спрямування» (Є. Пащенко). Знаковими постатями у хорватській україніці другої половини ХХ ст. стали Александар Флакер і Антіца Менац, з ініціативи яких з 1964 р. на славістичному відділенні філософського факультету Загребського університету почали викладати українську мову. Завдяки створеному в Загребі осередку україністики, зазначає Є. Пащенко, «покоління хорватської молоді слухали українське слово, дізнавалися про Україну, їздили туди на практику»: із радянської України запрошували університетських викладачів-філологів, зокрема: Аллу Коваль, Анатолія Погрібного, Євгена Пащенка – з Києва, Олександра Юрченка, Раїсу Тростинську – з Харкова, Володимира Дроздовського, Анну Рудницьку – з Одеси та Івана Остапика – зі Львова) [Пащенко].

Зрозуміло, після проголошення державного суверенітету України (1991) та Хорватії (1991) політична й культурна співпраця між обома націями значно пожвавилася. Як відомо, Хорватія одна з перших визнала Україну, а Україна була першою країною-членом ООН, що

відразу ж після референдуму, 11 грудня 1991 року, визнала Республіку Хорватію як суверенну державу. («На знак подяки одна з авеню в Загребі носить ім'я України, поруч з іншими країнами, що серед перших визнали хорватську незалежність» [Пащенко], – читаємо в Є. Пащенка. Принагідно відзначимо, що й у Львові є вулиця Хорватська).

Значний внесок у розвиток українсько-хорватських політичних і культурних зв'язків зробила за останні два десятиліття і *львівська школа хорватистики*, про що, зосібна, засвідчила конференція «Хорватистика у Львівському національному університеті імені Івана Франка: 20 років», яка відбулася 19-20 квітня 2018 р. [Матеріали конференції, 2018] У цій статті, яка постала на основі виступу під час цієї конференції, зосереджу увагу на одному важливому, але, вочевидь, призабутому епізоді в налагодженні та інтенсифікації українсько-хорватських культурних відносин – наукової та педагогічної діяльності викладача Львівського університету доцента Івана Остапика під час 10-місячного відрядження до Загребського університету (як зауважено вище, про нього принагідно згадав Є. Пащенко у загальному переліку гостей викладачів із України в Загребському університеті).

Україніст, знакова постать науково-педагогічного процесу 1980-х – початку 2000-х років у Львівському університеті, Іван Остапик у науково-педагогічному відрядженні у статусі викладача української мови на славістичному відділенні Загребського університету (тоді ще в Соціалістичній Федеративній Республіці Югославії) перебував у 1988–1989 навчальному році. Як на той час, за умов радянського комуністичного режиму, факт виїзду викладача-науковця за кордон, навіть у поближчі (зокрема й «соціалістичного табору») держави, викликало неймовірні позаздрини колег і – незменш – друзів. Тож можемо констатувати, що львівському педагогові і науковцеві, навіть з огляду на «перебудовний» час, таки добряче пощастило прорватися у ширший світ – поза межі залізної завіси радянського режиму.

Як довідуємося з енциклопедичної мікрохарактеристики Галини Василькевич, І. Остапик пробував себе в багатьох творчо-наукових амплуа – літературознавця, мовознавця, фоль-

клориста, етнографа, сходознавця, перекладача. У фокусі його наукових зацікавлень були, зокрема, історія української літератури, українсько-білоруські та українсько-литовські літературні зв'язки, історія української фольклористики (зокрема фольклористична діяльність Івана Франка, Лесі Українки, Василя Пачовського, Михайла Грушевського Адама Фішера) та теорія усної словесності. Тут зазначено і про те, що науковець викладав українську мову в Загребському університеті, «вільно володів пол.[ьською], нім.[ецькою], лит.[овською] і хорват.[ською] мовами, знавець сх.[ідних] мов...» [Василькевич, 2014 : 232]. На жаль, будучи справжнім ерудитом і за кожної нагоди демонструючи нестандартний погляд на різноманітні естетичні, культурологічні та лінгвістичні феномени, читаючи свої напрохуд змістовні лекції з дисциплін «Вступ до літературознавства», «Українська усна народнопоетична творчість», «Література народів СРСР» тощо, залишив порівняно незначну творчу спадщину – кандидатську дисертацію, більш як 35 наукових і публіцистичних праць, «Хрестоматію українського фольклору» (у рукопису), значний корпус записів уснопоетичних текстів, звичаєвості та епістолярію.

Для цієї статті фактологію про науково-педагогічну діяльність Івана Остапика, про «сліди» зацікавлення хорватською мовою, культурою й інші дослідницькі «сюжети» під час 10-місячного відрядження вченого-україніста до Загребського університету переважно черпаю зі збережених супровідних документів, із приватного й наукового листування, а інколи й із його наукового доробку і мемуарних імпресій рідних, друзів, колег.

Перш ніж окреслити головні наукові і педагогічні зацікавлення Івана Остапика, одного з піонерів україністики в Загребському університеті, зауважу, що відрядження на хорватську землю мало значний світоглядний вплив на науковця, який, як я безпосередньо пам'ятаю зі своїх студентських часів і як згадують у мемуарних дописах рідні та друзі, повернувся до Львова окрилений, сповнений евристично-наукової енергії та вирізнявся у середовищі львівських викладачів-україністів початку 1990-х років яскравим інтелектуалізмом, нестандартністю мислення та неповторним педагогічним шар-

мом. Мабуть, не буде пересадом, якщо скажу, що Іван Остапик як педагог у 1990-х роках мав чи не найвищий рейтинг у студентства, користувався великою повагою й був безсумнівним авторитетом для колег.

Із Хорватії науковець привіз чималу колекцію книг, зокрема, словники, історико-літературознавчі та теоретичні довідкові видання, якими залюбки ділився із колегами та студентською молоддю. Він дуже тішився, що в його книгах, які він приніс на нову, щойно створену кафедру української фольклористики, щось запозв'язливо вчитують-вишукують «молоді духи» (за промовистим окресленням І. Франка, яке спопуляризував частим уживанням, видатний україніст ХХ – початку ХХІ ст., знакова постать львівського філологічного середовища професор Іван Денисюк). До речі, І. Остапик дуже любляв смакувати (чи, точніше, шикувати) згадками про своє перебування на хорватській землі, про викладання в Загребському університеті, про Загребську школу структуралізму тощо. Пригадую, як наполегливо рекомендував молоді і колегам-науковцям, щоби вчитувалися в естетико-літературознавчий компендій (словник) хорватських літературознавців-теоретиків й училися в них системно-структурної аналітики художньої текстури.

Звісно, для пострадянського простору натовді, початок 1990-х років, структуралізм видавався останнім словом у світовій літературознавчій парадигмі. Зрештою, тогочасний студент не смів заперечувати авторитетного слова наставника. Проте якщо б ми мали змогу й справжню наукову запозв'язливість, то й тоді віднайшли би чимало аналітико-критичних відгуків про численні здобутки й недоліки структурального літературознавства. Скажімо, у книзі «Енергія помиляння. Книга про сюжет» («Енергія заблуждення. Книга о сюжете») один із чільних російських філологів-формалістів Віктор Шкловський аж двічі у звичній для нього імпресіоністично-хаотичній манері зауважує: «Я тепер підкреслюю те, що буду говорити про прозу тому, що сам, на жаль, не працював з віршем. Те вагоме («то многое»), що зробили структуралісти, відоме мені, *проте я бачу багато термінології, вочевидь удалої, у всякому разі, точної, але не знаю, як підійти по ступенях цієї термінології до суті твору.*

Структуралізм захопився обкладинкою. Треба сказати точніше. Структуралісти займаються пакуванням предмета, а не самим предметом» [Шкловський, 1981]. Через якісь тридцять із вершком сторінок російський науковець і письменник додає: «Люди тепер захопилися термінами; така кількість нових термінів, що цього не вивчити, будучи навіть молодою людиною, під час відпустки. [...] Знову скажу: *Те багато, що зробили структуралісти, мені відоме, але бачу багато термінології, можливо удалий, проте не знаю, як підійти по ступенях цієї термінології до суті твору* (письмівка тут і вище моя. – Ю.Г.). Склалося враження, що структуралізм почав аналіз вірша («стиха») на льодяній брилі («льдине»); брила була побіля берега, потім брилу віднесло вітром у море, і люди не знають, плакати чи кричати, чи задовольнитися тим, що все ось так вийшло: вони на шляху» [Шкловський, 1981]. Дещо більше конкретизує спонтанний жест В. Шкловського ґрунтовний аналіз структуралізму Ю. Коваліва: «... Важливим у С. [структуралізмі] є поєднання мовознавства з семіотикою, вивчення принципів означування, яке здійснювали французькі дослідники 50–60-х ХХ ст., що аналізували неусвідомлені структурні відношення тогочасної культури. [...] Аналізуючи розмаїтті перекодування прийомів насолоди текстом, Р. Барт намагався запровадити методологію С. в художню літературу. Однак формувати концепцію С. на теренах письменства значно раніше почали представники формальної школи, зокрема Ю. Тиньянов, який запровадив поняття «С.» у літературознавчий обіг, В. Пропп («Морфологія казки», 1928), що порівнював текстові втілення казкового сюжету з інваріантом. Були окреслені настанови вивчення конструктивних складників поетичного твору (цілісного утворення) з функціонального погляду. [...] Розглядаючи текст з урахуванням здобутків семіотики, прихильники С. прагнули наблизити літературознавство до точних наук, уникнути невизначеності та суб'єктивізму, характерних для психологічної та культурно-історичної шкіл, усвідомлювали невідповідність ідеологізованих методів дослідження художньому об'єкту, тому спрямовували свої пізнавальні зусилля на його структурно-семантичну єдність. Вони використовували запозичений

з теорії Ф. де Соссюра синхронний метод аналізу з метою системного осягнення структури тексту в ієрархічній цілісності його складників, зміна одного з яких позначається на інших та на всій системі. З позиції С. вважалось безпідставним вбачати в художньому творі його змістово-формальну цінність, оскільки переважали універсальні, а отже, типові уявлення про текст як усталене явище, не пов'язане з минулим, творчою лабораторією, незалежне від автора. *Зміст формується під час читання, повністю залежить від реципієнта* (письмівка моя. – Ю.Г.). Тому Ж. Женетт наполягав на потребі створити деперсоналізовану історію письменства, в якій реалізується літературний дискурс. Структуралісти застосовували такі поняття, як «знак», «означник» та «означуване», «код», «колективна специфіка мови», на які також вплинула теорія Ф. де Соссюра. Оперуючи ними, Ц. Тодоров, Юлія Крістева та ін. прагнули виявити внутрішню структуру породження сенсу, сюжетної організації будь-якої оповіді поза часом її виникнення, створити «споконвічну» типологію жанрів»². Як бачимо, поборюючи суб'єктивні інтонації інших літературознавчих дослідницьких методів, структуралізм увінчав свої теретико-розміслові студії феноменів художньої літератури ще більш категоричним суб'єктивізмом, аніж попередники, наполягаючи на думці, що зміст художнього тексту цілковито залежить від реципієнта і що справжньою літературною історією може бути лише дискурсивно-деперсоналізована її репрезентація.

До речі, у домашньому архіві збереглися занотовані рукою Івана Остапика заготовки запитань (5 із 6) до одного із засновників Загребської школи структуралізму, які, найвірогідніше, хотів поставити (чи й поставив)

² Див. про це більш докладно: Літературознавча енциклопедія: у двох томах. Т. 2 / Автор-укладач Ю.І.Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. С. 439-441. Також можна заглянути і в інші довідкові видання (як теоретико-методологічний збірник польських літературознавців в упорядкуванні та під редакцією Данути Уліцької «Література. Теорія. Методологія» (Київ: ВД «Кієво-Могилянська академія», 2006)), а також ознайомитися, зокрема, з баченням структуралізму й семіотики (які, як зазначено, «виростили» на російському формалізмі та лінгвістичному вченні Ф. де Соссюра, таких відомих теоретиків-літературознавців, як Петро Палієвський (статті «О структуралізмі в літературознавстві» та «Мера науковості» у книзі «Література і теорія» (Москва, 1979)) та Юрій Барабаш (розділ «О повторяющемся и неповторимом» у книзі «Вопросы эстетики и поэтики» (Москва: Современник, 1983)).

доповідачеві (можливо, вже згадуваному вище Александарові Флакеру чи комусь іншому) на науковому семінарі, під час конференції чи, може, просто хотів узяти інтерв'ю (назву «Загребська школа» львівський науковець перманентно пише в лапках, а питання викладені російською мовою: мабуть, хорватський учений добре знав російську мову, а львів'янин ще не цілком був упевнений у своїй хорватській): «2. Ви один із засновників «Загребської школи». Чому виник цей напрямок у літературознавстві? У чому своєрідність методології й методики «Загребської школи»?»; «3. Виходячи, так би мовити, із принципів «Загребської школи», що для Вас феномен національної літератури? Які явища, на Вашу думку, найбільш характерні для української літератури? У чому її національна своєрідність? І які явища найбільш характерні?»; «4. Якщо продовжити розмову, то під кутом «література – літературознавство». Які проблеми у вивченні української літератури вимагають більш ретельної уваги літературознавців? І чому?»; «5. У такому зв'язку постає питання, які часто актуалізують у закордонних виданнях – про «вразливі», «вузькі» місця сучасного радянського літературознавства. Як Ви вважаєте, чи вони є? Ваше бачення причин виникнення та їх подолання...»; «6. Останнє: перспективи літературознавства, виходячи, природно, із сучасного його стану... Які комплекси проблем потрібно вирішувати насамперед?» Як бачимо, запитання мають системний характер і свідчать про фундаментальну теоретико-літературознавчу підготовленість львівського науковця.

Ще один характерний штрих про І. Остапика як педагога й науковця: після хорватського відрядження він приніс на кафедру фольклористики власний комп'ютер (!) та заохочував студентів і колег учитися за ним працювати. Для тогочасного пострадянського простору (початок 1990-х років) це було вельми щедрим людським жестом і неабиякою розкішно для української науки.

А тепер по суті – про відрядження до Загребського університету, педагогічні рішення і наукові пошуки І. Остапика.

Як засвідчують «Командировочное свидетельство», яке було видано «Остапику И. Д., доц. каф. укр. литерат.», та «Приказ» (підписав

проректор А. В. Яртись), відрядження до Югославії (через столицю СРСР Москву) розпочалося після 18 вересня 1988 р. тривалістю на 10 місяців – «с оплатой транспортных расходов и с сохранением 60% заработной платы по месту работы со дня пересечения государственной границы».

У «Листі першому – моїм найріднішим» із Загреба від 6.X.1988 р. І. Остапик спочатку сипле на рідних цілу в'язанку «непорозумінь» (як сам зізнається: «Не так все смачно склалось, як комусь може видатись»), із якими зіткнувся в Югославії, аж до заспокійливої фрази тамтешніх, хорватських, доброзичливців: «Не журіться. Львів не так далеко, якщо доведеться повертатись, швидко будете там...» або ж не менш обнадійливого: «Чекайте...». Надалі у листі конфузно-страшлива згадка про «пліткарський Львів», розповідь про перипетії з постійними переселеннями в численні малоконфортні помешкання і, нарешті, про найбільш сакраментальне: «І як там не є – читаю. Вчу хорватсько-сербську мову. Маю заговорити!», а згодом – «погляд у розклад» на кафедрі Загребського університету: «І моє у ньому імейко – «Ostapik Ivan Dmitrijević. Ukrajinski jezik». Отже, вчитиму з «азів». Ніякої теорії. Маю на увазі «високої».

Характерно, що своє першовраження від Хорватії львів'янин передав, зацитувавши слова Гната Хоткевича про письменникову «першу стрічу з Карпатами»: «Я, як приїхав у гори, розкрив рот і вже не можу його закрити ось уже тридцять років». Отакий і в мене стан. Чимось натякає на Львів (ідеться про Загреб. – Ю.Г.), та приголомшує іншим – чистою, близькою до фантастичності різноманітністю вітрин, з яких виглядають симпатичні, можна сказати, неповторні композиції з речей. Маєш гроші – прошу... Зупинишся біля дверей і чуєш: «Molim» («Прошу»). (Отут би й нам не гріх повчитися). Але Іван де? Остапик».

Ув іншому листі, у якому відсутній початковий аркуш (але, судячи з фінального фрагмента («Чекаю Вашого приїзду. Це вже не так довго чекати...»)), мабуть, написаний десь навесні – у квітні-травні 1989 р.), спочатку, вочевидь, ішлося про сімейні й побутові потреби, а потім посипалися численні інтелектуально-літературознавчі довідки та цілий спи-

сок доручень дружині: поради щодо білоруських письменників (Янку Купалу, Якуба Коласа, Ядвігіна Ш., Т. Гуцу) та українсько-білоруські контакти (подає, зокрема, колоритний пасаж із якоїсь монографії чи статті про Янку Купалу: «Зверни увагу на цитату (це також до дружини. – Ю.Г.): «Надзвичайна ритмічність – ось головна всепокорююча прикмета Купали. Його буйні, рвучкі ритми захоплюють, гіпноізують читача, не дають йому задержатися, опам'ятатися, підчиняють його своїй власті»); просить також з'ясувати у львів'ян (М. Мороза або Б. Якимовича) прізвище та ім'я доповідача з Відня на Міжнародному франкознавчому симпозиумі з нагоди 130-річчя; просить і про Лесю Українку – довідку з книги Ольги Косач-Кривинюк «Леся Українка. Хронологія життя і творчості» (є занотоване тлумачення псевдоніму Лесі (мабуть, рукою дружини) – «НСЖ» (Наша жіноча спілка. Наша славна жірондистка), бо, мовляв, *має намір у журналі «Die Zeit» віднайти її невідому статтю* (письмівка моя. – Ю.Г.). А далі – стосовно Хорватії: «б) У бібліотеці на Стефаніка працює бібліографом сусідка Ірини Олександрівни (обом вітання). Прошу сердечно: Вона робила бібліографічний список всього, що виходило друком у «Народній газеті». Не знаю, чи опублікувала, але має картотеку. Попроси дозволу переписати все, що стосується Хорватії» (тут підкреслення І. Остапика. – Ю.Г.). Просить також передати сувенірну тарілку з І. Франком (яка, мовляв, «не становить цінності з погляду мистецтва...») для студентської вистави за драмою «Будка ч. 27». А викінчує лист жартом: «Купи якусь замашну палку і насварися у бік Загреба, що завдав стільки клопотів!..»

Відзначимо, що, навчаючи української мови загребських студентів, український науковець поступово й сам усе глибше зацікавлюється хорватистикою – головню в цікавому для нього ракурсі українсько-хорватських літературних і культурних зв'язків. У ще одному, весняному, листі, в якому, зокрема, також згадується про недалекий, літній, приїзд дружини Ольги з дочками до Загреба (у правому кутку зазначені місце й дата – «Zagreb, 1/IV.89»), теж є численні пасажи про Хорватію. Зачин – імпресіоністично-настрійний, лірико-пейзажний: «Zdravo ženo! Мимоволі глянув на дату,

усміхнувся, бо можна подумати, що навмисно (має на увазі День сміху або, як радше кажуть у народі, День дурня. – Ю.Г.). Але пишу справді сьогодні. І рано. Місто дримає. Хіба проскочить якась автомашина, своїм клятим стогоном-завиванням розшматує гармонію веселого пташиного гомону.

Весна! І мила, і нудна. Із зими – та в літо. Вчора було о сьомій ранку 17°. І цілісний день небо вимите, і сонце пражило...»

У численних листах до рідних і колег І. Остапик все частіше вкраплював окремі фрази хорватською мовою, часто, як і в цьому листі, після переліку покупок для дітей, вітання дочці Ярині з Днем народження тощо, намагається вилагіднити переживання дружини й дітей, переключаючи увагу на свій режим дня та наміри: «Я живий. І працюю. Зранку хорватська, а потім все, як і було, підготовка (чи й проведення) своїх занять. І тижня, місяця не стає. Побоююсь, чи встигну зібрати для себе «теорію». Хоч би основу. Щоб не було жаль!» (із листа від «1/IV.89»).

Які ж основні наукові й педагогічні «сюжети» Івана Остапика під час перебування в Загребському університеті?

Перше (і, звичайно, головне) – викладання української мови студентам на відділі славистики філософського факультету Загребського університету (а одночасно – на прохання господаря арендованого житла Юре Кнізевича – і його чотирьом дітям).

Як згадує дружина Ольга Остапик у спогаді, відразу, у першому чи другому листі Іван Дмитрович просив нагально віднайти для полегшення його викладацької практики у Загребі платівки, «Читанки» з української літератури для російськомовних шкіл в Україні тощо. Про це, зрештою, читаємо у фрагменті одного листа І. Остапика додому (либонь, написаний іще наприкінці 1988 р., бо з контексту виловлюємо таку фразу: «Приїду у січні, подивлюся, що треба, і привезу сам»): «11) Купи платівок з українськими народними піснями або з нашою естрадою. До 10 шт. 12), каса букв (1), буквар (1). 13) 10 однакових читанок (підкреслення І. Остапика. – Ю. Г.). Дуже прошу порадься з Ольгою Іванівною. Студенти не мають з чого читати. Мені потрібно, щоб наголоси виднілися над словами. Щоб читанка була

доступна, цікава. І не трудна. Вони (як і малята) вперше слухають українську мову. Можливо, книги типу «Струмок»... (Символічно, що цю нелегку (!) передачу мав привезти до Загреба гість Львівського університету хорватський викладач Міленко Попович).

Чому саме «Читанки»? У «Читанках з української літератури» для російськомовних шкіл в Україні всі малозрозумілі слова були ретельно потлумачені, а також поскрізь над словами у пропонованих текстах для лектури були розставлені наголоси. Це суттєво полегшувало працю з хорватськими студентами, які в недалекому майбутньому могли стати фаховими українцями, а не русистами (як відомо, у Хорватії, Сербії, Чорногорії й інших державах, які в 90-х постануть після розпаду Югославії, як і в європейських університетах та на інших континентах на славистичних відділеннях переважно викладали русистику, позаяк україністики як вагомого сегмента слов'янознавства світ «недобачав»).

Отже, І. Остапик як педагог відразу ж зорієнтувався (може, і не без допомоги колег-русистів, які його досить зичливо зустріли), винайшовши цікаву навчальну методичку у викладанні української (рідної) мови для іноземців, врахувавши психологію сприйняття студентів-неофітів україністики. (До речі, у Львівському університеті останні десять чи вже й більше років інтенсивно розвивається науково-педагогічна галузь – викладання української мови як іноземної. Звісно, методична «інновація» І. Остапика в Загребі може стати важливою методичною підказкою, своєрідним дороговказом для сучасних україністів, які навчають іноземців української мови й культури).

У своїй викладацькій практиці в Загребі, як нам удалося з'ясувати, І. Остапик користувався також навчальними посібниками: V. Drozdovski. "Ukrajinski jezik usporedbi z hrvatskim ili srpskim jezikom (Teze referata)" (Zagreb, 1981) – В. Дроздовський. «Українська мова в порівнянні з хорватською або сербською (Навчальний посібник)» (Загреб, 1981), та "Audiovizuelni tečaj ukrajinskog jezika. I dio" – «Зорово-слуховий курс української мови» А. Менац і А. Коваль, в яких зазначено: "Štampano kao rukopis" («Роздруковано як рукопис»). Ці два посібники стали в нагоді для

І. Остапика під час викладання в Загребському університеті. У першому поданий російськомовний конспективний виклад граматики української мови у порівнянні з особливостями хорватської та сербської мов, а в «Зорово-слуховому курсі...», покросного на уроки, матеріал структуровано в чотирьох рубриках: «Діалог», «Грамматичні механізми», «Грамматика у картинках», «Грамматика». Більшість слів у посібниках також наголошені, що, звісно, полегшувало навчити правильній вимові не лише окремих українських звуків, а й слів і цілих фраз.

Зберігся в домашньому архіві І. Остапика і 10-сторінковий машинописний роздрук матеріалів з українського фольклору та літератури, де є коротка біографія Т. Шевченка, фрагмент із «Причинної» та «Заповіт» у перекладі Антіци Менац, а також методична розробка на тему «Українська народна сатира і гумор (в зв'язку з ім'ям Т. Г. Шевченка)» з цілою антологією добіркою авторських і народних пісень («Київський вальс», «Білі каштани», «Черемшина», «Червона рута», «Посилала мене мати», «Сиджу я край віконечка», «Летять ніби чайки», «Очі синії, сині», «Чом ти не прийшов», «Несе Галя воду», «Ой у вишневому садочку» та багато ін.), гуморесок («Чорноморські усмішки, зібрані студентами філологічного факультету Одеського університету» в упорядкуванні доцента П. Т. Маркушевського), анекдотів, бувальщин, прислів'їв. Це були методичні напрацювання попередників, інших гостьових викладачів із України.

Маючи «Читанки» та численні рукописні навчальні посібники, І. Остапик досить успішно навчав студентів Загребського університету української мови. Зрештою, те, що він зумів прищепити любов до української мови й культури, засвідчують численні листи загребських студентів, які він отримав у наступні роки після повернення в Україну (окремі з них збереглися в домашньому архіві).

Друге. Вивчення й удосконалення знання хорватської мови і співпраця з консульством СРСР в Загребі... Збереглася довідка про оплату праці І. Остапика в Загребському університеті – для Консуляту СРСР в Загребі від 11.01.1989 р.: "P o t v r d a. Potvrđuje se da je OOUR Humanističke i društvene znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, na ime nadoknade za stanarinu Ivanu

Dimitrijeviću Ostapiku isplatio 400.000 dinara za XII. Mjesec 1988. (ukupno). Potvrda se izdaje radi dodjele dodatnih sredstava od Konzulata SSSR u Zagrebu. Predsjednik Poslovnog kolegija doc. dr. Damir Horga”.

Третє. Українсько-литовські літературні й культурні зв'язки, а також теоретичне осмислення проблеми взаємодії літератур, рівнів (стадій) культурних і літературних міжетнічних контактів.

У домашньому архіві науковця збереглася ксерокопія формуляру книги про українсько-литовський симбіоз: Шлемкевич Михайло. Розвиток русько-литовського симбіозу до вигнання князівської родини Кор'ятовичів з Поділля 1393 року» ([...] Без ціни... Не для продажу) [(Szlemkiewicz, Michael. Die Entwicklung der ruthenisch-litauischen Symbiose bis zur Vertreibung der Fürstefamilie Korjatowytch aus Podolien 1393. Wien, 1947. II, 107 [Maschienschr.] Ohne Preis... Nicht im Buchhandel)]. Як відомо, Іван Остапик мав серйозні дослідницькі задуми щодо вивчення культурного, зокрема, й літературного, діалогу литовського й українського народів, які частково зреалізував згодом у кількох статтях (збереглося й чимало чорнових нотаток на цю тему, численні інтерв'ю з литовськими письменниками тощо).

Четверте. Позаяк Іван Остапик у 1983 р. захистив кандидатську дисертацію на тему українсько-білоруських літературних зв'язків («Ідейно-творчі взаємозв'язки А. Малишка і А. Куляшова (єдність методу і жанрово-стильове розмаїття поезії)» (Одеса, 1983), то частково можна зрозуміти в контексті пріоритетних для нього наукових зацікавлень і наполегливий пошук брошури Максима Богдановича «Білоруське відродження».

П'яте. Пошук загублених листів Лесі Українки до приятельки дитинства Мані Биковської (Беляєвої).

Так, ще до від'їзду з України до Загреба на адресу І. Остапика надійшов лист від дослідниці творчості Лесі Українки з Луцька Тамари Скрипки, датований 5.09.1988 р., (найвірогідніше, лист був переданий через когось із львів'ян, бо двічі на чистих фрагментах складеного листка зазначено адресата – «Остапику Івану Дмитровичу»). Науковиця з Волині просила пошукати, якщо буде змога, будь-яких

відомостей про близьку приятельку Лесі Українки Маню Биковську, про яку надала в листі коротку довідку: «Марія Михайлівна Биковська, в одруженні Беляєва. Десь в 20-х роках (але це не точно, думаю, що в році 19-20) виїхала до Югославії, померла на початку 30-х. Ходить легенда, що, живучи у великій бідності і матеріальній скруті, десь на самому початку 30-х рр. пропонувала якійсь науковій установі у Югославії придбати листи до неї Лесі Українки, нібито 11 чи 12, вже не пригадую. Як і в кожній легенді, мусить у тому бути частка правди. Як Тобі відомо, вона була дуже близькою подругою Лесі ще з дитячих літ, власне, ще з Луцька (1879–1880 рр.). І впродовж життя відносили їхні були дуже приязні. Про її батька, вчителювання її у школах Волині я деякі відомості, хоч скупі, та все ж знайшла. А от після 1907 року все обривається. Ще знайшла у листі Дори, що Маня з чоловіком довго не жила, розійшлася. Отже, можливо, в Югославії придбала нове прізвище. Останній її лист до Олени Пчілки датований 1.05.1929 р., підписаний «Биковська». А адресу подала у листі таку:

Post-restante

М. М. Бенкован-Надин

С–Х–С

Далмація

Можливо, я десь якусь букву і не так написала, бо мови ж не знаю. Якби Ти зміг хоч якийсь новий штрих про неї знайти, то вже було б добре. Постарайся, в Тебе є великий дар до подібних пошуків. Для твоїх наукових інтересів теж шкоди не принесе. Симпозіум у 1991 році таки буде, то матимеш нову тему і нові матеріали. Якщо ж сам не схочеш цим займатися, то, може, зацікавиш когось з їхніх українців».

Як відомо, І. Остапик щиро відреагував на прохання. По-перше, збереглися численні листи-запити щодо Мані Биковської (Беляєвої) та кореспонденції Лесі Українки на адресу Червоного Хреста в Загребі, до Загребського архіву, до священника, інших організацій та осіб. По-друге, збереглися в домашньому архіві І. Остапика рекомендаційні листи-прохання деканату Загребського університету щодо сприяння українському науковцеві в пошуку «слідів» перебування М. Биковської на хорватській землі. І по-третє, львів'янин сам безпосередньо відвідав згадуване місце пере-

бування М. Биковської в Хорватії (село Надін, поблизу містечка Бенковец), шукав очевидців (свідків) і могилу (побутувало припущення, що М. Биковська, найімовірніше, померла на початку 1930-х рр. саме в Хорватії, де, либонь, і похована).

У домашньому архіві зберігся машинописний російськомовний лист І. Остапика від 24.06.1989 р., в якому він, «за порадою працівника Генконсульства СРСР Андрія Володимировича Єрмоленка» звертається до «Отця Василя» – допомогти в пошуку листів Лесі Українки до Марії Михайлівни Биковської (1871 – ?), по чоловікові Беляєвої, яка, як подекують, у 1929 р. пропонувала Академії наук України придбати листи Лесі Українки до неї, «але вони так і не були передані» і що на конверті була зазначена адреса згаданого вище села Надін. Учений поінформував священника, що був у селі Надін і, поспілкувавшись із жителями, з'ясував, що в селі дійсно тривалий час із чоловіком працювала вчителька з Росії, яка зовні (словесний портрет) цілком збігається із жінкою на фото початку століття, але яка виїхала з села в невідомому напрямку десь на початку 1930-х років. Позаяк архів села Надін згорів під час Другої світової війни і з інших джерел у місті Бенковец не можна нічого довідатися, тому львівський науковець просив допомогти віднайти бодай якісь докази, сліди в архівах церкви для підтвердження дійсного перебування Марії Биковської, яка могла фігурувати й під іншими прізвищами – «Мілка Малахов, Мілка Малаков, Мілка Влахов», щоби принаймні з'ясувати, коли вона померла і де похована.

Із перших листів І. Остапика звертається й до своєї дружини Ольги, прохаючи її допомогти в пошуках інформації про подругу Лесі Українки, як, зокрема, в листі від 1/IV.1989: «Стосовно Марії Биковської: мені потрібно все, що тільки є знано. Хочу помістити про неї в газету... Тож потрібно, розумієш, все! І фото, а не клаптик, який передав Мороз (має на увазі Мирослава Мороза. – Ю.Г.). Написане нічого мені не говорить. Бо потрібні деталі: 1) де народилася, 2) як жила, 3) ким працювала, 4) як виглядала, 5) що любила, 6) що писала до неї, 7) що писала поетеса про неї, 8) фото». Із дещо агресивно-нав'язливої тональності листа можна відчутти, наскільки серйозно

науковець перейнявся ідеєю пошуку втраченого епістолярію авторки «Лісової пісні».

Разом із пошуками загубленої кореспонденції Лесі Українки до М. Биковської, І. Остапик також надіслав німецькомовний лист-запит від 26.12.1988 р. до Центральної цюрихської бібліотеки (Швайцарія) щодо брошури Максима Богдановича «Білоруське відродження»:

«Дуже шановані пані і панове, тут я перебуваю як доцент української літератури Львівського університету. Зараз я викладаю (до серпня 1989 р.) українську мову у Загребському університеті.

На жаль, я маю змогу звернутися до Вас лише листовно (письмово), допоки маю візу для перебування в Югославії.

Уже впродовж кількох років я шукаю (для моєї наукової праці) книгу Максима Богдановича «Білоруське національне відродження» (Відень, 1916) (такий варіант назви брошури подає І. Остапик. – Ю.Г.). Цієї книги нема в жодній бібліотеці Радянського Союзу і ніхто не знає її проблематики. Випадково я довідався, що ця книга є в Вашій бібліотеці, то був би дуже вдячний, якщо б Ви могли її мені випозичити...

Усі витрати я, зрозуміло, відшкодную.

Крім того, якщо можливо, надішліть бібліографію наступних проблем (тем):

1. Українсько-литовські літературні і культурні зв'язки.

2. Проблема окреслення (детермінації) і стадії літературних і культурних зв'язків.

З дружніми вітаннями

Доцент Лемберзького (Львівського. – Ю.Г.) університету (Іван Остапик)».

У відповідь на запити І. Остапика надходили листи з численними відмовами або з проханнями (як у листі від Крісти Бадер (Mag. Christa Bader) з Австрійської національної бібліотеки з Відня від 14. 02. 1989) очікувати, допоки через міждержавний абонемент надійдуть до Загребської університетської бібліотеки запитовані книги.

Але ще раніше із Цюрихської бібліотеки на адресу І. Остапика надійшов лист від 19.1.1989 р. за підписом Моніки Банковської: «Вельмишановний пане професоре Остапик, прошу вибачення, що лише сьогодні відповідаю на Ваш лист від 26.12.1988 – він лише, на жаль, позавчора надійшов від нашої колеги

до нашого відділу до «дальшого з'ясування». [...] На жаль, зазначену у Вас назву праці Богдановича у нашій бібліотеці я не знайшла...». Бібліотекарка запропонувала І. Остапикові скерувати аналогічний запит щодо Богдановичевої праці або до Австрійської національної бібліотеки у Відні, або до Білоруської бібліотеки і Музею імені Франциска Скорини в Лондоні, де, мовляв, у бібліографічних описах згадують оту брошуру. Інформацію ж щодо українсько-литовських культурних і літературних зв'язків, додає кореспондентка, можна отримати хіба що в університетській бібліотеці в Торонто, але бажано було б конкретизувати, який саме період його цікавить. Щодо останнього прохання, то М. Банковська принагідно зізналася, що вона якраз працює над загальношвейцарським науковим проектом зі славістами та істориками про складні питання швейцарсько-слов'янських культурних, літературних та інших взаємозв'язків сучасності. Однак проект перебуває на стадії випрацювання теоретичної бази та пошуку фактичного матеріалу. Такий напрямок інтердисциплінарних досліджень, як середньо- та східноєвропейські культурні контакти, – додає авторка листа, – дуже популярний, зокрема, у Федеративній Республіці Німеччини, тож, аби український учений зорієнтувався у накресленій проблематиці, вона люб'язно надіслала йому інформаційний проспект. Насамкінець кореспондентка побажала успішної праці і висловила сподівання, що невдовзі матиме змогу довідатися про його наукові успіхи.

Характерно, що пані М. Банковська останні два речення листа написала українською мовою, пообіцявши за першої ж нагоди інформувати науковця про новинки і бажає йому щастя у науковій праці та «всіх гараздів». Такий фінальний акорд листа засвідчив, що авторка, мабуть, була славістом і трохи володіла українською мовою.

А про те, що є славісткою з фаху, М. Банковська зізналася в наступному листі до Івана Остапика від 28.04.1989 р., який розпочала україномовною фразою і негайно перепросила: «Шановний Пане Професоре, вибачте, будь ласка, що звертаюсь в дальшому німецькою мовою: українською читаю, а писати, на жаль, так і не навчилася». Із цього листа довідуємося,

що Іван Дмитрович надіслав їй дружнього подячного листа від 9.03.1989 р., який, мовляв, її «подвійно потішив, позаяк він був написаний українською мовою». Кореспондентка повідомляє, що вона як *професійний бібліотекар-славіст* (!) за 6 років праці багато перечитала матеріалів російською, польською та українською мовами, зокрема, й творів еміграційних письменників і культурних діячів, які покинули рідну, українську, землю після Першої світової війни. На її думку, у цюрихських архівах і бібліотеках, можливо, й можна буде віднайти матеріали *про литовсько-українські культурні контакти*, і, мовляв, вона б залюбки зайнялася такими пошуками (бо це їй цікаво), проте наймовірно перевантажена на роботі, а тому запропонувала звернутися для зорієнтування в специфіці дослідницької методики міжкультурних зв'язків, зокрема про українсько-литовські контакти, до українця Романа Яросевича. Швейцарська славістка повідомила і про те, що її пошуки статті М. Драгоманова «Літературное движение в Литве» в Цюриху також не увінчалися успіхом, бо, наголошує вона, такі українознавчі матеріали краще пошукати деінде в Європі чи Америці, а не в «швейцарської бібліотекарки». Одночасно, вона була би вельми вдячна, якщо би львівський науковець після повернення додому подбав про комплект україніки для швейцарської бібліотеки.

До речі, прохання щодо україністики для Цюрихської бібліотеки згодом було виконане, про що дізнаємося з іншого листа М. Банковської до І. Остапика (імовірно, від серпня-вересня 1990 р.), в якому вона висловлює щирю вдячність за «несподіваний подарунок» («ein unerwartetes Geschenk»): «Bei meiner Rückkehr in die Zentralbibliothek fand ich auch Ihre Bücher vor, an denen ich sehr grosse Freude habe» («Повертаючи книги до Центральної бібліотеки, віднайшла також Ваші книги, від чого була дуже втішена»). Далі авторка листа інформує, що її зацікавив один фрагмент із Остапикового листа про Сулиму–Славича–Заблоцького і розшукувала матеріали про нього, окрім Центральної бібліотеки в Цюриху та в Західношвейцарській бібліотеці в Лозанні, а також і в каталогах знаних у всьому світі книгозбірень, скажімо, в американській Бібліотеці Конгресу, Британській бібліотеці, Національній

бібліотеці в Парижі, Австрійській національній бібліотеці тощо. Вона цікавилася, чи згаданий автор, який свої твори публікував здебільшого у газетах і журналах, мав безпосередні контакти з Драгомановим і Лимановським. Проте виявила інформацію про іншого збирача білоруського фольклору Владислава Веріго (1868–1916), який якийсь час навчався у Берні. Вона висловлює сподівання, що свої наукові знахідки реалізує у дослідницькі дописи, які з кожним роком намагатиметься поглиблювати, насамперед, у рамках проєкту «Центри швейцарсько-слов'янсько-східноєвропейських епістолярних зв'язків». Зокрема, її цікавить насамперед тема політичних емігрантів у Швейцарії. Так, у зв'язку з М. Драгомановим є значні матеріали С. Подолинського, Н. Зібера, В. Нагірного, М. Павлика, Панаса Мирного тощо. Особисто її зацікавили українські студенти і студентки 1860-1880-х років, про яких вона має численні дані. Просить львівського науковця пошукати дані про них в історичних архівах у Львові тощо.

На прохання І. Остапика про Леся Українку як кореспондентку журналу "Die Zeit" М. Банковська надіслала йому ксерокопії трьох матеріалів: статті «Драгоманівська шевченкіяна» Ярослава Рудницького, «Леся Українка у зв'язках з німецькою культурою» Ярослави Погребенник (зі збірника «Леся Українка. Публікації. Статті. Дослідження» (Київ: Наукова думка, 1984) та фрагмент книги Ольги Косач-Кривинюк «Леся Українка. Хронологія життя і творчості» (Нью-Йорк, 1970). Окрім того, вона додає, що, як відомо, у 1902 р. Леся Українка перебувала на лікуванні у Швейцарії, зокрема, шукала лікарів у Берні та Цюриху. Повідомляє також, що написала доповідь про подорожі Швайцарією російських письменниць і мемуаристок ХІХ ст., зокрема про перебування там Марка Вовчка. Звіряється адресатові, що дуже цікаво і почесно для неї пізнавати в такий спосіб українські сліди у Швейцарії, як, скажімо, нещодавно віднайшла твори й листи Н. Кобринської. Згадавши наукові пошуки своїх колег, М. Банковська згадує про письменника Йозефа Рота, який народився 2 вересня 1894 р. у Бродях і про якого колеги хотіли б віднайти відомості на рідних теренах. Вона перепрошує І. Остапика, щоби не тримав на неї зла, що дає йому стільки завдань, але чи не міг би

він перевірити архівні документи стосовно Й. Рота. Водночас пише й про те, що вона нараєла своїм колегам дати запит про цього письменника в архіви Львова, а не в провінційне містечко Броди, позаяк між світовими війнами там, либонь, усе погубилося. Завершує лист щирими перепросинами за його монументальність – три сторінки дуже тісного машинописного друку. До листа кореспондентка вклала й інформацію (програмку і лист-запрошення) про симпозіум «Леся Українка і західноєвропейські літератури, який організували представники української діаспори 8 серпня 1991 р. в Мюнхені (головний ініціатор – науковець зі США, д-р Юрій Бойко-Блохин, професор Інституту славістики Мюнхенського університету імені Людвіга-Максимільяна та Мюнхенського вільного університету). Учасниками цього наукового форуму з нагоди 120-річчя від дня народження Лесі Українки були зокрема: В. Штайнманн, Г. Глассл, Й. Вертгаймер, Р. Бауер із Мюнхенського університету, Г. Роте з Кельнського університету, Шольц із Мюнстерського університету, Е. Ведель із Регенсбурзького університету, А. Поль із Брауншвайга, науковці і письменники української діаспори – Петро Одарченко (Вашингтон, США), Ярослав Рудницький (Канада), Ігор Качуровський (Філадельфія), Юрій Бойко-Блохин, Олександра Сулима (США), а також Міхал Купльовський із Краківського та Флоріан Неуважний із Варшавського університетів.

Словом, на першопогляд, пошук у швейцарських бібліотеках та інших організаціях дав незначний ужинок для дослідника українсько-литовських і українсько-білоруських культурних контактів, проте обдарував його новими знайомими і друзями. Прикметно, що наступного року (2.4.1990) на адресу І. Остапика бібліотекарка-славістка М. Банковська надіслала вітальну листівку з українськими писанками з нагоди Великодня: «Поважаний Пане Остапик, із світлим праздником Пасхи я пересилаю Вам найсердечніші побажання і поздоровлення...», а 23.12.1991 – листівку з новорічними і різдвяними вітаннями (в якому подає своєрідний мікрозвіт про свою наукову активність, зокрема, про візит до Мінська у зв'язку з річницею Максима Богдановича та про інші наукові й туристичні мандрівки). У домаш-

ньому архіві І. Остапика збереглися ще кілька листів М. Банковської. Таке тривале епістолярне спілкування М. Банковської з І. Остапиком свідчить про вміння львівського вченого налагоджувати наукову співпрацю з представниками інших народів і культурних традицій.

Після делікатних відповідей-відмов із Цюриха, І. Остапик як спеціаліст із міжкультурної контактології не призупинив своїх пошуків праці М. Богдановича. Так, львівський науковець написав листа до Австрійської національної бібліотеки у Відні, позаяк у зичливій відповіді вченому з бібліотеки повідомляли, що переадресували запит до бібліотеки Віденського університету, звідки йому через міждержавний абонемент надішлють екземпляр праці М. Богдановича до бібліотеки Загребського університету. І, мабуть, І. Остапик мав усе ж нагоду ознайомитися зі змістом брошури високоталановитого білоруса. Однак відзначу, що слідів цитування «Білоруського відродження», навіть за суверенної Української держави, у текстах І. Остапика я не виявив. Водночас мене заінтригувало, чому так пильно зацікавився брошурою М. Богдановича доцент порадянського Львівського університету, який нещодавно, 1983 р., успішно захистив кандидатську дисертацію про українсько-білоруські контакти через призму поетичних світів А. Малишка та А. Куляшова.

Звичайно, я не стверджуватиму категорично, чи й, справді, нарис М. Богдановича «Білоруське відродження» не можна було знайти в жодній бібліотеці Радянського Союзу, але ж цілком безсумнівним є те, що ця праця рясніє, сказати би, непопулярними, крамольними міркуваннями стосовно Росії, росіян, співвідношення білоруської і російської культур, про національну неповторність білоруської літератури та її незалежне, відрубне становлення від «старшобратньої» культури тощо. Словом, мікротрактат М. Богдановича спростовував панівний у радянському науковому просторі міф про благотворний вплив російської на поближчі східнослов'янські – «братні» – культури й літератури. Зацитуємо для ілюстрації лише кілька пасажів праці, яка зараз цілком удоступнена, зокрема й у перекладі на українську мову.

Так, пишучи у преамбулі про процес виокремлення національних літератур і культур після середньовічного домінування латини

і «єдиної для всіх країн» латиномовної культури в європейському просторі, білоруський поет докладно прописує етапи «виступу» «на історичну сцену» «великих» (французької, англійської, німецької, іспанської) і «більш дрібних» національних культур: португальської, голландської, румунської, чеської, новогрецької, сербської, болгарської, фламандської, кельтської, фінської, естонської, литовської, латиської, грузинської, вірменської, татарської..., й аж до чуваської, черемиської, ескімоської та ін. Саме в отому «грандіозному зрушенні» важливим був, на думку М. Богдановича, «процес розмежування споріднених культур», скажімо, трьох скандинавських. «Від чеської культури, – резюмує білорус, – відбруньковується словацька, від польської – кашубська, від давньоруської відгалужується українська і, нарешті, білоруська. Таким чином, *перед нами білоруська література постає не як монстр, не як раритет, не як унікал, а як глибоко життєве явище, що знаходиться в руслі загальноєвропейського прогресу...*» (тут і далі письмівка моя. – Ю.Г.) [Богданович, 2005 : 205].

А далі читаємо: «Нашвидку вибираючи й підсумовуючи факти, які через свою загальну визначність не підлягають сумніву, *ми переконуємося, що білоруська культура аж ніяк не є простим варіантом культури великоруської*. Навпаки. В їх особі перед нами постають два самостійні культурні комплекси, що від самого початку росли й розвивалися незалежно один від другого. Відрізняючися поміж собою і на побутовій першооснові, і через впливи, скеровані зовні, і на підставі подій подальшого історичного життя, вони, натурально, дійшли до далеко не тотожних кінцевих результатів.

Справа в тому, що *вже наприкінці XIII ст.* (за авторитетним свідченням проф. Карського) *білоруська народність виступає сформованою в своїх основних рисах, випереджуючи в цьому відношенні народність великоруську, яка, таким чином, не могла впливати на виникнення білоруської...*» [Богданович, 2005 : 205].

«Що стосується великоруського народу, – продовжує М. Богданович, – *то розвиток його загальновідомий. Асимілювавши чимало фінських племен, засвоївши їхній придатний до навколишніх умов побутовий уклад і, відповідно, відхилившись від кровного слов'янства*

як антропологічно, так і культурно, він, на довершення до всього, пережив ще й епоху татарщини і опинився майже абсолютно відрізненим від Західної Європи. Доля Білорусі склалася інакше. Увійшовши повністю до складу Великого князівства Литовського, вона суттєво переважила своєю культурою на шляхах історії Литви і, здобувши пріоритет над нею, продовжувала розвиватися на своїх давніх слов'янських коренях. *«Писар земски (тобто державний канцлер) має по-руську (значить по-білоруськи) літерами і словы рускими всі выписы, листы й позвы писати, а не иншим езыкомъ и словы»*, – зазначала знаменита фраза тогочасного закону (статут 1588), а це означало, що державне життя Великого князівства Литовського повинно було виявлятися в білоруських національних формах³. Білоруською мовою відбувався суд, по-білоруськи писалися акти й грамоти, заходили в стосунки з іноземними державами, нарешті, білоруська мова увійшла в щоденний ужиток князя та придворних...» [Богданович, 2005 : 205].

І нижче, осмислюючи виникнення й діяльність шкіл і вищих освітніх закладів, а також розвиток книгодрукування на білоруських землях, М. Богданович робить неспростовний (і, вочевидь, навіть дещо зловтішний!) висновок: *«Усе це, разом узятє, висувало Білорусь на одне з чільних місць серед культурного слов'янства, яке значно випереджувало Московщину – тогочасну слов'янську закуткову глушину, що жила, як стороння чужоїдна рослина, духовними соками Білої Русі»* [Богданович, 2005 : 205].

Зацитовані думки білоруського поета недвозначно артикулювали загумінкованість, нерозвиненість, вторинність і безперечне культурне відставання Московщини аж до XVIII – першої половини XIX ст. Отож-бо навіть оті кілька досить-таки промовистих пасажів із брошури М. Богдановича можуть бути яскра-

вим підтвердженням громадянської мужності доцента Львівського університету І. Остапика, навіть якщо врахувати, що його запит стосовно есе М. Богдановича датовано кінцем 1988 р., часом Горбачовської перебудови й суттєвої лібералізації у науково-культурному просторі Радянського Союзу.

Був ще один яскравий епізод перебування в Загребі – запрошення на відпочинок родини Остапиків до Хорватії. Як свідчить запрошення («Pozivnica») від 10 травня 1989 р., Юре Кнезовіч (Jure Knezović), в якого винаймав помешкання львівський науковець, запросив його родину, дружину і дочок Ярину та Олену, у гості до Загреба. Дружина викладача-україніста, Ольга Остапик, згадує про дуже зичливе ставлення господаря та його родини до Остапиків (як виявилось, дружина Юре Кнезовіча мала українське коріння, і він напрочуд добре володів українською мовою; чи не тому, як я зазначав вище, Юре попросив львів'янина, аби вчив його дітей української мови).

Як відомо, після педагогічного відрядження у Хорватію контакти І. Остапика з Загребом тривали ще впродовж кількох років. Повернувшись додому, І. Остапик, як обіцяв, зібрав і передав близько ста україномовних книг – підручники з української мови, художня література, критика та літературознавчі дослідження – для кафедри слов'янських мов і літератур філософського факультету Загребського університету, які, як сказано в інформаційному повідомленні про подію, стануть в нагоді для студентів, майбутніх науковців-компаративістів.

Також зберігся в домашньому архіві україномовний лист (але з виразними рисами хорватизованої говірки) від 5.09.1989 р. від Юре Кнезовіча, господаря житла, де мешкав упродовж свого науково-педагогічного відрядження львівський науковець. Він розпочинає листа словами: «Дороги Іванко и Твої», звертається до львів'янина «мій український дібре» і кількаразово підкреслює, що, мовляв, «українці в Загребі» часто згадують його.

Були й численні інші листи від Юре Кнезовіча, які розпочиналися здебільшого словами: «Dragi naš Ivane»: від 20.02.1990 – згадка про два листи від Остапика, надіслані журнали та книги, про те, що було би добре почастиватися дружньо сливовицею та порибалити

³ Звісно, тут М. Богданович викладає думки як переконаний націонал-патріот, обстоюючи право білоруського народу на свою окрему самобутню культурно-духовну традицію. Так роблять і росіяни, приписуючи собі цілі культурні пласти і політичні епохи сусідніх народів, такі категоричні в судженнях буваємо й ми, українці. Цікаво з цього погляду є тезова мікростаття дослідниці українсько-білоруських літературних зв'язків Лариси Бондар «Ф. Скорина в оцінці І. Франка» (див. у книзі: Бондар Л. Під знаком хреста: франкознавчі студії: збірник статей. Львів: ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2008. С. 151–152).

(до речі, колеги-викладачі Львівського університету згадують, що І. Остапик був запеклий рибалка, принаймні у тому він намагався переконати колег і друзів, навіть привіз із Хорватії надсучасне риболовецьке начиння японського чи якого виробництва), про сутужну політичну ситуацію в Югославії, різні повсякденні клопоти, про хвороби дітей тощо.

У домашньому архіві зберігся й лист від колеги (зазначена дата: Zagreb, dne 04. Ozujka 1991): розпочатий теж зичливо, по-дружньому: «Dragi naš Ivane...». У листі йдеться про тривожну ситуацію (політичну нестабільність, бандитизм) у Хорватії, про зміни у світовому геополітичному порядку, про різні насторожливі новини щодо Радянського Союзу, про перебування дітей чорнобильців на лікуванні в Хорватії та ін.

У домашньому архіві І. Остапика збереглися й листи (від 14.XI.1989) від хорватських студентів Марії Врандечіч (Marija Vrandečić) і Предрага Відовіча (Predrag Vidović), яких Іван Дмитрович навчав у Загребському університеті. Ці епістоли написані майже всуціль хорватською (хоча студенти й переписують, що не можуть іще «писати ispravno все по-українськи»), але в тональності речень відчутний неприхований пієтет, пошанівок до свого нещодавнього викладача (зокрема, звертання “Dragi Professore” і кінцівки в обох: “Puno pozdrava Vama i Vasoju obitelji Marija Vrandečić”; “Puno Vas pozdravja i unijek vas se rado sjeća Vaš bivši student Predrag Vidović”), а також зичливо-усміхнена безпосередність (коли вони докладно діляться своїми враженнями від перебування у Ленінграді, Москві, Києві, а проїздом і у Львові, який їм «дуже сподобався»). Студентські послання інкрустовані окремими вкрапинами українських слів і зворотів (либонь, щоби бодай трохи поті-

шити нещодавнього наставника), як, скажімо, у постскрипті Марії: “P.S. Probali smo berezovij sik i na njeга potrošili posleduje karbovanec, ali ne vrijedilo!”

Також збереглася вітальна листівка від Івана Остапика на адресу Славка Бурди (Slavko Burda): «Милий незабутній пане Славку, кланяюсь і щиро Вашу госпуду вітаю. Звичайно, з добрими намірами, надіями. Гарздів родині і Вам зиче зі Львова Іван Остапик, його сім'я» (дата на штемпелі: Загреб – Slobodina, 08.01001-15.). Очевидно, листівка не дійшла до адресата й повернулася назад до Львова.

Дійшла до нас із 1980-х і банкнота номіналом у 10 динарів (дата випуску – 4.XI.1981), як своєрідний привіт із тогочасного югославського «соціалістичного раю». А нагадаємо, що до війни в 1990-х роках, порівняно з радянськими обставинами, із постійними недостачами, дефіцитом товарів і покупками ексклюзивів з-під поли, у Югославії життя було, справді, казкою, омріяним раєм.

Отже, відрядження І. Остапика для річного викладання української мови в Загребському університеті було насичене не лише педагогічним повсякденням, пізнавальними митями життя хорватського народу, його мови, фольклору, літератури й культури, а й інтенсивними науковими пошуками стосовно міжнаціональних (українсько-білоруських, українсько-литовських, українсько-хорватських) літературознавчих і культурологічних контактів, брошури М. Богдановича «Білоруське відродження», загубленої кореспонденції Лесі Українки до Мані Биковської тощо. Надзвичайна активність викладача-львів'янина в Загребі є цікавим документальним свідченням гравітаційної могуті й повабу дослідницької творчості, якщо, звісно, нею займається справжній, органічний науковець-ерудит.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богданович М. Білоруське Відродження. Стратим-Лебідь. Зібрання творів : поезія, проза, публіцистика, критика, листи. Львів : Світ, 2002. С. 204–219. (Серія «Ad Fontes»).
2. Василькевич Г. Остапик Іван Дмитрович. Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т. II : Л – Я. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. С. 232.
3. Васильєва Л. Українсько-хорватський тематичний словник = Ukrajinско-hrvatski tematski rječnik / Людмила Васильєва, Богдан Сокіл, Ольга Ткачук. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 354 с.
4. Васильєва Л.П. Сучасна українсько-хорватська лексикографія. *Мовознавство*. 2011. № 6. С. 46–54.
5. Горблянський Ю. «Унікальна візія» : Іван Остапик. Миттєвості: Опівнічні роздуми. Статті. Есе. Полеміка. Львів : ТЗОВ «Дизайн-студія «Папуга», 2013. С. 55–59.

6. Драй-Хмара М. Проблеми сучасної славістики (З приводу статті Р. Якобсона «Über die heutigen Voraussetzungen der russischen Slavistik») / Михайло Драй-Хмара. Літературно-наукова спадщина. Київ : Наукова думка, 2002. С. 298–301.
7. Дюришин Д. Світова література пером і долотом: вихідні методологічні поняття і принципи. Сучасна літературна компаративістика : стратегії і методи. Антологія / за заг. ред. Д. Наливайка. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. С. 308–342.
8. Ильина Г.Я. Хорватская литература. Краткая литературная энциклопедия : в 9 т. / гл. ред. А.А. Сурков. Москва : Сов. энциклопедия, 1975. Т. 8. Флорбер – Яшпал. С. 311–319.
9. Охріменко П.П. Про типи українсько-білоруських літературних зв'язків. Українське літературознавство : республіканський міжвідомчий науковий збірник. Львів : ВО «Вища школа», 1983. Вип. 41. С. 69–75.
10. Пащенко Є. Александару Флакеру вслід... URL: <http://www.vsesvit-journal.com/old/content/view/890/41/>.
11. Пащенко Є. Основні етапи розвитку україністики в Хорватії / Євген Пащенко. Проблеми слов'язнознавства. 2013. Вип. 62. С. 192–198. URL: <http://prima.lnu.edu.ua/slavistyka/n62/017.pdf>.
12. Процюк О. Балканські паралелі (Євген Пащенко: В Хорватії існує традиційна доброзичливість до України, в якій бачать країну схожої історичної долі). URL: <http://www.galychna.if.ua/publication/society/balkanski-paraleli/print.html>.
13. Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті: літератури країн Центральної і Південно-Східної Європи на Україні. Матеріали до бібліографії (початок XIX ст. – 1980 р.) : у 5 т. – Т. 4 / ред. колегія: Булаховська Ю.Л., Вальо М.А., Гольденберг Л.І., Москаленко В.А. ; укладачі: Бендзар Б. П. та ін. Київ : Наукова думка, 1991. 502 с.
14. Франко І. До історії чесько-руських взаємин. Зібрання творів : у 50 т. Т. 33. Київ : Наукова думка, 1982. С. 137–141.
15. Франко І. Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар / Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. Т. 29. Київ : Наукова думка, 1981. С. 40–50.
16. Хрієнко М. Хорватія. Український контекст (професор Загребського університету Євген Пащенко про...). День. 2013. 28 лютого. № 38. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/media/horvatiya-ukrayinskiy-kontekst>.

YU. P. HORBLIANS'KYI

*The Ivan Franko Studies Institute
of the L'viv Ivan Franko National University,
L'viv, Ukraine
e-mail: skelia@ua.fm*

THE ZAGREB BUSINESS TRIP OF IVAN OSTAPYK: PEDAGOGIC SOLUTIONS AND SCHOLARLY SEARCH

The paper stresses that the cultural and literary contacts between the Slavonic peoples have, regrettably, been sporadic, for the most part; the knowledge of them being but fragmentary. According to statistics, the cooperation of the Croatian and Ukrainian peoples, hence the Ukrainian-Croatian intercultural and political ties do not claim too great an abundance in terms of bibliography and richness of events, which is, in particular, due to the historical and political circumstances of the formation of the two peoples and cultures. A significant contribution to the development of the political and cultural relations was made by the L'viv-based school of Croatian Studies. The author focuses on an important but half-forgotten episode in the Ukrainian-Croatian relations, viz. the scholarly-pedagogic activities of Ivan Ostapyk, L'viv University Lecturer, in the course of his one-year long business trip to the University of Zagreb in 1988–1989. Special emphasis is laid on his ingenious pedagogic solutions and scholarly activity, viz. the search for Maksim Bagdanovich's brochure "Belarussian Renaissance", Lesia Ukrayinka's letters to Mania Bykov'ka, a Kyiv-resident girl-friend (married Beliaeva), research material on Belarussian-Ukrainian, Lithuanian-Ukrainian intercultural relations etc. The paper has almost exclusively been written on the strength of the accompanying business-trip documentation and epistolary from the private (home) archives of the Lviv pedagogue and scholar, kindly allowed for use by his wife.

Key words: Ivan Ostapyk, Lviv University, University of Zagreb, business trip, cooperation, pedagogical solutions, scholarly search, intercultural relations, Zagreb School of Structuralism, correspondence.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2021

The article was received 06.06.2021

УДК 327.304.44.002-3(477)

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.2.3>

І. А. ЗЕЛЕНЕНЬКА

*кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри української літератури,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна
selenenka@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-3031-775X>*

А. П. ВІННІЧУК

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української літератури,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна
vinnichuk.alla.1975@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0359-4169>*

ПОДІЛЬСЬКИЙ КОНТЕКСТ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИН

Етногенеза білоруського та українського народів, як двох близьких, східнослов'янських народів, а також становлення й захист державності України й Білоруси – це вельми актуальна царина для науковців, перекладачів, письменників і філософів. У процесі формування проблемного дискурсу навколо взаємин двох народів, які тривалий час називали шаблононо – братніми, важливим є мистецький діалог, це в ХХІ столітті активно демонструє Вінниччина, її літературно-мистецькі кола, що давно стали помітними в культурі Центрально-Східної та Західної Європи.

Культурні взаємостосунки українського та білоруського народів, із ХІХ століття й до ХХІ століття, є активними в сфері впливу на всі сфери суспільного життя, особливо – на мистецтво слова. Це призвело до збільшення кількості шанувальників слов'янських традицій у поезії. Це також сприяє тому, що слов'янська екзотичність стала перманентно цікавою для світового читача, також вона стала зрозумілою представникам багатьох європейських народів, активно сприймається в Західній Європі та в Америці. Тобто активний обмін здобутками в культурній комунікації, зокрема, мова йде про діалоги й переклад, – це ті варіанти соціального та естетичного, інтуїтивного та інтелектуального векторів розвитку білоруського та українського народів, які є максимально перспективними.

Ключові слова: українсько-білоруські літературні взаємини, літературно-мистецький проект, покоління переживання, строфічна поезія, баладна поезія, літературна генерація.

Постановка проблеми. Розглядаючи явище співпраці сучасних письменників Білорусі й України, належить вести мову про так званий колорит мистецьких локацій, себто про територіальний колорит, який став вельми знаковим у контексті сучасного державного вектора на децентралізацію [Алексієвець : 204–205]. Белетристи двох країн справді налагодили комунікацію, зустрівшись у ХХІ столітті на майданчиках відомих фестивалів, зокрема, тих, перебіг яких пов'язаний із Вінницею й Вінниччиною. Чи не найцікавішим тут буде подільський, ба навіть саме вінницький контекст явища літературної співпраці українських та білоруських мистців слова, поетів, зокрема [Арлов : 3].

Аналіз попередніх досліджень. Про сучасний подільський контекст літературних взаємин практично немає розвідок, окрім оглядових (назвемо тут праці таких відомих в Україні та далеко за її межами науковців-вінничан: Тетяни Яковенко [Яковенко : 3–4] та Ірини Зелененької [Зелененька : 205–216], [Зелененька : 148–159], [Зелененька : 60–74], зацікавленість у контексті історико-культурної тяглості Віктора Крупки [Крупка : 30–31] та Алли Віннічук [Віннічук : 3–5], [Віннічук : 33–34].

У межах творчої співпраці білорусів із подільцями можна вести мову радше про циклічні, перманентні перформанси в соціальних мережах, а найприкметніше, звісно, порушувати

питання про переклади, що вже почали здійснювати передові науковці краю, зокрема, Тетяна Яковенко [Яковенко : 3–4] та Ірина Зелененька [Зелененька : 148–159], [Зелененька: 60–74]. Саме тому нас особливо зацікавили герменевтичні та рецептивні механізми позиціонування та інтерпретації білоруською поезії в Україні та української поезії в Білорусі, на прикладі так званого вінницького дискурсу.

Тому **метою нашої статті** є заглиблення в аналіз мистецької ситуації на межі творчих співпраць двох слов'янських народів (взаємодосліджень, взаємоперекладів, перегуків, паралелей), попри будь-які зовнішні, дотичні умовності, що в певний спосіб забарвлюють дискурс.

Виклад основного матеріалу дослідження.

На особливу увагу й справді заслуговує книга віршованих перекладів однієї з найвідоміших вінницьких мисткинь Тетяни Яковенко: це книга двома мовами, українською та білоруською, що має двомовну поетичну назву «Для щастя земного...» («Для щастя зямнога...») – українською та білоруською мовами. Видання побачило світ у Вінниці в 2017 р. за сприяння Вінницької обласної державної адміністрації та Вінницької організації Національної спілки письменників України. Видання широко презентоване в Білорусі, зокрема, у Мінську, адже на сторінках книги оприлюднені хрестоматійні вірші відомих білоруських поетів, Людмили Павлікової-Хейдарової, Миколи Патеюка, Едуарда Дубянецкі та Едуарда Акуліна [Яковенко], чії твори вміщені в багатьох білоруських та українських антологіях «Підкова для носорога» [Стебелев], «Подільські божичі» [Зелененька], «У вінок шани Кобзареві», на письменницькому електронному ресурсі Білорусі «Таварыства ўкраінскай літаратуры пры СБП».

Із Людмилою Павліковою-Хейдаровою та з Валером Мікаласвичом Тетяна Яковенко познайомилася на міжнародному Шевченківському святі «В сім'ї вольній, новій...», що в 2018 році відбувалося на Вінниччині, результати якого були оприлюднені на сторінках видання «У вінок шани Кобзареві». Із письменником з білоруської глибинки Миколою Патеюком Тетяна Яковенко зазнайомилася у світовій павутинці завдяки Ірині Зелененькій, котра активно спілкувалася з талановитим білорусь-

ким письменником і краєзнавцем із Берестейщини від моменту зустрічі на міжнародному проєкті «Лісова пісня», присвяченому Лесі Українці, на Волині.

У першому розділі двомовної книги (що має назву «Любоўю пасвячоная жыццю» («Любовію присвячена життю»)) Тетяна Яковенко розмістила оригінали й переклади віршів Людмили Павлікової-Хейдарової, Едуарда Дубянецкі, Едуарда Акуліна, Миколи Патеюка. Подолянка, котра відома в Україні й за її межами як майстриня сакральної поезії [Яковенко : 67–68] центрувала розділ притчевою християнською поезією, як це роблять чимало білоруських мистців ліричного слова, – стрижневою є поезія жіноча, а саме лірична сповідь Людмили Павлікової-Хейдарової «Тры падарожніцы немаладыя». Три дів, зображені в творі, схожі на трьох біблійних Марій (їх, звісно ж, лише до певної міри можна порівняти з біблійними жінками Мирносицями, хоча біблійний контекст творчості слов'ян заслуговує на особливу увагу завдяки своїй перманентній природі, що бере свій початок, по суті, від X століття [Івасишина : 157]):

Тры падарожніцы немаладыя
неяк сышліся ля брамы ў сцяне.

– Дзева самотная, хто ты?

– Марыя.

– Што тут стаіш?

– Не пускаюць мяне.

Горка ўздыхнула. Слязой арасілі
дол і няхітрую ежу сваю.

– Як ты завешся, сястра?

– Еўфрасіння.

– Што тут шукаеш?

– Радзіму маю.

– Скуль жа ідзеш ты?

– З Ерусаліма. [Яковенко : 8]

Помітно, що в поезії існує певне накладання символіки трьох жінок із Нового Завіту на відфольклорну символіку білоруських дів, що й домінує як патос у притчевій поезії. Це, найімовірніше, зумовлене базовим християнським, сакральним значенням числа три, що вдало підсилює глобальність контексту (перша жінка за авторським замислом звалася Марією, а вся подієвість твору, так би мовити, прив'язана до Єрусалиму):

Доўга маўчалі. І дзень пацямнеў.

– Маці сівая, а ты хто?

– Радзіма.

– Дзе ж твае дзеці?
– Забылі мяне.

Ціха пастукалі ў браму. А людзі,
пэўна, прыснулі, бо позні быў час.
...Ноччу ўсхаплюся –
як стрэлілі ў грудзі.
–Хто ты, – пытаю.

Дыханне ў адказ [Яковенко : 8].

Прыемно, што в перекладі Тетяні Яковенко збережено чітку фольклорну ритмізацыю білоруськай поезіі (чітка ритмізацыя, збережэння авторскаю ритму є класічнаю, стратэгічнаю ознакою украінскага перекладу):

Три подорожні під мури міськіі
Якось придибали, немолоді.
– Діво самотня, хто ти?
– Марія.

Що тут стоїш?
– Не пускають туди.
Гірко зітхнули. Сльозою зросили
Землю й нехитру вечерю свою.
– Як тебе, сестро, зовуть?
– Єфросинія.
– Що тут шукаеш?
– Вітчизну мою.
– Звідки ж мандруеш ти?
– З Єрусалиму [Яковенко : 9].

У фаховій інтерпретації подолянки звучить підсиленій пафос притчевості, він виражений у лекальному діалозі окремими нестягненими прикметниковими формами:

Довго тривало мовчання сумне.
Матінко сива, хто ти?

Батьківщина...
– Де ж твої діти?
Забули мене.

Тихо постукали в браму.
А люди

Певно послули, бо темним став світ.
...Схоплюсь вночі –
наче постріл у груди.
Хто ти? – питаю.

Зітхання в одвіт... [Яковенко : 9].

Життєва мудрість і пластичні емоційні контрасти – основні лінії, на яких базувався добір текстів для перекладу в антології, до того ж, це здебільшого римовані вірші. Домінанта мудрості на фоні різних емоцій, які тільки могла мати люди з молодості у зрілість, зна-

ходимо в віршах Миколи Патеюка. Але чи не на найбільшу увагу заслуговує поезія-образок «Не веру»:

– На кругі ўсё вяртаецца свая, –
Сцвярджае пастулат, стары, як неба.
Жыццё ўсіх падводзіць спакваля
Да той мяжы, дзе азірнуцца трэба.

І ўбачыш, як у цемру і туман
У пасталах лутовых маладзіца
Нясе гарачы хлеб да партызан
Праз гушчары, дзе лёгка заблудзіцца.
І ўспомніць мо салдацкая ўдава
Таго, хто ёй штогод абмерваў градкі,
І ў дзетак на вачах забраў з хлява
Адзінае цялятка за падаткі.
Ён атэзізму вераю служыў.
Зноў па начах шалелі бліскавіцы
І з медным стогнам падалі крыжы
З царквы вясковай, са старой капліцы.

Ён быў неадчувальны да слязы,
Босэрца меў халоднае, бы камень [Яковенко : 53].

Ідейно-висновкова частіна поезіі нагадує за своїм інтануванням притчу або ж байку:

А зараз, бач, у хаце абразы
Павесіў і аздобіў рушнікамі,
І ў храме ля распятага Хрыста,
Ссутуліўся і хрысціцца без меры,
А ў вачах такая пустата...

Я ў пакаянне гэткае не веру [Яковенко : 53].

Перекладна версія образка з народнаго життя Миколи Патеюка «Не вірю!» не втрачає глибокої афористичності, розповідного інтанування:

Все до початків вернеться своїх,
Говорить постулат, старий, як небо.

Життя поволі приведе усіх
На той поріг, де озирнутись треба!

Й побачиш, як у темряву й туман
У постолах лутовых молодіця
Несе гарячий хліб для партизан
В гушавину, де легко заблудиться.

І того теж згадає удова,
Що обрізав щорік сирітську грядку,

І в діток на очах забрав з хліва
Єдине телятко за податки [Яковенко : 54].

Переклад Тетяні Яковенко зберігає ритму, римовання, також римований переклад ніби законсервував, так би мовити, етнічну тяглість тексту:

Був атеїстом, паски не святив,
Служив властям завзято й чорнорото,
Від рук його з сільських церков хрести
Із мідним зойком падали в болото.
Глухий, мов пень, до стогону й сльози,
Він серце мав холодне, наче камінь.
А нині, бач, у хаті образи
По всіх кутках обвішав рушниками.
Стоїть коло розп'ятого Христа,
Сутулиться і хреститься старанно,
А ув очах – зловіща пустота...

І я в таке не вірю покаяння! [Яковенко : 54]

У другому розділі «Вишивана душа» («Вышиванка душа») позиціоновано переклади білоруською мовою віршів відомої не лише в Україні подолянки Тетяни Яковенко, які здійснили відомі білоруські поети Едуард Дубянецкі, Людмила Павлікова-Хейдарова, Едуард Акулін і Микола Патеюк. Вони такі ж чуттеві, як і оригінальні вірші подолянки. Особливо принадним видається є переклад поезії Тетяни Яковенко «Падав сніг» у виконанні Миколи Патеюка (він має назву «Дарога»):

Сыпле снег, і ашалелы вецер
Рве прастору поўнымі грудзьмі.
Бы нябачны нехта сее квецень
На халодны чорны аксаміт.
І дарога без канца і краю,
А куды дарога – не відно...
Я цябе у сэрцы захаваю,
Як у студні зорку – аж на дно.
Калі сум агорне беспрычынны
Ці ў жыцці чагосьці не стае,
Каб ты быў заўжды перад вачыма
Хоць бы фотаздымкам на сталі.
Каб ужо давеку быў са мною,
Ні на міг не пакідаў мяне
Ні зімой сцюдзёнай, ні вясною
Ні ў суровай яве, ні ўва сне.

Можа, ты ніколі не паклічаш... [Яковенко : 96]

Майстерний чоловічий переклад зберігає в інтонаціях тонке та глибоке жіноче начало, де видно, відчувається обсервативна тожсамість ліричної героїні як авторки:

Можа, я ніколі не пайду,
Ды тваё, каханы мой, аблічча
Я таўром на сэрца пакладу.
А наўкола – толькі снег і вецер...
У сутонні ледзьве пазнаю
Для мяне адзіную на свеце

Постаць невыразную тваю,
Што маім глухім трывожным болем
Стала гэтай ноччу ледзяной.
Хай яна маю з тваёю доляй
Звяжа хоць бы нітачкай адной.
А пакуль што для мяне ў тумане
Ледзяною квеценню цвіце
Снег, які ніколі не растане,
Шлях, які нікуды не вядзе... [Яковенко : 96]

Тут-таки подаємо оригінал цієї оригінальної, напрочуд легкої, неоімпресіоністичної пейзажно-філософської замальовки «Падав сніг» подолянки Тетяни Яковенко:

Падав сніг і рвучко віяв вітер,
Бив об землю дужими крыльмі,
Наче хтось із неба сіяв квіти
На холодний чорний оксаміт.
І дорога без кінця і краю.
Десь... кудись... хіба не все-одно...
Я тебе у душу захаваю,
Як зорю в криницю – аж на дно.
Щоб уже без жодної причини,
А коли захочу – просто так –
Цілувати тихими очима
Ці суворо замкнені вуста,
Озиватись тихою лунаю
В пам'яті, у слові, уві сні,
Щоби ти довіку був зі мною,
Був таким, як в цю коротку ніч.
[Яковенко : 97].

Не випадково саме цей ліричний монолог сподобався білоруському письменникові настільки, що став об'єктом перекладу, це один із найніжніших творів Тетяни Яковенко:

Може, ти ніколі й не покличеш...
Може, я ніколі й не піду...
Та твоє карбоване обличчя
Я тавром на серце покладу,
І дороги таємниче світло,
Що ледь-ледь освітлює тебе,
І оці холодні білі квіти,
Що летять із глибини небес.
Хай мені густим тривожним болем
І зовуть, і кличуть, і печуть,
Хай помежи мною і тобою
Ниточку невидиму зітчуть,
Хай мені з життєвого туману
Крижаними квітами цвіте
Сніг, який ніколі не розтане,
Шлях, який нікуди не веде... [Яковенко : 97].

Свого часу з Білорусі як член журі міжнародного фестивалю «Підкова Пегаса» на запрошення організаторів проекту приїздила кілька років поспіль відома письменниця Тетяна Шеїна (Мінськ – Радошковичі), котра пише вірші білоруською та російською мовами. Її практика суддівської діяльності в міжнародних конкурсах на Поділлі разом із Наталкою Дьяченко (Ізраїль) та Іриною Зелененькою (Україна) внесла цікавий колорит у фестивальний рух на Вінниччині, що відображено в ювілейному альманасі «Підкова для носорога», котрий має чіткі ознаки антології. Однією з найпривабливіших римованих візій білоруської поетки є містифікація «Дзень усіх Святих», яку переклала вінничанка Ірина Зелененька [Зелененька : 214–215], навчаючись у Тетяни Яковенко у, так би мовити, віртуальній школі перекладу геніальної вінничанки, про яку написала ряд розвідок до хрестоматії «Подільські божичі» [Зелененька: 34–38], [Зелененька : 42–44]. Строфічна містифікація справді заслуговує на пошанування, оскільки готична й неоготична тематика нині стає все більш популярною:

Дождж зямлю, як плюмбумам, палівае.
 Чуеш грукат – нібы ад лавіны яблык? –
 Гэта скача Дзікае Паляванне –
 Можа, Стаха, а можа – самога Д’ябла.

Не маланак ззянне – смяротнай зброі,
 Наваколле успуджана гукам стрэлаў,
 На кавалкі вогнішчы рэжуць змрою,
 Захапляючы ў лесе за дрэвам дрэва.

Уцякай, спазніўшыся падарожнік!
 Што застыў, нібы слуп і дрыжыш, як рохля?
 Схопяць – кінуць ў багну нябёс парожнім,
 ўсё жыцце твоё высмактаўшы да кроплі!
 [Зелененька : 72]

Поезія має широкий спонукальний меседж, вона закликає, тривожна, ці інтонації зберігаються в усіх строфах, напруга лише наростає, що складно для влучної інтерпретації:

Не марнуй – спяшайся да хаты роднай!
 Хіба, дурань, ня ведаеш гэты звычай?
 Дзень усіх Святих – ён не для смяротных:
 Паляўнічы – і той можа стаць здабычай!

Зачыніўшы дзверы –б падзяка Богу! –
 Ты да раніцы – з жахам ды хваляваннем –

Будзеш слухаць грукат, іржанне, рогат
 Бесцялесных удзельнікаў Палявання.

А калі праменчык ў акенца скочыць –
 Ты ў глыбінях люстэрных убачыш вечнасць –
 І свае знянацку пазнаеш вочы
 У яе запалёных вачах старэчых...
 [Зелененька : 72].

Переклад цитованої містифікації Тетяни Шеїної «День усіх Святих» українською мовою у виконанні Ірини Зелененької вирізняється збереженням баладної ритмомелодики. Молода вінничанка проявила, мов на плівці, натяки та згадки, схожість баладної поезії білоруської авторки до польських балад на основі спостереження за міфологічними дохристиянськими та власне християнськими образами-символами [Зелененька : 72].

У давньому слов’янському календарі День усіх Святих збігається з містичною Велесовою ніччю (для уточнення, Гелловін – у Великій Британії та в Америці, а Савинь або Самайн – у кельтів). У перекладі подолянка врахувала й те, що, окрім демонологічного контексту, білоруська поетка в першій строфі натякає на повість «Дзікае паляванне караля Стаха» (українською – «Дике полювання короля Стаха») білоруського епіка Володимира Короткевича (1958 р.) [Зелененька : 73].

У згаданій повісті Володимира Короткевича є контекст український, що й не дивно, а цілком питомо для розуміння паралелей слов’янських літератур як європейських [Алексієвець : 205]: другорядний герой твору Андрій Світилович, котрого відрахували з Київського університету за участь у студентському русі опору, під час з’ясування протесаної справи назвав себе українцем із побратимської солідарності. У епосі, як і в баладі, легендарний король Стах переслідував у формі привида родину Яновських. Сюжетами і класична повість, і авангардистська поезія Тетяни Шеїної переграють ще й із культовим детективом «Собака Баскервілів» Артура Конан-Дойла [Зелененька : 73], в котрому дія твору спровокована родинними легендами та прокляттями.

Перекладачка віддалилася від художнього задуму білоруської авторки лише на рівні певних екзотизмів, котрі варто було б інтерпретувати по-іншому, дещо увиразнити, що би

дало можливість використовувати аналізовані надбання у системі вищої філологічної освіти [Зелененька : 149–150]:

Дощик ніби плюмбумом поливає.
Чуєш гуркіт – як від лавини яблук?
Це вистрибує дика суть полювати,
Може, Стах це, а може, і сам Диявол.

Це не блискавок сяйво, а смертна зброя,
На околиці сполох і звуки пострілів.
То шматує багаття, то ріже змора,
Захопивши у лісі за деревом дерево.

Утікай, запізнаний мій подорожній!
Що застиг ти стовпом і тремтиш, тютюю?
Схоплять – кинуть у бездну, у піднебесну,
все життя твоє висмоктавши до краплі!
[Зелененька : 73–74]

Подолянці вдається інтерпретувати каскадну закликівість, ріст інтонаційних спалахів, вельми спонукальних за характером, вона вдало розширює комунікаційну тяглість тексту для непідготовленого читача:

Не марнуйся, спіши вдаль, де край твій рідний!
Може, дурень ти, і ще не знаєш звичай?
День Святих усіх – свято це не для смертних.
Хай мисливець ти, а здобиччю станеш дикою!

Зачинивши двері, подякуй Богові!
Ти до ранку з жахом побудь, у трепеті
слухай гуркіт, іржання гулке та регіт
Безтілесних спільників Полювання.

А коли проміння стрибне в віконце,
Ти в люстерко глянь – і побачиш вічність.
Ти свої зненацька пізнаєш очі
У її запалених і сторічних ...
[Зелененька : 73–74].

Отже, цікавих паралелей, що тісно переплетені з письменницьким рухом, із перманентним розвитком мистецької співпраці, між українцями й білорусами безліч. Слов'янський контекст у пістрявій сучасній європейській літературі, у поезії, зокрема, просторується, здобуваючи нові контексти, освоюючи нові фестивальні платформи, розбудовуючи фахову перекладацьку школу, що особливо стало помітним після розпаду СРСР [Колесник : 147]. Зокрема, науковці й поети, Віктор Крупка та Ірина Зелененька, також узялися до перекладних студій.

Герметична, екзистенційна поезія Віктора Крупки має вельми цікаві вирішення із персональністю, із називанням та вказівками на осіб, автор жонглює в периметрі від власної самоті до ліричної, від своєї до чужої, створюючи оптичний ефект накладання й підміни понять (поезія «Приходить...» саме про це):

приходить гість – і ти
оголюєшся ще більше,
ніж перед попереднім...
хочеш розповісти
про шите білими нитками,
про достигле...
невигойне... розквітле.
і тебе не бентежить
пазуха незнайомця,
повна камінців, і не драгує
третє око твого звіра –
розпросторюєшся
аж до стискання рук, обіймів і...
чергової брехні.
тільки себе не можеш надурити,
бо стаєш тінню гостя
чи гість – твоєю [Крупка : 146].

Ірина Зелененька відчула це й переклала поезію з заміною займенників, пошанність і індивідуальне звернення цікаво поєднуються, не руйнуючи екзистенційне поле твору, а окремі новотвори транслуються у звичній для мови інтерпретації (цитовання з архіву авторки):

госць прыходзіць – і
вы выстаўляеце сябе яшчэ больш,
чым да папярэдняга ...
вы хочаце сказаць
пра шытыя белымі ниткамі,
пра саспелыя садавіна ...
невывучнае ... квітнеючае.
і вас не бянтэжыць
лона чужога,
поўны каменьчыкаў, і не раздражняе
трэцяе вока вашага зверна –
вы раскладваецца
аж да поціскаў рук, абдымкаў і ...
чарговая хлусня.
вы проста не можаце падмануць сябе,
бо вы будзеце ценом госьця
альбо госць – ваш цень.

Віктор Крупка також переклав поезію Ірини Зелененької з ознаками екзистенційності, герметичності та близькості до народної ритміза-

ції, вміщеної в хрестоматії «Сто поетів Вінниччини за сто років» («Про макове поле»):

Зробив з мого серця
макового поля планетку.
Червоніє вже,
маковіє.
Збери ж мої маківки,
мої мачиночки,
та не руш коріння,
я на літо знову
полем стану
червоним-червоним.
Відчервониться – замаковіє,
а ти подивуєшся,
бо не сіяв [Подолинний : 406].

У спробі перекладу Віктор Крупка врахував глибоку народність, архетипність уявлень українського та білоруського народів, близькість їхніх поетичних світів до пісенних, зберігаючи задану ритмізацію мініатюри «Пра макавае поле» (цитовання з архіву автора):

Зроблена ад майго сэрца
планета макавага поля.
Ён ужо чырвоны, мак...
Збяры мае верхавіны,
малыя,
але карані не рухай,
летам я зноў буду

чырвона-чырвоны
З чырвонага –
ён стане макам,
і ты будзеш у цудзе,
бо не сеяў.

Звичайно, існують певні внутрішні, лоскитні об'єктивні проблеми розвитку слов'янських взаємин, спровоковані сучасною політичною ситуацією [Ярошук : 101–102], однак близькі риси культур і літератур, зокрема, вплинули на формування монолітної міжкультурної, міжнародної комунікації [Завальнюк : 2–3], [Багатько : 6–7], [Віннічук : 10–11] яку, на наше переконання, неможливо буде зруйнувати повністю, що є також індикатором тривалих добросусідських взаємин; мистецькі паралелі в поза політичній площині є апіорі незнищенними.

Результати й висновки. Сучасна поезія Білорусі й України посідає чільне місце в масиві літератури Європи й світу: у ній, як і в сучасній польській поезії, є особлива морально-етична платформа, густа меседжевість, що апелює до збереження протоевропейської автентичності, вона відкрита для світового читача, бо в ній відчувається пошанування й захист гідності людини, спільноти та країни, що підсилює наукову актуальність порушеної проблематики й спонукає до подальших пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексієвєць Л., Алексієвєць М., Дацків І. Україна – Європа: цивілізаційно-історичний дискурс. *Український історичний журнал*. Київ, 2020. Вип. 5. С. 204–220.
2. Арлов В. Візьмемо реванш на культурному полі. Варіанти. Львів : Логотип, 27 травня 2013. С. 3.
3. Alex van der Zeeuw, Alexander J.A.M. van Deursen, Giedo Jansen. How to apply IoT skills at home: Inequalities in cultural repertoires and its interdependency chains. *Poetics* 83 (2020) 101486. С. 2–14. journal homepage: www.elsevier.com/locate/poetic.
4. Віннічук А.П. Геройство мусить мати нагороду. Концепція історичного минулого України в романістиці другої половини ХХ століття. Вінниця : ТОВ «Фірма Планер». 2010. 215 с.
5. Віннічук А. Крупка В. Рецепція маскулінних концептів у поезії Володимира Забаштанського. *Psycholinguistics in a Modern World*. 2020/12/25. Т 15. С. 30–34.
6. Для щасця зямнога... Для щастя земного... / Упорядкування та переклад Т.В. Яковенко. Вінниця, 2017. 102 с.
7. Аб роднай прыродзе: паэзія і проза: Анталагічны зборнік мастацкіх твораў. Мінск: Мастацкая літаратура, 2017. 400 с.
8. Завальнюк І., Богатько В., Віннічук А. Сучасні інтерактивні підходи до викладання лекційних дисциплін у системі дистанційної освіти вищої школи (філологічний напрям). *Publishing House of Katowice School of Technology*, 2020. С. 1–11.
9. Зелененька І. Сучасні українсько-білоруські літературні стосунки в контексті європейської мистецької платформи Вінниччини. Інфармацыйнае грамадства: сучасныя пераўтварэнні, кал. Манаграфія. Магілёў. 2020. S. 205–2016.
10. Зелененька І.А. Українсько-білоруський літературний діалог: апологети сучасності. *Інфомедійна грамотність – невід'ємна складова навчального процесу закладу вищої освіти*. Академія української преси Центр вільної преси. 2021. С. 148–159.

11. Зелененька, І. Українсько-білоруські літературні взаємини та їхнє відображення в інтернет-просторі // *Thesaurus* : зб. наук. пр. / Магілєўскі інстытут МУС. Магілєў, 2020. Вип. 7 : Лічбавы свет. С. 60–74.
12. Івасишина Т., Руденко І. Природа слова в контексті біблійного дискурсу: психолінгвістичний аналіз (українською мовою). *Психолінгвістика* (2019). Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди. 26 (2). С. 157–175.
13. Ісаєвич Я.Д. Мовний код культури. Ізборник. URL: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult211.htm>.
14. Кабачій Р. Наталка Бабіна: «Берестейщина є кавалком українського материка». *Мандрівець*. 2013. № 6. С. 15–17.
15. Колесник І. Феномен відсталості з перспективи глобальної історії. *Український історичний журнал*. Київ. 2020. Вип. 5. С. 147–158.
16. Крупка В. СОН ЦЕ: поезії. Луцьк : ПДВ «Твердиня», 2021. 216 с.
17. Підкова для носорога: альманах поезій / Укладач і автор передмови А.В. Стебелев. Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД», 2016. 272 с.
18. Подільські Божичі: посібник-хрестоматія із вивчення подільської поезії останньої третини ХХ – початку ХХІ ст. / *Наукові статті, коментарі та укладання І.А. Зелененької*. Вінниця : ТОВ «Твори», 2019. 332с.
19. Сто поетів Вінниччини за сто років: антологія. Упорядкування, вступне слово, біографічні довідки Анатолія Подолинного. Вінниця : Континент-Прим, 2002. 432 с.
20. Таварыства ўкраінскай літаратуры пры СБП. URL: http://druzi.by/?page_id=1109.
21. Черноватий Л., Ковальчук Н. Стратегії в процесі письмового перекладу: психолінгвістичний аспект. *Психолінгвістика* (2020), 28 (2), С. 164–183.
22. У вінок шани Кобзареві: Міжнародне Шевченківське літературно-мистецьке свято на Вінниччині: Збірник матеріалів. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2018. 200с.
23. Ярошук О. Розгадування української революції: «Гідність», «Чесність», «Гетерархія» та виклик сучасності. *Українські гуманітарні студії у 21 столітті*. № 7 (2020). С. 101–121.

REFERENCES

1. Aleksievets L., Aleksievets M., Datskiv I. Ukraine – Europe: civilization and historical discourse. *Ukrainian Historical Journal*. Kyiv. 2020. № 5. С. 204–220.
2. Arlov V. Let's take revenge on the cultural field. *Options*. Lviv. Logo, May 27, 2013. С. 3.
3. Alex van der Zeeuw, Alexander J.A.M. van Deursen, Giedo Jansen. How to apply IoT skills at home: Inequalities in cultural repertoires and its interdependency chains. *Poetics* 83 (2020) 101486. С. 2–14. URL: www.elsevier.com/locate/poetic.
4. Vinnichuk AP Heroism must have a reward. The concept of the historical past of Ukraine in the novels of the second half of the XX century. Vinnytsia: Planer Firm LLC. 2010. 215 p.
5. Vinnichuk A., Viktor Krupka V. Reception of masculine concepts in the poetry of Vladimir Zabashtansky. *Psycholinguistics in a Modern World*. 2020/12/25. Т 15. С. 30–34.
6. Foreearthlyhappiness... Foreearthlyhappiness.../Arrangementandtranslation by T.Yakovenko. Vinnytsia, 2017. 102p.
7. On native nature: poetry and prose: An anthological collection of works of art. Minsk: Fiction, 2017. 400 p.
8. Zavalnyuk I., Bogatko V., Vinnichuk A. Modern interactive approaches to teaching lecture disciplines in the system of distance education of higher school (philological direction). Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. С. 1–11.
9. Zelenenka I. Contemporary Ukrainian-Belarusian literary relations in the context of the European art platform of Vinnytsia region. *INFORMATION SOCIETY: MODERN TRANSFORMATIONS*, Mogilev. 2020. С. 205–2016.
10. Zelenenka I. A. Ukrainian-Belarusian literary dialogue: apologists of modernity. *Infomedia literacy – an integral part of the educational process of higher education*. Ukrainian Press Academy Free Press Center. 2021. S. 148–159.
11. Zelenenka I. Ukrainian-Belarusian literary relations and their reflection in the Internet space. *Thesaurus*. Mogilev Institute of the Ministry of Internal Affairs. Mogilev, 2020. Issue. 7: The digital world. Pp. 60–74.
12. Ivasyshyna Tetyana & Rudenko Iryna. Nature of word in the Context of Biblical Discourse: Psycholinguistic Analysis (in Ukrainian). *Psycholinguistics* (2019). Pereiaslav-Khmelnyskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University. 26 (2). С. 157–175.
13. Isaevich Ya.D. Language code of culture. *Izbornik*. Electronic access mode: <http://litopys.org.ua/istkult2/ikult211.htm>
14. Kabachiy R. Natalka Babina: “Brest region is a piece of the Ukrainian continent” *Mandrivets*, 2013. № 6. P. 15–17.
15. Kolesnyk I. The phenomenon of backwardness from the perspective of global history. *Ukrainian Historical Journal*. Kyiv. 2020. №. 5. С. 147–158.
16. Krupka V. THE DREAM IS: poetry. Lutsk: VAT “Tverdunya”, 2021. 216 p.
17. Horseshoe for a rhinoceros: an almanac of poems / Compiler and author of the preface A. Stebelev. Vinnytsia: Nilan Ltd., 2016. 272 p.

18. Podolsk Children of God: a textbook on the study of Podolsk poetry of the last third of the XX – early XXI century. Scientific articles, comments and conclusions of I. Zelenenka. Vinnytsia: “Works”, 2019. 332p.
19. One hundred poets of Vinnytsia region in one hundred years: anthology. Arrangement, introductory word, biographical references of Anatoliy Podolynny. Vinnytsia: Continent-Prim, 2002. 432 p.
20. Society of Ukrainian Literature at the Union of Writers of Belarus. URL: http://druzi.by/?page_id=1109.
21. Chernovaty L., Kovalchuk N. Translation Process Strategies: Psycholinguistic Aspects. *Psycholinguistics* (2020), 28 (2), C. 164–183.
22. In honor of Kobzar: International Shevchenko Literary and Artistic Festival in Vinnytsia: Collection of materials. Vinnytsia: Console LLC, 2018. 200 p.
23. Yaroshchuk O. Unravelling the Ukrainian Revolution: “Dignity,” “Fairness,” “Heterarchy,” and the Challenge to Modernity. *Ukrainian Humanities Studies in the 21st Century*. No 7 (2020). C. 101–121.
-

I. A. ZELENENKA

*Candidate of Philological sciences,
Senior Lecturer of the department of Ukrainian Literature,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University,
Vinnytsia, Ukraine
selenenka@ukr.net
E-mail: <https://orcid.org/0000-0002-3031-775X>*

A. P. VINNICHUK

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Ukrainian Literature,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine
vinnichuk.alla.1975@gmail.com
E-mail: <https://orcid.org/0000-0003-0359-4169>*

PODILLYA IN THE CONTEXT OF MODERN UKRAINIAN-BELARUSIAN LITERARY RELATIONS

The ethnogenesis of the Belarusian and Ukrainian peoples, as two close, East Slavic peoples, as well as the formation and protection of the statehood of Ukraine and Belarus, is a very important field for scholars, translators, writers and philosophers. In the process of forming a problematic discourse around the relations of the two peoples, which for a long time were called stereotyped, fraternal, artistic dialogue is important, this is actively demonstrated in the XXI century, in Vinnytsia region, in Eastern and Western Europe.

Cultural relations between the Ukrainian and Belarusian peoples, from the XIX century to the XXI century, are active in the sphere of influence on all spheres of public life, especially on the art of speech. This led to an increase in the number of admirers of Slavic traditions in poetry. It also contributes to the fact that Slavic exoticism has become permanently interesting to the world reader, it has also become understandable to many European nations, and is actively perceived in Western Europe and America. That is, the active exchange of achievements in cultural communication, in particular, we are talking about dialogues and translation – these are the options of social and aesthetic, intuitive and intellectual vectors of development of the Belarusian and Ukrainian peoples, which are the most promising.

Key words: Ukrainian-Belarusian literary relations, literary and artistic project, generational experiences, strophic poetry, ballad poetry, literary generation.

*Стаття надійшла до редакції 27.05.2021
The article was received 27.05.2021*

УДК 94(4)«10»:27

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.2.4>

П. М. КРАЛЮК

*доктор філософських наук, заслужений діяч науки і техніки України,
професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, голова Вченої ради,
Національний університет «Острозька академія», м. Острог, Україна
Електронна пошта: petro.kraliuk@oa.edu.ua*

Ф. В. БАЛАНДІН

*головний куратор Міжнародного фестивалю Anne de Kyiv Fest, м. Київ, Україна
Електронна пошта: balandin@ukr.net*

М. І. МАРТИНЮК

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент і завідувач кафедри філології,
Комуніальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: mmartyniuk@lpc.ukr.education*

**ШЛЯХ АННИ ЯРОСЛАВНИ НА ЗАХІД, «СІМ'Я-ДЕРЖАВА»
ЯРОСЛАВА МУДРОГО І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ**

Стаття присвячена дослідженню ролі, місця та місії особистості Анни Ярославни та її іменитої родини в історії європейської цивілізації, принагідно простежено середньовічні династичні зв'язки в країнах Центральної та Західної Європи, відчутний безпосередній вплив на тогочасні історичні та політичні процеси самого Ярослава Мудрого, детально та скрупульозно на основі різноманітних давніх писемних джерел проаналізовано всі гіпотези й відстежено найімовірніший шлях майбутньої королеви Франції з Києва до Парижа, зроблено спробу найлогічнішого пояснення версій походження однієї з найдавніших писемних пам'яток старослов'янського світу – Реймського Євангелія. На доказову базу залучено ряд авторитетних документальних українських, російських, польських, чеських, французьких, німецьких, бельгійських, італійських, арабських та ін. історіографічних пам'яток, літописів, хронік, наукових студій пізнішого часу тощо.

Ключові слова: Реймське Євангеліє, літопис, хроніка, легенда, подорож, королева Франції, монархи, імперія, сакральний, християнство, закон, книга, кирилиця, глаголиця, текст, глоса, «сім'я-держава», династичні зв'язки.

Постановка проблеми. Тривалий час в радянському і ще довго за інерцією в пострадянському просторі українська та й світова історія розглядалися і трактувалися в рецепції панівної імперської ідеології та інструментарію класичної колись політики «холодної війни». Відтак, з огляду на це, чимало фактів, подій і реалій нашого далекого і недалекого минулого, особливо тих, котрі стосувалися і стосуються нашої держави й державності, було перекручено, сфальшовано, купюровано, підкориговано, підгасовано, а найчастіше й просто грубо привласнено титульною нацією, вигідно переписано заново у світлі численних темників і методичок, за якими України й українського народу як таких не могло існувати апріорі, визнавалася хіба так звана єдина колиска трьох братніх східнослов'янських

народів, нівелювалися будь-які національні риси й особливості кожного з них, за винятком, звісно, російського. Сьогодні, напередодні тридцятиліття незалежності України, саме час активніше братися за об'єктивізацію усього того, що було поскрибовано останніх понад триста років, відновлення історичної справедливості, подолання совкової заангажованості, розставлення усіх крапок над «і» на широкому європейському геополітичному просторі. Власне, поява цього нашого дослідження і є однією зі спроб такої об'єктивізації невеликої, але дуже важливої сторінки нашої давньої історії, яка здатна багато чого пояснити і зрозуміти про нас самих, переглянути розстановку політичних сил у середньовічній Європі, збагнути справжнє місце наших іменитих предків у тих цивілізаційних процесах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблемі, порушеній у цій статті, більшою чи меншою мірою присвятили свого часу увагу чимало українських і зарубіжних дослідників, зокрема: Л. Войтович [Войтович, 2008], Ф. Дворнік [Дворнік, 2000], Ф. Делорм [Делорм, 2016], М. Кордуба [Кордуба], О. Кралік [Kralik, 1961], П. Курінний [Курінний, 2002], Є. Луняк [Луняк, 2019], В. Мойсеєнко [Мойсеєнко], О. Моця [Моця, 2010], В. Пуцько [Пуцько, 2018], П. Толочко [Толочко, 2002; Толочко, 2008] та ін. У своїх наукових студіях ці вчені розглянули лише окремі аспекти окресленої нами проблеми, що не відтворює загалом її цілісної картини, тому про внесок кожного науковця в розробку теми ми скажемо принагідно далі.

Мета статті – дослідити роль особистості в історії європейської цивілізації, простежити династичні зв'язки та розстановку, з огляду на це, політичних сил на теренах середньовічної Європи, відстежити міжкультурні впливи та взаємодію основних європейських монархій із «сім'єю-державою» Ярослава Мудрого. Окремим завданням наших наукових студій є з'ясування шляху майбутньої королеви Франції Анни Ярославни з Києва до Парижа та її причетність до появи в Європі однієї з найдавніших і найвидатніших писемних пам'яток старослов'янського світу – Реймського Євангелія.

Ім'я Анни Ярославни (бл. 1032–1075), відомої в літературі також під іменами Анни Руської чи Анни Київської, знане не лише в Україні, а й також у Росії та Франції. Існує значна наукова та науково-популярна література, присвячена цій особі, українських, російських та французьких авторів [Labanoff de Rostoff Alexandre..., 1825; Голубовский, 1886; Тимирязев, 1894; Saint-Aymour C. de. Anne de Russie..., 1824]. Стала вона також героїнею творів художнього характеру. Про неї були написані романи та повісті, зняті кінофільми, створена опера. З 2016 р. щорічно в Києві проводиться фестиваль "Anne de Kyiv Fest", в рамках якого, зокрема, були встановлені пам'ятник Анні Ярославні в столиці України та його авторські репліки в низці інших міст – Версалі, Тулузі, Арлоні, Кракові, Луцьку й Джакарті.

Будучи дружиною французького короля Генріха I (1008–1060), Анна Ярославна відіграла певну роль в історії Франції, а її нащадки

в подальшому правили в країнах Європи, належали до відомих аристократичних родів. Про неї збереглися деякі документи (переважно французького походження), які дають змогу розглянути її діяльність. Лишилися також автограф Анни Ярославни. Враховуючи, що в той час чимало правителів не були писемними (а тим паче жінки), це видається рідкісним явищем.

У роботах, присвячених Анні Ярославні, переважно звертається увага на такі аспекти: причини династичного шлюбу між нею та королем Генріхом I; укладення цього шлюбу, його датування; питання про те, чи привезла Анна Ярославна у Францію Реймське Євангеліє; народження нащадків Генріха I та їхня подальша доля; скандальне одруження Анни Ярославни після смерті Генріха I з графом Раулем де Крепі-і-Валуа; її благодійницька діяльність на користь Католицької церкви; питання смерті Анни Ярославни, її поховання. На жаль, існуючі джерела не дають можливості в повній мірі відтворити біографію цієї особи. В принципі, тут нічого дивного немає. Те саме можемо сказати про багатьох персонажів середньовічної і навіть ранньомодерної історії.

По за увагою дослідників, як правило, лишається питання подорожі Анни Ярославни з Києва до Франції. І це при тому, що ця подорож стала вдячним сюжетом для низки художніх творів. Зокрема, це стосується роману Антоніна Ладинського (1896–1961) «Анна Ярославна – королева Франції» [Ладинский, 1989 : 177–478]. Варто сказати кілька слів про цього автора і його твір. Загалом біографія А. Ладинського є цікавою і могла б стати основою для авантюрного роману. Учасник Білого руху, який опинився спочатку в Греції, на Близькому Сході, а потім у Франції, де жив у міжвоєнний період і пізніше, аж до 1950 р. Писав поезію, історичну белетристику, займався перекладами. Безперечно, Ладинський був освіченою людиною, добре знав історію й культуру як Росії, так і Франції. Водночас це був російський патріот (майже шовініст), який свідомо звеличував Росію і намагався «принизити» інші країни. Це так чи інакше знаходило відображення в його творах, у т. ч. і в згаданому романі про Анну Київську.

Під час Другої світової війни А. Ладинський стає членом організації «Союз російських патріотів», що була створена за під-

тримки Радянського Союзу. 1946 р. він отримав громадянство СРСР. А 1950 р. його вислали з Франції, запідозривши в роботі на радянській спецслужбі. У 1950–1955 рр. А. Ладинський жив у Німецькій Демократичній Республіці, у Дрездені, а потім до самої смерті – у Москві. Його прийняли до Спілки письменників СРСР, що стало визнанням письменницьких заслуг А. Ладинського. В останні роки життя він працював над великою історичною трилогією про Київську Русь. До її складу ввійшли романи «Коли впав Херсонес...» про князя Володимира Святославича, згадуваний роман «Анна Ярославна – королева Франції», а також «Останній шлях Володимира Мономаха». Не всі ці твори побачили світ за життя письменника. Зокрема, роман «Анна Ярославна – королева Франції» опублікували лише 1973 року.

Треба віддати належне А. Ладинському – він опрацював і осмислив чималий масив історичних джерел, даючи їм свою художньо-літературну інтерпретацію. При чому ці його інтерпретації заслуговують на увагу істориків. Інша річ, що в них натрапляємо на надмірне русофільство, намагання представити Давню Русь як таку собі Росію. Наприклад, А. Ладинський описує русинів у російському одязі. Наприклад, Анна, прибувши до Франції, постала перед королем, у «російському сарафані з синього шовку» [Ладинский, 1989 : 314]. Хоча такий одяг, що став традиційним для російських жінок, з'явився в Московії не раніше XIV ст. До того ж спочатку це був одяг... чоловічий. Можна навести й інші приклади «русифікації» Давньої Русі в романах А. Ладинського. Однак не будемо чіпати цю тему. Зрештою, така «русифікація» стала традиційною для російських письменників, художників, кінематографістів тощо.

Звернемося до моментів, які цікаві для нас. Зокрема, в романі «Анна Ярославна, королева Франції» автор спробував окреслити маршрут героїні з Києва до Парижа. І тут, попри художню фантазію, А. Ладинському вдалося зобразити загальноадекватну картину – не гіршу, ніж деяким історикам.

Наведемо розлогу цитату з роману, де ведеться мова про шлях доньки Ярослава Мудрого до Парижа:

«Далекий путь Анни до Франції лежав через Польщу. Ярославу хотілось, щоб вона відвідала

по дорозі тітку Доброгневу, чоловік якої, польський король Казимир, добре знав сім'ю Генріха. Казимир деякий час жив у Парижі та Бургундії, належав деякий час до ченців знаного абатства в Клюні і розмовляв по-французьки. Він міг дати Анні багато корисних порад.

В Естергомі королевою була сестра Анастасія, світлоока й простодушна товстенька жіночка, яка все ж припала до серця Андрію, коли він ще принцом приїздив до Києва в пошуках прихистку від своїх угорських незгод і запам'ятався киянам своїми нечисленними гудзиками; її теж хотілося навідати на чужині. Тому шлях для Анни вибрали такий: Гнезно, Краків, Прага і від цього міста поворот вбік, на Естергом. Звідси до самого Регенсбурга варто було пливати Дунаєм у човні, а потім, через Вормс і Майнц, уже лежала сухопутна дорога до Франції» [Ладинский, 1989 : 286].

А. Ладинський представляє поїздку Анни Київської до Франції як дипломатичну місію. Тут із ним можна погодитися. Майбутня королева цілком могла відвідати королівські двори у Польщі й Угорщині, де дружинами місцевих монархів були її родичі. Щоправда, дещо сумнівною видається її поїздка до Гнезна, яке на початках існування Польською держави було столичним містом. Однак за часів правління короля Казимира Відновителя столицю перенесли до Кракова. Тому варто було б припустити, що вона подалася саме до цього міста, оминаючи Гнезно.

Вірогідним видається відвідання Анною Естергома, де на той час була резиденція угорських королів. Звідти вона, як пише А. Ладинський, цілком могла податися Дунаєм до австрійських та баварських земель, зокрема, до значного торгового центру Регенсбурга. Правдоподібним видається її подальша подорож річкою Рейн до Вормса і Майнца. У Майнці, за версією А. Ладинського, Анну прийняв імператор Священної Римської імперії Генріх III. Щодо цього можуть бути певні сумніви. На той час відносини Генріха III з Ярославом Мудрим та королем Франції Генріхом I, з яким мала одружитися Анна, були не найкращими.

А. Ладинський вказує, що шлях з Києва до Франції, яким їхала майбутня королева, був проторований купцями. Тому виглядав він безпечним – принаймні більш безпечним, аніж морські шляхи, де підстерігали пірати.

Вважається, що за мотивами роману А. Ладинського «Анна Ярославна – королева Франції» 1978 р. в Радянському Союзі на кіностудії «Ленфільм» була знята художня картина майже з такою самою назвою «Ярославна, королева Франції» (режисер Ігор Масленников). Хоча сюжетно цей фільм помітно відрізняється від роману. У ньому основну увагу зосереджено на подорожі Анни з Києва до Франції. А в творі А. Ладинського ця подорож – лише епізод.

Згадана подорож у фільмі не представлена як дипломатична місія. Щоправда, Анна потрапляє на своєму шляху до замку польського короля, який знайомить майбутню французьку королеву з цікавинкою – механічною лялькою. Їй, зіткнувшись з чужою католицькою культурою, доводиться захищати «руські цінності» – культ Бориса й Гліба.

Про відвідання Анною Естергома, Вормса й Майнца в фільмі не йдеться. Зате є там і потаємна любов, і карколомні пригоди. Розповідається про те, як «злі люди» робили різні каверзи, щоб Ярославна не доїхала до Франції. Але робили це не деякі європейські правителі, які, в принципі, були зацікавлені в цьому, а... візантійці. У той час радянське керівництво намагалось проводити т. зв. політику розрядки. Тому не бажано було у сфері культури використовувати відверті антизахідні мотиви. Тому підступні діяння проти Анни та її супутників списали на візантійців, які давно канули в Лету. Хоча ідея авторів фільму, що подорож Анни до Франції була складною і супроводжувалася пригодами, певно, не безпідставна.

Попри відмінності згаданих роману та художнього кінофільму, все ж між ними спільним є намагання представити Давню Русь як таку собі Росію. І треба віддати належне – їм це непогано вдавалося. Русичі в цих творах носять одяг, який носили росіяни-московити, розмовляють, зрозуміло, російською мовою й дотримуються російських традицій. Словом, Русь – це Росія. А Україна тут, звісно, ні до чого.

Окрім художніх творів, про подорож Анни до Франції вели мову окремі дослідники-історики. У роботі Леонтія Войтовича, присвяченій портретам еліти княжої доби на Русі, читаємо таке: «Анна Ярославна виїхала з посольством через Перемишль, Краків, Прагу, Регенсбург, Трір на Париж» [Войтович, 2006 : 321]. При

цьому автор не посилається на якісь джерела, що й не дивно – таких просто не існує. Не обґрунтовує він і те, чому саме таким був цей маршрут, як майбутня французька королева добиралася з Києва до Перемишля. Наприклад, може виникати питання, чи їхала Анна з Перемишля на Краків. Історик Мирон Кордуба, який вивчав торгові шляхи між Руссю й Німеччиною, вважав, що в XI та в наступні три століття торгового шляху між Перемишлем і Краковом не існувало – тоді між цими містами були непрохідні ліси [Кордуба]. Однак треба враховувати, що Перемишль лежав на річці Сан. Цією річкою можна було плити до Сандомира, а звідти вже Віслою добратися до Кракова. Тому перебування Анни в Перемишлі, про яке говорить Л. Войтович, видається цілком можливим.

Більш детальноше питання про подорож Анни Ярославни з Києва до Франції розглядає французький історик Філіпп Делорм. Він пише: «Одного літнього або осіннього ранку 1050 року Анна назавжди залишила Київ. І тут ми... натрапляємо на величезну кількість запитань. У жодній хроніці не передано ні імен її супровідників, ні маршруту поїздки» [Делорм, 2016 : 118]. Деякі сумніви викликає твердження цього історика, що Анна почала здійснювати подорож до Франції восени. То був не найкращий час для такої далекої мандрівки. Осіння негода, розмиті шляхи аж ніяк не сприяли подорожі.

Ф. Делорм вважає, що існували три можливі маршрути поїздки – два морські й один суходолом. «Південний напрямок, – зазначає він, – через Чорне море, Константинополь і Середземне море – був небажаним. Взаємини між Рутенією і Візантійською імперією перебували у складній фазі» [Делорм, 2016 : 120]. Історик дотримується думки, що північний шлях, яким користувалися варяги, через Полоцьк і Новгород, був більш виправданий. І все ж, на його думку, «цілком імовірно, що наречена короля Франції подалася значно простішим керунком зі сходу на захід, уздовж торговельного шляху євреїв-раданітів, що пов'язував Каспійське узбережжя з туманами Заходу» [Делорм, 2016 : 121].

Ф. Делорм так описує цей маршрут подорожі:

«Отже, шлях, який обрала Анна Київська та її почет, пролягав через Житомир, Луцьк, Володимир-Волинський, потім тягнувся через

Північні Карпати і Сандомир до Кракова. Там юна князівна зустрілася зі своєю тіткою Марією-Добронігою, дружиною Казимира I Польського, своїми небожами Болеславом, Ладиславом і Мешком та небогою Святославою. Згідно з деякими оповідями, які нині видаються суперечливими, князь Казимир замолоду, перебуваючи у вигнанні, служив дяконом в абатстві Клюні в Бургундії. Певно, тому й став посередником у союзі своєї племінниці й Генріха I. Залишивши цей «обіцяний край», імовірно, через Вроцлав, Анна Київська зупинилась у Празі, столиці Богемії, правитель якої, князь Бржетислав I Пржемисл, склав присягу на вірність германському імператорові. Наступним важливим етапом був Регенсбург, місто на Дунаї, великий центр міжнародної торгівлі. Там князівна, можливо, зустрілася з відлюдником Мерхертаком – ірландським ченцем, який жив, замурувавши себе за крилосом Обермюнстерського монастиря, і якого 1052 року відвідав папа Лев X, здивований славою цієї високодуховної людини.

Після цього при імператорському дворі у Вормсі або Кельні донька Ярослава могла бути представлена Генріхові III Чорному, дружиною якого могла б стати, якби не інший дипломатичний розрахунок. Нарешті неквапливий караван перетнув кордон Лотарингії і потрапив до Шампані, до земель «прекрасної Франції»...» [Делорм : 121–122].

Звісно, зустріч Анни з відлюдником Мерхертаком у Регенсбурзі – це лише припущення історика. Однак, якщо зважити на релігійність Анни, яку засвідчує низка документів, така зустріч видається імовірною.

Міркування Ф. Делорма про подорож Анни ґрунтуються на знанні про тогочасні торгові шляхи, політичну і навіть релігійно-культурну ситуацію в тогочасній Європі. У багатьох моментах вони видаються прийнятними. Принаймні їх варто враховувати, здійснюючи реконструкцію шляху майбутньої королеви з Києва до Франції.

Щоправда, маршрут Анни, запропонований Ф. Делормом і Л. Войтовичем (міркування зазначених авторів з цього питання загалом збігаються), все ж викликає деякі питання. Чи зайжджала майбутня королева Франції до Праги, адже стосунки чеського правителя та Ярос-

лава Мудрого в той час були не найкращими? Те саме можна сказати й про імовірну зустріч із імператором Священної Римської імперії, який мав непрості стосунки із французьким королем Генріхом I, а також київським князем. Водночас Ф. Делорм і Л. Войтович ігнорують можливість перебування Анни на теренах Угорщини, де королевою була її рідна сестра.

Звісно, знайти документально підтверджені факти, які б підтверджували або заперечували міркування цих авторів про маршрут Анни з Києва до Франції, неможливо. Адже, як уже говорилося, документів про цю подію немає. І все ж є певна логіка дотичних фактів, на яку й будемо спиратися.

Перш ніж вести мову про подорож Анни через землі Європи, варто кілька слів сказати про ті обставини, які змусили юну князівну здолати цей шлях.

Анна Ярославна народилася у шлюбі Ярослава Мудрого (бл. 983–1054) й Інгігерди (Ірини), дочки шведського короля Улофа III Шетконунга [Глазырина, 1994 : 240–244]. Історик Василь Татищев, використовуючи Іоакимівський літопис, який не зберігся, писав, що в Ярослава 1032 р. народилася дочка [Татищев, 2006 : 75]. Мова цілком могла йти про Анну. Саме цим роком дослідники, як правило, датують рік народження майбутньої французької королеви. Хоча існують й інші датування. Але саме 1032 рік (або близький до нього) видається найбільш вірогідним [Луняк : 22–26].

Сказати щось певне про дитячі та юні роки Анни Ярославни проблематично. Давньоруські літописи про неї мовчать. Княжна, схоже, ці роки провела в Києві, який на той час став значним політичним, торговим і культурним центром.

Спробуємо реконструювати ту обстановку, в якій зростала майбутня королева Франції. З іменем її батька Ярослава, прозваного Мудрим, пов'язане остаточне оформлення Русі як середньовічної держави імперського типу.

Йому дістався непростий спадок. До кінця не сформована «державна Володимира» опинилася в стані дезорганізації. Влада київського князя не відзначалася міцністю. Дехто з місцевих правителів, які належали до «Володимирового племені», не особливо слухалися Ярослава. Окремі землі Русі, наприклад, Червенські міста, захопили іноземці.

Головним суперником Ярослава став князь Мстислав, між якими тривалий час велася боротьба. Зрештою, Русь була поділена на дві частини по Дніпру: правобережна дісталася Ярославові, лівобережна – Мстиславові. Князі зуміли домовитися. Кожен мав свою частку володінь і не посягав на землі брата. Ярослав нарешті зміг спокійно сісти в Києві. Мстислав же княжив у Чернігові, намагаючись це місто зробити стольним градом частини Русі й, відповідно, суперником Києва.

Проте амбітним планам Мстислава не вдалося звершитися. Занадто рано пішов він із життя. Під 6542-м роком (1034-м від Різдва Христового) літописець зафіксував, що «Мстислав вийшов на лови, і розболівся, і помер». Ярослав забрав його волость і став, як засвідчує «Повість минулих літ», «єдиновладником Руської землі». Тоді ж він посадив свого брата Судислава в поруб (в'язницю) у Пскові. І тим самим позбувся своїх головних конкурентів. Збирання земель держави Володимира закінчилося, хоча, фактично, відособленою від Руської держави лишалася Полоцька земля, де правив Брячислав Ізяславович – представник місцевої династії Рогволодовичів. Того ж 1034 р. року Ярослав отримав блискучу перемогу під Києвом над печенізькими ордами, які становили чималу проблему для земель Русі. Від рук печенігів свого часу загинув Святослав, відомий князь-войовник і дід Ярослава. На місці битви, де Ярослав здобув перемогу, він пізніше спорудив собор Святої Софії [Літопис руський : 87–89]. Це був час, коли Анна робила свої перші кроки.

Тоді ж Ярослав почав розбудовувати столицю Русі – Київ. У «Повісті минулих літ» під 6545-м роком (1037-м від Різдва Христового) читаємо:

«Заложив Ярослав город — великий Київ, а в города сього ворота є Золоті. Заложив він також церкву святої Софії, премудрості божої, митрополію, а потім церкву на Золотих воротах, кам'яну, Благовіщення святої Богородиці. Сей же премудрий великий князь Ярослав задля того спорудив [церкву] Благовіщення на воротах, [щоб] давати завше радість городу сьому святым Благовіщенням Господнім і молитвою святої Богородиці та архангела Гавриїла. Після цього [він звів] монастир святого Георгія [Побі-

доносця] і [монастир] святої Орини» [Літопис руський : 89].

Проведені археологічні дослідження дають підстави говорити про грандіозність будівництва Києва за часів Ярослава Мудрого. Оборонний вал, який оточував новий град, починався від «міста Володимира» і йшов у південний бік до нинішнього Майдану Незалежності, а звідти тягнувся до Золотих Воріт. Далі вздовж вулиці Ярославів Вал він виходив на теперішню Львівську площу, а вже звідтіля через сучасну вулицю Велику Житомирську «повертався» до валів «міста Володимира». У тих місцях, де вал проходив по відносно рівній поверхні, був викопаний глибокий рів.

Висота валу сягала близько одинадцяти метрів. На ньому стояли дерев'яні заборони вистою до метрів п'яти. Ширина його була двадцять сім метрів, а протяжність три з половиною кілометра. На той час це були потужні фортифікаційні споруди, будівництво яких потребувало виконання величезного обсягу робіт [Рапорт, 1956 : 96–97].

Територія, яку оточували нові укріплення, сім (!) разів перевищувала «місто Володимира». Становила вона понад 70 гектарів.

В'їхати до «міста Ярослава» можна було через троє воріт – Золоті, Лядські та Жидівські. Залишки Золотих Воріт [Івакін, 2005 : 379] збереглися до наших днів. Своєю назвою вони, напевно, були зобов'язані константинопольським Золотим Воротам. Останні служили парадним в'їздом до ромейської (візантійської) столиці. Київські Золоті Ворота так само були парадними.

Золоті Ворота стали першокласною військово-інженерною спорудою. Взяти її приступом не вдалося жодному із завойовників. Не могли їх узяти й воїни Батия 1240 року. Лише захопивши Київ, вони зруйнували їх. Після цього Золоті Ворота не відновлювалися.

Головною спорудою часів Ярослава, безперечно, стала Софія Київська. Упродовж тривалого часу, до Батиевого погрому в 1240 р., а також і певний період після нього вона була центром Київської митрополії. У її приміщенні відбувалися собори руських єпископів. Використовувалася Софія Київська й для здійснення світських обрядів – тут ставили на велике княжіння, приймали іноземних послів, присягали на вірність тощо.

Тобто не варто розглядати Софію Київську як суто сакральний храм. І в його оздобленні, і функціонуванні було чимало елементів та моментів світського характеру. Щоправда, в той час у Русі Київській не існувало чіткої межі між профанним і сакральним. Світський князь мав частку своєї сакральності, його влада трактувалася як священна, він навіть міг втручатися у справи церковні. Натомість священники мали свою частку світськості, отримуючи доходи від мирян, а також втручалися у справи сімейні. Софія ж Київська ніби демонструвала єдність сакральності й профанності.

Спорудження Софії Київської, а також інших будівель «міста Ярослава» було не лише наслідуванням константинопольських зразків, а виявом політичного суперництва з Ромейською (Візантійською) імперією. Реалізація будівельної програми Ярослава мала піднести авторитет держави й Руської православної церкви [Толочко : 148]. Храмове будівництво, подібне до київського, здійснювалося і в інших містах. У 1045–1050-х роках був споруджений Софійський собор у Новгороді. Також подібний собор виріс у ті часи у Полоцьку [Раппорт : 156].

До того ж Київ за часів Ярослава Мудрого перетворюється в сакральне місце. Він отримує не лише Софію Київську, яка є конкурентом Софії Константинопольської, а й також Печерський монастир, який, у певному сенсі, є «замінником» Афону. Складається враження, що за «рівнем сакральності» «матір городів руських» перевершує столицю Ромейської імперії.

Свідком цього грандіозного будівництва була Анна. Київ мінявся в неї на очах. Із міста-факторії на «шляху із варяг у греки» він раптом перетворився у справжню столицю новопосталої імперії. Безперечно, все це не могло не справити впливу на юну князівну. І сповнювало її почуттям гордості за справи її батька, формувало в неї почуття патріотизму щодо рідного міста й рідної землі.

За часів Ярослава Мудрого і за його сприянням набула поширення на Русі християнська лектура, котра переважно була перекладена з грецької мови. Були це і богослужбові книги, і різноманітні збірники. Книга стала відносно доступною – особливо для представників елітарних верств. Багато з них вміли читати й навіть писати. Стосувалося це й Анни.

Християнська церква за часів Ярослава Мудрого стала важливою складовою Руської держави, будучи її основним інтегратором. Одним із головних повідомлень «Повісті минулих літ», яке стосувалося церковної діяльності Ярослава Мудрого, є інформація про поставлення київським митрополитом Іларіона. Про це говориться під роком 6559-м (1051-м від Різдва Христового): «Поставив Ярослав *русина* Іларіона митрополитом Русі у святій Софії, зібравши єпископів» [9 : 95]. Приблизно в той самий час, у 1049–1051 рр., Анна вирушила у свою подорож із Києва до Франції.

Вона мусила знати Іларіона, адже то була людина, наближена до Ярослава Мудрого. Цей священник служив у церкві в його заміській князівській резиденції в селі Берестові. Не виключено, що Іларіон, котрого «Повість минулих літ» характеризувала як «мужа благого, і книжника, і пісника» [Літопис руський : 95], міг навчати дітей київського князя, у т. ч. й Анну. Адже те, що вона опанувала грамоту, сумніву не викликає. Анна читала книги, вміла писати. Принаймні зберігся її кириличний підпис «Ана регіна» під латиномовною грамотою 1063 р. [Німчук : 62].

Акт поставлення князем Ярославом Іларіона на митрополічу кафедру трактується як «бунт» проти Ромейської імперії, стосунки з якою на той час у Києва були не найкращими. Іларіон не був висвячений константинопольським патріархом. Деякі автори говорять про антиромейські настрої самого Іларіона, які він продемонстрував у своєму творі «Слово про Закон і Благодать» [Алпатов : 115]. Справді, там є перелік християнських країн і їхніх учителів, але чомусь із цього переліку випала Ромейська імперія.

Варто сказати кілька слів про «Слово про Закон і Благодать». Вважається, що цей твір був написаний між 1037 і 1050 рр. На ту пору якраз припало дитинство та юність Анни, час її навчання. Вона могла читати «Слово про Закон і Благодать». Або принаймні знала озвучені в цьому творі ідеї. Тому варто звернутися до нього.

«Слово про Закон і Благодать» є твором, де на теоретичному рівні відбувається осмислення однієї з найважливіших, «поворотних» проблем для Давньої Русі – «вибору віри», який вилився в прийняття християнства.

Спочатку в «Слові про Закон і Благодать» звучить прагнення утвердити думку про вищість християнства над юдаїзмом. Як відомо, юдаїзм претендував на статус офіційної релігії в Давньоруській державі. Чимало євреїв проживало в грецьких містах Північного Причорномор'я. Не без їхнього впливу юдейська віра стала пануючою в Хазарському каганаті – державі, що, в певному сенсі, була попередником, а пізніше суперником Київської Русі. Юдейські місіонери активно діяли на руських землях. Про це, зокрема, засвідчує «Повість минулих літ», де говориться, ніби до князя Володимира приходили «жиди хазарські», пропонуючи прийняти їхню віру. А в «Києво-Печерському патерику» є згадки про полеміку між євреями та печерськими ченцями.

Іларіон, полемізуючи з прихильниками юдаїзму, в традиційному для християн дусі говорить, що Бог через Мойсея дав юдеям Закон, але їм на зміну прийшли християни, «нові люди», які отримали Благодать від Ісуса Христа. На подібні думки натрапляємо в Посланні апостола Павла до римлян.

Однак «Слово про Закон і Благодать» не зводиться до антиюдейської полеміки. Навіть можна твердити, що ця полеміка для автора була другорядною. Хоча юдеї були іншої віри, аніж русини, однак ці етноконфесійні групи, проживаючи в Києві, загалом мирно співіснували. Принаймні говорити про якісь антиюдейські виступи в той час в «матері городів руських» не доводиться.

Іларіон же, протиставляючи Закон (юдаїзм) Благодаті (християнству), ніби утверджує думку: мовляв, як юдеї, що першими прийняли слово Боже, стоять нижче народів, котрі прийняли це слово пізніше, так і зараз більш благодатними є не ті народи, які раніше прийняли вчення Ісуса Христа, а ті, які зробили це після них. Отже, християнське первородство Ромейської імперії щодо Київської Русі перетворювалося із заслуг у ваду. Русь, навпаки, прийнявши християнство пізніше, стає носієм «вищої» благодаті, ніж Ромейська імперія. Звісно, це не говориться прямо. Така думка прихована у контексті «Слова про Закон і Благодать» Проте для тогочасного книжника, який дуже уважно вчитувався в написане, часто намагаючись знайти в ньому потаємний смисл, контекст мав не менше значення, ніж сам текст.

Наприклад, у «Слові про Закон і Благодать» звучить така думка: «Добре було Благодаті між новими людьми возсіяти. Не вливають бо, за словами Господніми, вина нового вчення благодатного в міхи старі, застарілі в юдействі. А то міхи прорвуться і вино проллється». На перший погляд видається, що мова йде лише про пріоритет над юдеями нових народів, які прийняли християнство. Але використання євангельської притчі, що нове вино треба вливати в нові міхи, надає цій ідеї дещо іншого звучання: нові міхи, власне, нові народи мають більшу цінність, ніж старі.

Такий підхід автора «Слова про Закон і Благодать» є дещо незвичним. Адже середньовічне суспільство – це суспільство, в якому шанувалася традиція, «старина». Нове ж сприймалося як щось негативне. Іларіон, навпаки, веде мову про позитивність нового. Сама ж історія осмислюється як розвиток, суть якого полягає в пізнанні Бога все більшою та більшою кількістю народів. Спочатку Бог відкрився через Мойсея лише євреями, пізніше через Ісуса Христа його пізнали «нові люди», апостоли, що проповідували серед народів Римської імперії. Тепер же християнство прийшло на Русь.

У «Слові про Закон і Благодать» знаходимо такі міркування: «Всі краї, і городи, і народи почитають і славлять кожний свого вчителя, того, що навчив їх православній вірі». Таким апостолом-учителем для Русі стає князь Володимир. Автор «Слова про Закон і Благодать» прагне утвердити думку, що апостольство князя Володимира не нижчої, а навіть вищої проби, ніж апостольство учнів Ісуса. Він пише: «Не бачив еси Христа, не ходив еси з ним, а став учнем його! Інші, бачивши його, не увірували, ти ж, не бачивши, увірував... Ті, що відали Закон і пророків, розіп'яли його. Ти ж, ані закону, ані пророків не прочитавши, розіп'ятому вклонився». Тому християнська віра князя Володимира – щось надзвичайне.

Іларіон порівнює Володимира з імператором Костянтином, під час правління якого християнство стало державною релігією Римської імперії: «...з ним однакової слави і честі достойний». Паралель «імператор Костянтин – князь Володимир» стала загальноприйнятою в давньоруській літературі й використовувалася книжниками тривалий час.

Завдячуючи «Слову про Закон і Благодать», князь Володимир перетворився в унікальну для християнства фігуру. З одного боку, він – апостол, що влив християнство в «нові міхи», поширив його серед «нового народу» – руського. Володимир навіть перевершив вірою інших апостолів. З іншого боку, він – правитель, який утвердив християнство серед свого народу. Таким чином, постать цього князя ставиться вище всіх християнських подвижників.

«Слово про Закон і Благодать» стало важливою лектурою руських книжників. У ньому бачимозвернення допитань, які турбували наших предків, принаймні їхню еліту. Звертаючись до християнства, автор цього твору намагався його пристосувати до киево-руських реалій, творячи на християнській основі новий руський символічний світ. Для цього він звеличував князя Володимира. І, очевидно, не без впливу «Слова про Закон і Благодать» цей князь перетворився на символічну фігуру «хрестителя Русі».

Наскільки Анна ввібрала ці ідеї, важко сказати. Тут ми вступаємо в сферу здогадок. Однак немає сумніву, що вона була ревною християнкою. Про це свідчать французькі документи. Цілком імовірно, що цю ревність їй прищепили в Києві. І не останню роль у цій справі міг відіграти Іларіон.

Християнська ревність, а також книжна культура Анни, ймовірно, послужили причиною того, що вона привезла у Францію книгу, відому під назвою Реймське Євангеліє.

Адже перші згадки про зазначену реліквію припадають на середину XIV ст. У той час цю книгу подарував імператор Священної Римської імперії Карл IV Емауському монастирю в Празі. Ченці монастиря зробили для манускрипту коштовне оздоблення з часткою мощів святих. Потім документально засвідчено, що це Євангеліє 1574 р. потрапило до Реймського собору, яке йому передав архієпископ Карл де Гіз Лотаринзький [Луняк : 18]. У цьому соборі книга лишалася до Великої французької революції. Вважається, що вона використовувалася при коронації французьких монархів.

Загалом існують різні версії походження Реймського Євангелія і того, як ця слов'яномовна книга опинилася у Франції. Однак версія, що її привезла Анна Київська, є доволі поширеною. До того ж існують непрямі свідчення на користь цієї версії, про що буде мова йти далі.

Історія цієї писемної пам'ятки доволі складна. У середині XIV ст. імператор Священної Римської імперії Карл IV, правління якого припало на 1346–1378 рр.¹, подарував Євангеліє ченцям заснованого ним Емауського монастиря в Празі. З дозволу папи Климента VI в цьому монастирі почали відправляти католицьке богослужіння слов'янською мовою². У Чехії з кінця XI ст. такі відправи не велися. Карл IV спеціально запросив із Далмації (Хорватії) ченців, де зберігалася традиція католицьких слов'яномовних богослужінь. Ці ченці й доповнили Євангеліє.

Книга в нинішньому вигляді складається з двох частин. Перша написана старослов'янською мовою з певними помилками кирилицею установного типу, що було, до речі, характерним для текстів Русі. Друга – «лаmanoю» хорватською глаголицею, де помітно відчутна чеська мовна стихія.

Кирилична частина (16 аркушів) давніша за глаголичну. Вона є зібранням уривків з чотирьох Євангелій, в яких розповідається про діяння Ісуса Христа. При цьому розповідь обривається посередині. Тому глаголична частина стала продовженням кириличної.

Звісно, можна гадати, чому кирилична частина виявилася неповною. Можливо, текст не був дописаний. А можливо, частина його виявилася знищеною. Щось певне сказати з цього приводу складно.

У глаголичному тексті трапляються чехізми. Там є примітка, що книга написана 1395 року. Але зазначено, що кирилична її частина створена згідно з «руським законом», тобто писалася в «руському стилі». І переписав її своєю рукою Прокоп Опат. Далі йдеться про те, що «письмо руске» подарував монастирю імператор Карл IV [Ганка : 18].

Тобто із цього повідомлення випливає таке: Карл IV подарував Емауському монастирю лише «руську частину», а хорватська глаголична частина була доповнена до неї пізніше – імовірно, 1395 р. У цьому ж повідомленні, бачимо, говориться, що «письмо рус-

¹ Про Карла IV див.: Kuthan J., Royt J. Karel IV : císař a český král – vizionář a zakladatel. Praha: Nakladatelství Lidových novin, Univerzita Karlova v Praze, 2016.

² Про Емауський монастир у Празі див.: Helmling L. Emaus: Kurzgefasste Geschichte und Beschreibung der Kirche und des Klosters. Praha: Calve, 1903.

ске» переписав святий Прокоп Опат. Мається на увазі Прокопій Сазавський, який жив близько 970–1053 рр. Цей святий шанувався і шанується в Чехії. 1204 р. він став першим чехом, якого канонізувала Католицька Церква за часів понтифікату папи Інокентія III³.

В українській літературі можна знайти твердження, що кирилична частина Реймського Євангелія була створена на Русі [Пуцько]. І що навіть Прокопій Сазавський жив якийсь час на руських землях, де й переписав цю книгу [Курінний : 194–211]. Не даремно ж вона іменується «письмо руске». Однак такі твердження щодо переписування Прокопієм Сазавським Реймського Євангелія на Русі не мають належних обґрунтувань. Принаймні не існує жодних свідчень, що Григорій Сазавський перебував у Києві чи на руських землях.

Питання в тому, де Карл IV узяв кириличну частину Реймського Євангелія. З цього приводу існують різні версії. Звісно, можна припустити, що книга могла зберігатися в Чехії ще з XI ст. Або потрапити звідти з Угорщини чи Хорватії, де теж поширювалися слов'яномовні рукописи. Зрештою, могла потрапити й з Русі. Однак цілком вірогідною є версія, що Карл IV привіз Євангеліє з Франції, де пройшли його дитячі та юнацькі роки.

Він був сином чеського короля Іоанна Сліпого з династії Люксембургів та Єлизавети Богемської – сестри останнього чеського короля Вацлава III з династії Пржемысловичів. Спочатку хлопець навіть отримав слов'янське ім'я Вацлав. І лише пізніше його переназвали Карлом.

Карл IV володів чеською мовою [Дворнік : 54]. Йому зрозуміли і інші слов'янські мови. Також він чимало зробив для розбудови Чехії, сприяв «слов'янському відродженню» в цій країні.

У Франції йому до рук могла потрапити кирилична частина Реймського Євангелія. Дістати цю книгу Карл IV міг від дружини Бланки Валуа, яка походила з французького королівського роду й належала до нащадків Анни Київської. Бланка цілком могла привезти чоловікові слов'яномовне Євангеліє як посаг.

Існує низка опосередкованих доказів на користь версії, що все ж Анна Ярославна привезла книгу до Франції.

Зокрема, в Реймському Євангелії на другій сторінці згадується апостол Філіп, якого вважали хрестителем скіфів. Анна ж дає таке ім'я своєму первісткові, хоча воно в той час було нетиповим для французьких королів. Лише пізніше це ім'я стало для них популярним, і чимало монархів Франції іменувалися Філіпами. Саму ж Анну французькі документи іменують не лише русинкою, а й скіф'янкою. У той час на Заході етноніми русин і скіф часто ототожнювалися. Анна могла розглядати апостола Філіпа як покровителя Скіфії, власне українських земель, які в ті часи часто іменувалися Руссю. І тому вона з пошаною ставилася до цього апостола.

Анна також залишила власноручний підпис «Ана регіна» під одним латиномовним документом 1063 р. [Німчук : 62]. І цей підпис збігається з написанням літер на сторінках Реймського Євангелія.

При написанні свого імені королева Франції, як бачимо, використовувала форму «Ана», тобто своє ім'я писала з одним «н». Саме таке написання цього імені зауважуємо в Реймському Євангелії. Хоча в той час у латинських, а також і в деяких слов'янських текстах таке ім'я писалося з двома «н» [Луняк : 15–29]. Тому існує велика вірогідність того, що Анна Київська привезла до Франції кириличну частину Реймського Євангелія. Правда, виникає питання, звідки вона могла його привезти?

Тут можливі дві версії – чеська й київська.

Чеська версія походження кириличної частини Реймського Євангелія ґрунтується на тому, що достовірним сприймається повідомлення про авторство тієї частини Прокопієм Сазавським. Останній був палким прихильником збереження кирило-мефодіївської традиції в Чехії. Він і його учні переписували сакральні тексти слов'янською мовою. Діяльність Прокопія Сазавського поширювалася не лише на чеські землі, а й землі Угорського королівства, де проживало чимало слов'янського населення і де теж зберігалось богослужіння старослов'янською мовою. Відомий славист Ватрослав Ягич, аналізуючи пам'ятки давньої писемності, вважав, що Реймське Євангеліє походить із південного Підкарпаття [Јагіч : 105], тобто теренів тодішньої Угорської держави.

Тому можемо припустити, що Анна Київська, прямуючи до Франції, проїжджала Чехію.

³ Про Прокопія Сазавського див.: Sommer P. Svatý Prokop : z počátků českého státu a církve. Praha : Vyšehrad, 2007.

Її шлях міг проходити через Сазавський монастир, який став осередком слов'янської писемності [Kralik]. Тут вона могла зустрітися із Прокопієм і придбати переписану ним книгу. Могла це Євангеліє Анна отримати в подарунок чи купити, проїжджаючи через землі Угорщини, де королевою в той час була її сестра.

Попри те, що «авторство» кириличної частини Реймського Євангелія має документальне підтвердження, воно викликає певні сумніви.

По-перше, згадане документальне свідчення у глаголичній частині книги, ніби її кириличну частину написав Прокопій Сазавський, подане постфактум, у 1395 р. Відповідно, тоді від імовірного часу створення Реймського Євангелія минуло близько 350 років. Це значний відтинок часу, коли пам'ять про події зникає. Найрадше автор, аби надати авторитетності кириличному тексту, міг написати, ніби створив його Прокопій Сазавський, який на той час був уже шанованим чеським святим. Подібна практика була доволі поширеним явищем як у часи стародавні, так і в часи середньовіччя та ранньомодерні.

По-друге, автор згаданого повідомлення чітко зазначає, що Євангеліє писалося згідно з руським «законом», тобто руським стилем. Тут варто зазначити, що в IX ст. на теренах Чехії проповідували слов'янські просвітителі-місіонери Кирило й Мефодій. Вони створили слов'янську писемність. Але для неї використовували глаголичний, а не кириличний алфавіт. Кирило-мефодіївська традиція мала поширення в Чехії, південній Польщі, а також у Хорватії. Тут і утвердилася глаголична писемність. Невипадково саме глаголицею була дописана друга частина Реймського Євангелія. Натомість на Русі поширеною стала кирилична писемність, яка прийшла з Болгарії, куди перебралися деякі учні Кирила й Мефодія. Русь же в XI ст. стає своєрідним культурним лідером у слов'янському світі. А кирилиця, що утвердилася тут, починає сприйматися як «письмо руське». Таке розуміння і знайшло відображення в глаголичній частині Реймського Євангелія, де йдеться про початки створення цієї книги.

По-третє, якщо в глаголичній частині зазначеної літературної пам'ятки багато чехізмів, то цього не скажеш про кириличну частину. Вони тут практично відсутні. Дослідники знайшли там лише один чехізм – зміну з на *ж* [Мойсеєнко : 90].

Київська версія походження кириличної частини Реймського Євангелія видається більш переконливою. Київ за часів Ярослава Мудрого став значним культурним центром, де не лише переписувалися книги, а й писалися оригінальні тексти, наприклад, згадуване «Слово про Закон і Благодать» Іларіона. Не виключено, що автор цього твору міг мати відношення до створення кириличної частини Реймського Євангелія, яке було написане в Києві чи на Київщині. Ця книга могла служити для Анни не лише сакральним текстом, а й текстом навчальним. Не випадково згадуваний підпис «Ана регіна», як уже зазначалося, збігається з написанням літер та імені «Ана» в кириличній частині Реймського Євангелія. Тому можемо припустити, що за цією книгою Анна вчилася читати. У ті часи сакральні тексти часто використовувалися як підручники. Можливо, це була книга з легендарної бібліотеки Ярослава Мудрого. І цю книгу князь подарував своїй дочці, а та завезла її в далеку Францію.

Попри зазначене в глаголичній частині Реймського Євангелія твердження, що його кирилична частина створювалася відповідно до «русського закону», тобто стилю, на користь київської версії походження першої частини пам'ятки говорить її аналіз. Зокрема, угорський славіст Імре Тот однозначно пов'язує Реймське Євангеліє з Південною Руссю, тобто теренами сучасної України, вказуючи на певні діалектні особливості пам'ятки [Тот : 341–342]. Такої ж думки дотримуються деякі російські дослідники [Жуковская].

Переконливі аргументи на користь київського походження кириличної частини Реймського Євангелія наводить сучасний український вчений Віктор Мойсеєнко, який досліджує давньоукраїнські писемні пам'ятники. Він, зокрема, вказує на велику кількість помилок у цьому старослов'янському тексті. На його думку, це викликано тим, що «копіювальник не механічно переносив кириличний текст, а транслітерував його із не зовсім зрозумілої йому абетки. На той час для русина-киянина такою могла бути глаголиця». Ці помилки, на думку вченого, є «відображенням (свідомим чи несвідомим) місцевої говірки». Мойсеєнко вказує на такі помилки, зазначаючи, що вони характерні для давньоукраїнських писемних пам'яток XI–XIV ст. і є відображенням окремих рис українських діалектів [Мойсеєнко : 89–90].

Отже, можемо констатувати, що соціальна й культурна ситуація в Києві середини XI ст. сприяла створенню тут пам'яток типу Реймського Євангелія. Воно писалося кирилицею, котра в ті й наступні часи сприймалася як «руське письмо», на що, зокрема, звернута увага в глаголичній частині Реймського Євангелія. Зрештою, як встановили дослідники, в кириличній частині пам'ятки є чимало українських діалектизмів, які трапляються також в інших середньовічних писемних текстах, що походять з Київщини й українських земель. Тому цілком допустимо, що Анна привезла кириличну частину Реймського Євангелія зі своєї батьківщини. Тим паче, що вона вирушила в подорож до Франції з багатими подарунками, серед яких могла бути й ця книга.

Існують свідчення про десятох дітей Ярослава Мудрого. Вважається, що першим його сином був Ілля від першої дружини князя Анни. Але ні про цю першу дружину, ні про її сина не маємо однозначно достовірних даних. Тому, пишучи про них, дослідники вдаються до гіпотез. Достовірні дані маємо про синів Ярослава від його другої дружини Інгігерди. Із літописних джерел відомі їхні імена – Володимир, Ізяслав, Святослав, Всеволод, В'ячеслав та Ігор. Перший із них помер ще за життя батька. Інші сини відігравали помітну роль у політичному та культурному житті Русі після смерті Ярослава Мудрого.

Загалом шлюбні стратегії відігравали важливу роль як у внутрішній, так і зовнішній політиці «сім'я-держави».

«Сім'я-держава» Ярослава Мудрого постає не лише на сторінках літописних джерел. У західній частині центрального нефа Софії Київської збереглися рештки урочистої композиції, де була зображена Ярославова родина [Высоцкий : 97–99]. Таке зображення в храмі світських осіб говорить, що ця «сім'я-держава» ніби отримувала сакральний статус. Її влада освячувалася Ісусом Христом. Невипадково сучасники Ярослава через призму сакральності сприймали його владу. В одному з графіті Софії Київської, де говорилося про смерть цього князя, він названий царем, тобто імператором [Войтович : 270] А імператорська влада сприймалася як влада сакральна. Імператор вважався не просто главою держави, але й Церкви.

Для того, щоб продемонструвати свій високий статус, Ярослав Мудрий також карбував срібні монети. Вони на одному боці мали зображення святого Юрія – Ярославового патрона. На іншому – тризуб із написом «Ярославле сребро» [Зварич : 118].

Наприкінці життя Ярослав Мудрий, передбачаючи скору смерть, вирішив скласти заповіт, розподіливши землі між своїми синами.

Троє ж дочок князя, Анастасія, Єлизавета й Анна, були видані за трьох європейських монархів, відповідно – за угорського, норвезького й французького [Войтович : 305–322]. Кожен із цих шлюбів мав на меті певні політичні розрахунки володаря Русі.

Зокрема, в його планах було встановлення дружніх відносин з імператором Священної Римської імперії Генріхом III Чорним (1017–1056), який належав до Франконської (Салічної) династії.

Цей можновладець став правити землями Німеччини 1039 р. після смерті свого батька Конрада II – імператора Священної Римської імперії. Це був енергійний правитель, що намагався розширити межі своєї держави, збільшити її вплив. Окрім Франконії, він контролював Баварське і Швабське герцогства, Бургундське королівство. Поширив свій вплив на Саксонію й Лотарингію [Boshof : 63–127].

У 1040–1041 рр. тривав конфлікт між Генріхом III та чеським князем Бржетіславом I (бл. 1005–1055). Коли війська німецького правителя 1041 р. опинилися під Прагою, Бржетіслав I покорився і приніс присягу Генріхові III в Регенсбурзі, ставши його васалом. Відтоді він зберігав вірність імператорові, часто бував при його дворі й надавав збройну допомогу [Козьма Пражский : 120].

Прагнув Генріх III також впливати на Польщу й Угорщину, які в той час опинилися у сфері інтересів Ярослава Мудрого. У 1042–1044 рр. він воював із угорським королем Самуїлом Абою (бл. 990–1044). 5 липня 1044 р. Генріх III розбив угорські війська на річці Рааб. Самуїл Аба був схоплений і страчений, а угорська корона опинилася в руках Петра Орсеоло (1011–1046 чи 1059), який 1045 р. став васалом німецького правителя [Herman of Reichenau : 75–76]. Це, зокрема, викликало невдоволення в Угорщині. До того ж Орсеоло за походженням

був італійцем, сином венеціанського дожа. Він не був популярним, проти нього організовувалися змови.

1046 р. внаслідок язичницького повстання Петро Орсеоло втратив владу, а на троні опинився Андрій (Андраш) (1015–1060), який походив із угорської династії Арпадів. Він відстоював незалежність Угорщини від Священної Римської імперії. Андрій у молоді роки змушений був утікати зі своєї батьківщини й опинився в Києві, знайшовши притулок у Ярослава Мудрого. Одружився з Анастасією – дочкою цього князя [Штернберг : 180–184]. Опинившись на угорському престолі, Андрій мав напружені стосунки з Генріхом III. У 1050–1053 рр. між цими монархами велися війни [Kristó, Makk : 73]. При цьому Андрій орієнтувався на підтримку Русі.

Якщо Генріхові III не вдалося встановити контроль за Угорщиною, то цього не скажеш про Польщу. В цій державі 1034 р. князем став Казимир I, відомий у літературі під назвою Відновитель (1016–1058). Тоді країна опинилася в стані політичної кризи. Аристократи й духовенство підняли бунт проти свого правителя й вигнали його разом з матір'ю з країни. У країні настав хаос. У 1037–1038 рр. в ній вибухнуло селянське повстання. Держава опинилася на межі краху. Від Польщі відійшли Помор'я й Мазовія, де утвердилися місцеві династії. 1038 р. в Польщу ввійшли війська чеського правителя Бржетіслава I. Він захопив польську столицю Гнезно й приєднав Сілезію до Чехії. У такій ситуації на допомогу Казимирові I прийшов Генріх III. З допомогою німецьких військ польський король 1039 р. відновив свою владу. Селянське повстання було придушене, вдалося також усмирити знать. Однак Казимир I визнав сюзеренітет Священної Римської імперії. Також західна частина Помор'я відійшла до складу цієї держави. Оскільки Бржетіслав I захопив центральні польські землі, то це змусило Казимира I перенести свою столицю до Кракова – міста, яке на довгий час стало головним політичним центром Польщі [Rosik : 79–100].

Казимир I як правитель намагався проводити «багатовекторну політику». Між Руссю й Польщею на початку 40-х рр. XI ст. виник військово-політичний союз, скріплений династичними зв'язками. Казимир I одружився із

сестрою Ярослава Мудрого Марією-Добреною [Полное собрание русских летописей : 99], а сестра польського князя Гертруда вийшла заміж за Ярославового сина Ізяслава [Войтович : 266, 277–278]. Завдяки підтримці київського князя 1047 р. Казимир I зумів повернути під владу Польщі Мазовію. Таким чином, Ярослав Мудрий відіграв певну роль у відновленні Польської держави за часів Казимира I, а між цими двома монархами склалися добрі стосунки.

Ярослав Мудрий також намагався встановити династичні зв'язки з німецькими правителями. Так, за свідченням німецького хроніста Ламберта Ашафенбурзького, 1043 р. він пропонував Генріхові III одружитися з однією зі своїх дочок [Пашуто : 123]. Дехто вважає, що такою претенденткою могла бути Анна Ярославна. Хоча з цього приводу є певні сумніви. Анна на той час була малолітньою. Правда, династичні шлюби з малолітніми тоді практикувалися. Зрештою, навіть у пізніші часи церква допускала шлюби для дівчат у віці дванадцяти років [Гізель : 166]. Приблизно такого віку в той час була Анна. Однак Ярослав же мав більш дорослих дочок. І йшлося про те, щоб їх віддати заміж у першу чергу. Зрештою, Генріх III одружився з Агнесою де Пуатьє (1025–1077), дочкою герцога Аквітанії, що дозволило йому посилити вплив на французьких землях. І хоча Ярославові Мудрому не вдалося встановити династичний зв'язок з Генріхом III, все ж з окремими німецькими правителями такі зв'язки були встановлені. Трое Ярославових синів одружилися з представницями впливових аристократичних родів Священної Римської імперії [Войтович : 256–270, 277–278, 311–314]. Вказані династичні й політичні союзи забезпечували певну рівновагу між Генріхом III та Ярославом Мудрим. Загалом же можна констатувати, що ці два правителі стали важковажовиками тогочасної європейської політики, які конкурували між собою. І в цій конкуренції, зрозуміло, важливу роль відігравали шлюбні династичні зв'язки, котрі ставали запорукою політичних союзів.

Саме в цьому контексті і варто розглядати шлюб Анни Ярославни й короля Франції Генріха I.

Генріх I належав до королівської династії Капетингів, яка прийшла на зміну Каролінгській династії. Її започаткував герцог франків

Гуго Капет (940–996). У кінці травня 987 р. в місті Санліс, яке розташовувалося в центрі його володінь, відбулися збори аристократів Франції. На них Гуго й був обраний королем. Його коронація відбулася 3 липня 987 р. в Нуайоні [Тейс : 201]. І хоча Гуго іменували королем франків, однак його королівство сучасники називали Західною Франкією [Мартен : 18]. Справді, влада короля була обмеженою й поширювалася переважно на землі навколо Парижа й Орлеана. Протягом свого правління Гуго вів боротьбу з останніми представниками династії Каролінгів, а також із римським папою через Реймську архієпархію.

Наступником Гуго Капета став Роберт II Благочестивий (972–1031). Він, як і його батько, не контролював більшу частину Франції. Спроби короля розширити свій вплив не мали помітних успіхів. Щоправда, після війни, яка тривала з 1002 до 1016 рр., йому вдалося заволодіти Бургундією [Пти-Дютайи : 17]. І все ж Роберт II змушений був піти на компроміс із бургундськими баронами й передати герцогство своєму другому синові Генріху, призначивши окремого правителя. Смерть старшого брата Генріха, Гуго, відкрила йому доступ до королівського престолу.

Генріхові I (1008–1060), як і його батькові Роберту II, довелося вести боротьбу зі своїми васалами. Відразу ж після вступу на престол 1031 року (коронований він був 1027 р. ще за життя свого батька) з ним почала конфліктувати його мати Констанція Арльська, яка хотіла бачити королем свого молодшого сина Роберта (1011–1076). Її підтримав могутній Ед II, граф Блуа і Шампані, володіння якого оточували більшу частину королівського домену. У цій ситуації союзником Генріха стали герцог Нормандії Роберт Диявол та граф Анжу Фульк Нерра. На початках Генріх I зазнав поразки й вимушений був утікати зі своїх володінь. Притулок він знайшов у Нормандії. Потім із нормандським військом король зумів повернутися в Париж. Союзником Генріха I став імператор Священної Римської імперії Конрад II, який також вступив у боротьбу з графом Едом II. Вигравши війну за престол, яка тривала до 1034 р., Генріх I змушений був піти на значні поступки феодалам. За надану допомогу король поступився частиною земель Вексена, які мали

важливе стратегічне значення, нормандському герцогові [Dhondt : 465–486]. Також він пішов на примирення з молодшим братом Робертом, віддавши йому герцогство Бургундське. Тут Роберт і його нащадки, ставши самостійними правителями, утвердили самостійну династію, що проіснувала до 1361 р. Недоторканим лишився величезний комплекс земель, який належав графові Еду II.

Хоча французькі феодали й визнавали формально владу короля, однак при цьому проводили незалежну політику. До того ж деякі з них мали більші військові та матеріальні ресурси, ніж король. Проблеми виникли навіть у королівському домені. Там королівські васали-барони будували замки, за стінами яких відчували себе незалежними правителями. Вони вели війни один з одним, грабували церковні громади, міста, купців. Тому торгові шляхи тут стали небезпечними – навіть в околицях Парижа.

Протягом перебування Генріха I на престолі майже безперервно велися феодалні війни. У перші двадцять років свого правління він орієнтувався на союз із імператорами Священної Римської імперії. Планував одружитися з донькою імператора Конрада II, але та передчасно померла. 1043 р. Генріх I одружився на дочці фризського маркграфа Матильді, яка доводилася родичкою імператора Генріха III. Однак Матильда наступного року померла при пологах. З часом стосунки між двома Генріхами – французьким королем та німецьким імператором – загострилися [Guyotjeannin : 81–97].

Генріх I лишався бездітним. Йому було більше тридцяти п'яти років – як на той час вік доволі поважний. Король ризикував залишитися без наступників. А в умовах патронімічної держави, до яких належала тогочасна Франція, це створювало чималі політичні ризики для країни. Королю необхідно було знайти дружину, яка б народила йому наступника престолу. На цьому наполягали представники правлячої еліти Франції [Vita Lietberti episcopi Cameracensis : 850]. Однак було це не таке й просте завдання. Тогочасні аристократичні родини Західної Європи були близько спорідненими між собою. А церква пильнувала, щоб не укладалися шлюби між близькими родичами. На цьому ґрунті виникали конфлікти між римським папою та аристократами Європи.

Генріх I був зацікавлений в укладенні союзу з могутнім київським князем Ярославом Мудрим, який протистояв Священній Римській імперії на східному фланзі – тоді, як французький король, фактично, протистояв їй на фланзі західному. Тому Генріх I вирішив породичатися з Ярославом Мудрим. Зрештою, на цьому наполягали й французькі аристократи [Vita Lietberti episcopi Cameracensis : 850]. Тобто шлюб Генріха I та Анни Ярославни став важливим моментом у тогочасній європейській політиці.

Існують різні припущення щодо налагодження дипломатичних відносин між французьким королем і київським князем. У літературі можна знайти думку, що Генріх I посилав кілька посольств до Ярослава Мудрого. Останній же певний час відмовляв французькому королю віддавати за нього заміж свою дочку Анну через її малолітство. Але це гіпотези, які не мають документальних підтверджень.

Достеменно відомо про посольства, які були відправлені з Франції на Русь наприкінці 40-х рр. XI ст. У глосі на полях так званого «Псалтиря Одаляріка» XI–XII ст. сказано, що 1049 р. французький король Генріх відправив у Русь шалонського єпископа Роже за дочкою правителя цієї країни Анною, з якою він мав одружитися.

Далі в цій глосі говориться, власне, про речі релігійні. Одалярік просив того єпископа, аби той довідався, чи в тих краях знаходиться Херсонес, у якому покоїться святий Климент, і чи й досі відступає море в день його народження та чи до його мощів можна дійти пішки. Єпископ виконав це. Від правителя тієї країни він довідався таке: папа Юлій прибув колись у ті краї, де упокоївся святий Климент, для боротьби з ересю, яка там процвітала. Коли, зробивши це, папа з тих країв хотів повернутися назад, явився йому ангел і сказав: «Не йди, бо від Господа повелено тобі повернутися та перенести тіло Святого Климента, яке до цього часу лежить у морі». Юлій же відповідав йому: «Як я зроблю це, якщо море відступає лише в день його народження?» Ангел же сказав Юлію: «Знаком того, що Господь наказав тобі повернутися, буде море, що відступить перед тобою». Папа вирушив туди й переніс тіло святого Климента, поклав його на берег і побудував там церкву. А потім, узявши частину мощів святого, відвіз до Риму. І трапилося так, що того самого

дня, в який римський народ зустрічав з почестями принесені папою Юлієм мощі, могила святого Климента, залишена у морі, піднялася разом з дном над водами, й зробився острів, на якому мешканці тієї землі побудували церкву та монастир. З того часу до тієї церкви припливають на кораблях. Згаданий правитель Русі Георгій (таким було християнське ім'я Ярослава) розповідав також шалонському єпископові, що у свій час він побував у тих краях і привіз звідти із собою голови святих Климента та Фіва, учня його, і поклав їх у місті Києві, де їх шанують та їм поклоняються. І навіть показував ці голови шалонському єпископові [Catalogue général des manuscrits...: 23–24].

Наскільки можемо довіряти наведеній глосі? Писалася вона задовго після посланого Генріхом I посольства до Ярослава Мудрого –десь орієнтовно через п'ятдесят років. За цей час багато що забулося, а децю могло бути перекручене.

У глосі використовується легенда про святого Климента (? – 99 чи 101). Це був четвертий римський папа, який керував Римською церквою з 88 чи 90 до 97 чи 99 роки. Відповідно до житія, він походив із заможної римської сім'ї. У молоді роки пристав до християн, був хрещений апостолом Петром, ставши його соратником. Цей же апостол висвятив його у єпископи. Наприкінці 80-х чи на початку 90-х рр. I ст. очолив Римську церкву. Під час чергових гонінь християн був поставлений перед вибором: здійснити жертвоприношення язичницьким богам чи відправитися у вигнання на важкі роботи. Він обрав друге, й був засланий на каменоломні біля міста Херсонеса. Тут він зустрів велике число засуджених християн. Він утішав їх. Також там, згідно з житієм, він здійснював чудеса. Тому близько 500 людей хрестилося в нього. Влаштувалися нові церкви.

Імператор Траян, щоб усмирити Климента й християн у Криму, спрямував туди спеціального посланця. Той наказав Климента прив'язати до якоря й кинути в море, аби послідовники не знайшли його тіла. Але, завдяки молитвам учнів Климента, море відступило й люди знайшли тіло мученика. Протягом семи віків море відступало на кілька днів, даючи можливість бажаючим поклонитися. При цьому відбувалися різноманітні чудеса.

Близько 861 р. мощі святого Климента набув Костянтин (Кирило) – апостол слов'ян, який проповідував тоді у Північному Причорномор'ї. Він перевіз частину мощів до Риму, де передав їх папі Андріану II. З цього приводу наприкінці 867 чи на початку 868 рр. були влаштовані великі урочистості. Тоді ж Андріан II висвятив Кирила у єпископи й дозволив проводити богослужіння слов'янською мовою. На честь набуття мощів Климента Кирило написав грецькою мовою повість, похвальне слово й гімн. Перші два твори дійшли в перекладі слов'янською мовою під назвою «Слово про перенесення мощів пресвятого Климента...» Ці мощі були перенесені в римську Базиліку святого Климента. У ній, до речі, і був похований Кирило, який скінчив своє життя в лютому 869 р.

Деяка частина мощів Климента залишилася в Херсонесі, де покоїлася в спеціально зробленій мармуровій гробниці. Однак після захоплення князем Володимиром Святославичем Херсонеса ця святиня була перенесена до Києва у Десятинну церкву [Задворный : 274–280].

Подібні легенди про святих, їхні чудеса мали популярність у середньовічній й ранньомодерній часи. Деякі моменти цих легенд могли бути витвором фантазії. Не винятком були й ті легендарні відомості, які наводяться у згаданій глосі на полях «Псалтиря Одальрика».

Нам же цікава інформація в ній про французьке посольство до київського князя.

По-перше, глоса вказує, що в складі посольства була духовна особа – шалонський єпископ Роже.

По-друге, посольство добиралося з Франції на Русь і назад не південним морським шляхом. На цьому шляху можна було б цілком відвідати Херсонес, де був похований святий Климент. Цього єпископ Роже не робить. А про святого Климента та його мощі він дізнається від князя Ярослава. Отже, з певністю можемо сказати, що це посольство й, очевидно, Анна Ярославна з Києва до Франції не їхали південним морським шляхом.

Окрім глоси зі «Псалтиря Одальрика», маємо ще одне свідчення про посольство Генріха I в Київ, яке є в хроніці монастиря святого Петра Живого в місті Сан. Цю хроніку написав чернець Кларій на початку XII ст. Із контексту вказаного твору випливає, що десь між

1046 і 1047 рр. «відправив король Генрікус Вальтерія, єпископа мельденського, та Васцеліна де Шалінако разом з іншими в якесь королівство до правителя грецького, який звався Герискло [перекручене Ярослав – *авт.*], з землі руської, щоб віддав той йому свою дочку за дружину. Після того з багатьма дарами та з дочкою вони повернулися до Франції» [Bibliothèque historique de L'Yonne... : 506].

Як бачимо, повідомлення хроніки монастиря Петра Живого в місті Сан не збігається з глосою із «Псалтиря Одальрика».

По-перше, маємо хронологічну невідповідність між цими джерелами.

По-друге, у глосі фігурує шалонський єпископ Роже, який, судячи з усього, очолював посольство. А в хроніці йдеться про єпископа мельденського. Згадується також там Васцелін де Шалінако, котрий, імовірно, забезпечував охорону.

У повідомленні хроніки нічого не говориться про святого Климента, але чітко вказується, що посольство з дочкою правителя Русі й багатьма дарами повернулося до Франції.

Такі повідомлення про посольство, точніше посольства, Генріха I до Ярослава Мудрого мимоволі наштовхують на думку, що їх могло бути кілька – принаймні два. І очолювали їх духовні особи – єпископи. На той час це було звичною практикою.

Не можемо точно вказати, коли відбулася поїздка Анни Ярославни до Франції. Якщо хроніка монастиря святого Петра Живого датує цю подію десь у 1046–1047 рр., то глоса з «Псалтиря Одальрика» – 1049 р. Як правило, в більшості досліджень використовується остання дата. Проте є ще одне джерело, що опосередковано вказує на іншу дату подорожі Анни Ярославни. Це – «Вандомські аналі», написані на початку XII ст. У них під 1051 роком натрапляємо на таке коротке повідомлення: «Генрікус, король франків, привів собі за жінку скіф'янку й руду» [Marchegay : 167].

Отже, якщо виходити з цих трьох повідомлень, то подорож Анни Ярославни мала би відбутися в проміжку між 1046 та 1051 роками. 1049 рік може видатися найбільш прийнятним – він якраз посередині між «крайніми датами». До того ж цей рік має документальне підтвердження в глосі з «Псалтиря Одальрика». Однак

у цій глосі нічого не йдеться про поїздку Анни Ярославни. Згадана лише дипломатична місія шалонського єпископа Роже до Києва.

Схоже, спочатку могло прибути посольство, яке обговорювало питання шлюбу короля Генріха й дочки Ярослава Мудрого. Імовірно, його очолив шалонський єпископ Роже 1049 р. Після обговорення цього питання з Франції вирушило вже друге, «шлюбне» посольство на чолі з єпископом мельденським Вальтерієм і відповідним збройним супроводом, який забезпечував лицар Васцелін де Шалінако. Це посольство вже мало організувати приїзд Анни Ярославни до Франції. Воно могло відбутися 1051 р. У хроніці монастиря святого Петра Живого, де йдеться про це посольство, відсутнє чітке датування. Тому цілком воно могло відбутися не в 1046–1047 рр., а в 1051 р. На той час Анні Ярославні, якщо прийняти 1032 рік датою її народження, було 18–19 років – цілком ідеальний час для заміжжя.

Чи хотіла Анна Ярославна їхати в далеку Францію, щоб вийти заміж за монарха, який був помітно старший за неї і який до того ж не був повноправним ні у своєму королівстві, ні навіть у своєму домені?

Уп'єсіукраїнського драматурга Івана Кочерги (1881–1951) «Ярослав Мудрий», яка з'явилася 1944 р., автор начебто відповідає на це питання. Мовляв, Анна Ярославна, яку віддають заміж за французького короля, сприймає це негативно. Для неї Франція – варварська країна. Ось, що вона говорить, не бажаючи їхати на Захід:

«Адже мене король французький свата,
І як на це погодиться наш тато,
То доведеться їхати в Париж!
А це для мене наче гострий ніж!
Там ні кравців, ні крамарів путящих,
Доми холодні, вулиці брудні.
Та ще вовки десь поряд виють в хащах,
Ні хліба гарного, ні меду, ні блинів,
Не кажучи уже про кавуни» [Кочерга : 230].

Зараз ці слова можна сприймати як пародію. Але в реаліях сталінського Радянського Союзу, де велася антизахідна пропаганда і де життя в капіталістичних країнах Центральної та Західної Європи подавалося в негативному плані, наведені висловлювання сприймалися як правда. Та все ж певна рація в цих словах була. Міняти Київ, який процвітав і змагався з Цар-

городом-Константинополем, на Париж, що тоді аж ніяк не належав до міст, які процвітали, певно, Анні Ярославні не дуже хотілося. Це пізніше Париж став «блискучим містом», своєю рідною культурною столицею Європи, «законодавцем мод» і под.

Однак не будемо гадати, що відчувала Анна Ярославна, коли довідалася, що її віддають заміж за Генріха I. Радше про це можуть говорити белетристи, які часто покладаються на власну інтуїцію, «життєву логіку», ніж на реальні документи.

Імовірно, в ті далекі часи, коли панували патріархальні звичаї, ніхто Анну Ярославну особливо не запитував, чи хоче вона заміж за французького короля. Це вирішував її батько, який реалізовував свою шлюбну стратегію. Анна ж Ярославна мусила коритися волі свого родителя.

Отже, можемо припустити, що 1051 р. Анна Ярославна вирушила з Києва до Франції. Могла ця подорож початися навесні, в квітні чи травні. То був найкращий час для далекої мандрівки, яка тривала кілька місяців.

Супроводжували Анну, напевно, не лише члени французької делегації, а й представники київського княжого двору. Схоже, була це місія дипломатична. Анна Ярославна й люди, що були її супутниками, могли зустрічалася з правителями деяких країн, передавали для них послання й дарунки від Ярослава Мудрого, вели переговори. У цьому сенсі Анну Ярославну можна вважати першою в Європі жінкою, що очолила дипломатичне посольство. Після завершення її подорожі до Франції, безперечно, руська частина супроводу повернулася до Києва, проінформувавши князя про поїздку.

Сама ж Анна Ярославна до Франції везла коштовний посаг. На це вказує хроніка монастиря святого Петра Живого в місті Сан, про що вже йшла мова. Не виключено, до посагу входила книга, про яку вже велася мова і яка з часом отримала назву Реймського Євангелія.

Звернемося до маршруту Анни Ярославни з Києва до Франції. Яким він міг бути? Уже говорилося, що південний морський напрямок відпадає. На це певним чином вказує глоса зі «Псалтиря Одальрика». Існував ще маршрут північний морський – традиційний маршрут з Києва до Новгороду, а звідти – Балтійським морем на Захід. Це т. зв. шлях «із варяг

у греки», яким, згідно з «Повістю минулих літ», здійснював свою місіонерську подорож Андрій Первозванний [Полное собрание русских летописей : 5–6]. А вже звідти через Данію дорога пролягала до північного узбережжя Франції. Цей маршрут мав певні ризики. На ньому могли чатувати морські пірати. До того ж негода на морі могла трагічно закінчитися для тих, хто подорожував ним.

Однак більш надійним і безпечним видається маршрут, що його освоїли єврейські купці-раданіти ще в середині X ст. Ці купці у середньовічні часи створили торгову сітку, яка охоплювала азійські та європейські терени. Походження терміну раданіти (чи радхоніти) не зовсім зрозуміле. Існує думка, що він має перське походження й означає «ті, хто знає дорогу».

Про раданітів писав арабський географ ібн Хордадбех у «Книзі шляхів і країн». Зокрема, вказував, що вони вели торгівлю від долини Рони у Франції до меж Китаю, володіли різними мовами й створювали свої торгові факторії в різних містах. Налагодженню такої торгової мережі сприяло те, що в багатьох країнах існували єврейські громади. Раданіти переважно вели торгівлю дорогими товарами – спеціями, парфумами, ювелірними прикрасами, шовком, маслами, ладаном, зброєю, хутром, а також рабами [Gil : 299–328].

Один зі шляхів раданітської торгівлі починався на берегах Каспійського моря, куди доставлялися товари зі Сходу – Китаю, Індії й Персії. Далі цей шлях ішов на Київ, червенські гради Побужжя, Перемишль, Сандомир, Краків, Прагу, через землі Угорщини й Німеччини на Францію, а потім на Іспанію. На згадки про вказаний маршрут натрапляємо в арабських і єврейських мандрівників того часу [Rabinowitz : 150–212].

Київ був одним із головних осередків на цьому шляху. Єврейські купці жили тут уже на початку X ст. Про це, зокрема, свідчить перший письмовий документ, який дійшов до нас з цього міста. Це т. зв. «Київський лист», знайдений у Каїрській генізі (сховищі давньоєврейських рукописів, що вийшли з обрядового вжитку). Цей документ, який написаний гебрейською мовою і в якому згадується Київ, датується ХПо-перше, глоса вказує, ст. У ньому є прохання до юдеїв інших міст пожертву-

вати кошти на викуп Мар Якова Бен Ханукки. Останній поручився за брата, що взяв гроші у невірних. Брата ж убили розбійники. А коли настав час повертати борг, заставника посадили у в'язницю. Через рік громада викупила його за 60 монет, але для повного його звільнення потрібно було ще 40. Мар Яків Бен Ханукка з допомогою цього листа збирає суму, якої бракує [Golb : 19]. Згаданий лист засвідчує, що євреї здавен жили в Києві і мали широкі зв'язки з євреями інших міст і земель.

За часів правління Ярослава Мудрого єврейське населення становило значну частину жителів столиці Русі. Серед міських воріт були також Жидівські ворота, які розташовувалися в районі сучасної Львівської площі. Поряд з цими воротами існували єврейська вулиця чи навіть квартал [Толочко, 2002 : 137–143].

У середині XI ст. сухопутний європейський шлях купців-раданітів отримав розвиток. У той час їх витіснили із середземноморського басейну купці з північноіталійських міст Генуї та Венеції. Тому для євреїв-раданітів особливо важливим став торговий шлях через європейські землі. Був це маршрут не цілком сухопутний. На той час сухопутні й водні шляхи становили єдину систему доріг [Толочко, 2008 : 317]. Не виключено, що єврейські купці, які добре знали тогочасні транспортні магістралі Європи, супроводжували Анну Ярославну.

Частина цього шляху, яка пролягала теренами Русі, непогано простежується на основі давньоруських літописних свідчень. Спочатку він пролягав землями полян, деревлян та волинян, які перебували в підпорядкуванні київського князя. Він проходив через такі міста, як Білгород, Здвижень, Мичеськ, Ушеськ, Возвягль, Корчеськ, Дорогобуж, Пересопницю, Луцьк, Торчин, Володимир (Волинський), Устилуг [Моця : 39]. Цей шлях, зокрема, простежується у творі арабського автора Шаріфа Мухаммада аль-Ідрасі (1100–1165) «Розрада спраглого в подорожах за обрій» [Аль-Ідрасі : 912]. Схоже, цим шляхом і їхала Анна Ярославна.

Щоправда, не всі з названих населених пунктів згадуються в «Повісті минулих літ» в середині XI ст. Відомості про деяких з них припадають на дещо пізніші часи. Однак археологічні джерела дають підстави говорити, що в той час у зазначених місцях існували посе-

лення, які були опорними осередками на західному торговому напрямку в землях Русі [Терський : 201–207].

З Волині Анна Ярославна, ймовірно, річкою Західний Буг із Устилуга, який був важливою «поворотною» торговою факторією [Огнева : 51–53], подалася на південь, на землі білих хорватів, які вже стали частиною Русі. Принаймні такий торговий шлях простежується в деяких арабських джерелах [Якубовський : 50–51]. По дорозі вона могла завітати в Белз і червенські гради, які її батько в 1030–1031 рр. відібрав у поляків [Полное собрание русских летописей : 96]. Белз стояв на річці Солокія, яка впадала в Західний Буг⁴. Це була важлива факторія в західнобугському басейні. Також то був і важливий політичний та релігійно-культурний осередок. Саме з Белза була вивезена ікона, що стала головною релігійною святинею Польщі – Ченстоховська Божа Матір. У наступні часи Белз був центром окремого воєводства в Польському королівстві. Щодо червенських градів, то їхній головний осередок, Червен, містився поблизу сучасного села Чермно, яке зараз належить до складу Томашувського повіту Люблінського воєводства [Ляска : 167–211]. Звідти молода княжна могла поїхати до Перемишля. Це місто опинилося у складі Русі за часів правління князя Володимира Святославича. Принаймні в «Повісті минулих літ» є згадка під 981 р., що цей князь підпорядкував собі Перемишль [Полное собрание русских летописей : 50]. Судячи з характеру літописного свідчення, то було мирне підпорядкування. Існує версія, що князь Володимир отримав зазначене місто як посаг за дружину з чеського княжого роду Пржемисловичів [Мицько : 63–70] Перед тим Перемишль, як і Краків, належали до Чеської держави й відігравали помітну роль у торгових зв'язках між Києвом і Прагою.

Перемишль став важливим осередком для київських князів на західних землях [Степень : 125]. Те саме можемо сказати про ще одне місто в цьому регіоні – Ярослав. Існує думка, ніби воно було засноване Ярославом Мудрим [Немировський : 758–759]. Як і Перемишль, місто Ярослав містилося на річці Сян. Ці міста були пов'язані між собою. Із Перемишля згаданою річкою через Ярослав шлях пролягав до

Вісли. Тому в цьому місті Анна Ярославна цілком могла побувати.

З Ярослава вона зі своїм супроводом рушила до Сandomира. Хоча перші письмові згадки про це місто припадають на початок XII ст., проте воно має більш давнє походження. Це був один з головних міських осередків давньої Польської держави, про що в 1112–1116 рр. писав польський хроніст Галл Анонім [Gall Anjnim : 72]. А перед тим Сandomир належав до держави Чеської. Стояло це місто на березі річки Вісли [Sandomierz : 268–292]. Звідси річкою можна було дістатися до польської столиці – Кракова.

Тодішній польський властитель Казимир I Відновитель багато чим був зобов'язаний Ярославові Мудрому. Не без допомоги київського князя він 1039 р. зумів утвердитися на престолі й урятувати від розвалу Польську державу [Rosik : 79–100]. Як уже зазначалося, між Руссю й Польщею на початку 40-х рр. XI ст. виник військово-політичний союз, скріплений династичними зв'язками. Казимир I одружився із сестрою Ярослава Мудрого Марією-Доброногою [Полное собрание русских летописей : 99], а сестра польського князя Гертруда вийшла заміж за Ярославового сина Ізяслава [Войтович : 266, 277–278].

Казимир I конфліктував із чеським князем Бржетіславом I. Останній на певний час навіть захопив центральні польські землі. Це змусило Казимира I перенести свою столицю до Кракова – міста, яке на довгий час стало головним політичним центром Польщі. Бржетіслав I, як уже говорилося, став васалом Генріха III. Хоча Казимир I теж був васалом цього імператора, але стосунки з ним у нього склалися не найкращим чином. І в цій ситуації для Казимира I важливою була підтримка Ярослава Мудрого.

Можна не сумніватися, що Анна Ярославна, прямуючи до Франції, побувала у Кракові. Адже це був не лише важливий торговий осередок на шляху купців-раданітів. Тепер це вже була столиця держави, правитель якої перебував у дружніх стосунках з її батьком.

Тому Казимир I з увагою поставився до приїзду Анни, опікувався нею під час поїздки землями Польщі. Тут вона також зустрілася зі своєю тіткою Марією-Доброногою, а також її дітьми. Напевно, вона привезла подарунки. Зараз у колекції музею на краківському Вавелі,

⁴Про Белз див.: Косів М. Місто Белз. Львів : Каменяр, 2005.

де колись пробувала резиденція польських князів та королів, є золоті «східні» кульчики роботи, ймовірно, руських ювелірів [Zabytki archeologiczne]. Можливо, це був подарунок Анни Ярославни для своєї тітки.

Із Кракова шляхи в західному напрямку вели до Праги – важливого торгового центра, а також столиці Богемії (Чехії), яка ввійшла в політичну систему Священної Римської імперії. До цього міста можна було добиратися через Вроцлав (Вратіслав). Це було колишнє чеське місто, відоме ще з X ст. Наприкінці того століття воно відійшло до Польської держави [Jaworski : 88–94].

Правда, за часів Казимира I між ним та чеським князем Бржетіславом I розгорілася боротьба за Сілезію, а також за Вроцлав як головне місто цього краю. Лише 1055 р. Бржетіслав I повернув польському князеві Вроцлав за чималий викуп [Козьма Пражский : 121]. З часом Галл Анонім назве це місто однією зі столиць Польщі [Gall Anjnim : 72].

Подорож Анни Ярославни відбувалася якраз у той час, коли між Бржетіславом I та Казимиром I тривала боротьба за Вроцлав. Чи варто було молодій князні їхати через це місто й далі прямувати до Праги? Якщо виходити з суто політичних міркувань, то радше ні, аніж так. Адже Анна Ярославна доводилася родичкою Казимира I. Тобто сумнівно, що в землях, які контролював Бржетіслав I, на неї чекав радісний прийом. Хоча вона могла проїхати Сілезію й Чехію інкогніто, замаскувавши посольство під купецьку валку.

Та все ж можливо, що Анна Ярославна побувала в Чехії. Зокрема, в Сазавському монастирі й зустрілася з його настоятелем Прокопієм, про що вже велася мова.

Звісно, наведені міркування є лише гіпотезами. Але якщо «автором» кириличної частини Реймського Євангелія був Прокопій Сазавський, а цю книгу привезла Анна Ярославна до Франції, то це «підказує» нам маршрут, яким їхала юна княжна. Тобто вона мала б відвідати чеські землі.

Можливий інший напрямок руху Анни Ярославни з Кракова. У той час із польських земель у південному напрямку йшов т. зв. Бурштиновий шлях [Дряхлов : 141–143]. Це була давня торгова магістраль, яка починалася на узбережжі

Балтійського моря, де добували бурштин, і тягнулася аж до моря Середземного. З Польщі цей шлях пролягав через Моравську браму – улоговиною між Карпатами на сході й Судетами на заході – й «впирався» в Подунав'я. На цьому шляху виникли торгові й політичні осередки. Уже в XI ст. такими тут були Оломоуц [Nešpor] і Брно. Перше з них було давнім поселенням, яке існувало вже в X ст. Щодо Брно, яке з часом стало головним містом Моравії, то про нього першу письмову згадку маємо в «Чеській хроніці» Козьми Пражського під 1091 р. [Козьма Пражский : 161]. Однак із цієї згадки зрозуміло, що місто вже існувало певний період, зокрема, і в той час, коли свою подорож здійснювала Анна Ярославна. Тобто можемо припустити, що молода княжна відвідала як Омолоуц, так і Брно. А вже звідти поїхала до Дунаю.

Перебування в Подунав'ї Анни Ярославни видається ймовірним з кількох причин.

По-перше, Дунай на Русі розглядався як своя слов'янська ріка. Таке розуміння знайшло, зокрема, відображення в «Повісті минулих літ», яка була створена на початку XII ст. Також у цій історичній хроніці говориться про те, що київський князь Святослав хотів облаштувати свою столицю на Дунаї [Полное собрание русских летописей : 5, 40–41].

По-друге, Дунай був важливою торгово-транспортною магістраллю. Через Дунайський басейн велася торгівля Русі з країнами Центральної й Західної Європи. Про міста на Дунаї, які були осередками торгівлі, говорить згаданий арабський автор аль-Ідрасі [Аль-Ідрасі : 884]. Зокрема, звертає увагу на таке місто, як Естергом, що на той час стало столицею Угорського королівства.

По-третє, тоді королевою Угорщини була рідна сестра Анни Ярославни.

1046 р. в цій країні був повалений король Петро Орсеоло, який наблизив до себе німців та італійців. Саме засилля іноземців не сприймалося угорською знаттю. При підтримці останньої до влади прийшов король Андрій (Андраш) I (бл. 1015–1060), який, як уже згадувалося, ще з 30-х рр. XI ст. перебував у вигнанні на Русі. Ярослав Мудрий надав йому підтримку для здобуття влади в Угорщині. Тоді ж Андрій I одружився з донькою київського князя, тим самим уклавши з Руссю

династично-політичний союз. Вважається, що дружиною угорського короля стала Анастасія [Штернберг : 180–184].

Андрій I на початку правління дотримувався східної орієнтації, опинившись у протистоянні з імператором Священної Римської імперії Генріхом III, який підтримував Петра Орсеоло. Цей король орієнтувався на Русь та Візантію. Тому за часів його правління Андрія I посилювалися в Угорському королівстві руські впливи. Його дружина Анастасія сприяла заснуванню монастирів східного обряду, зокрема в Тормові та біля Вишеграда [Войтович : 311–312].

Тому як і в Польщі, в Угорщині на Анну Ярославну чекав радісний прийом. Вона зустрілася не лише із сестрою, а й з її чоловіком, якого добре знала ще з київських часів. Можна припустити, що княжна побувала в Сёкешфегерварі, де в ті часи була королівська резиденція. Однак столицею королівства, як уже зазначалося, тоді було місто Естергом. Тому, імовірно, Анна Ярославна побувала саме тут, де зустрілася з Анастасією й Андрієм, а вже звідти Дунаєм подалася в західному напрямку.

На її шляху лежали значні торгові центри – Прешпорк (нинішня Братислава), Відень, Лінц. Ці населені пункти існували ще в часи Римської імперії. Помітну роль у цьому регіоні, заселеному слов'янами й германцями-баварцями, відігравав Раффельштеттен. Це місто зараз не існує. Було воно біля сучасного австрійського Лінца, на правому березі Дунаю, у межиріччі його приток Траун та Енс. Однак на початку X ст. у Раффельштеттені велася жвава торгівля, існувала митниця. До нас дійшов Раффельштеттенський митний статут, датований орієнтовно в межах 902–907 рр. У ньому, зокрема, в VI параграфі, згадувалися руські й богемські (чеські) купці, які привозили віск, рабів та коней. Загалом же цей статут свідчив про впорядковану торгівлю в Подунав'ї в районі Східної Марки, власне, на землях сучасної Австрії [Назаренко].

Далі шлях Анни Ярославни Дунаєм пролягав до Регенсбурга, який у той час був великим торговим центром не лише в Баварії, а й загалом у Європі. Існують численні свідчення про зв'язки Києва й Регенсбурга та інших міст на Дунаї [Василевский : 121–150]. Деякі документи говорять, що ще в X ст. тут вели торгівлю

руські купці. Про контакти між Регенсбургом та Києвом красномовно свідчить «Житіє св. Маріяна, ігумена регенсбурзького». У ньому розповідається, що герой цього житія, аби добудувати монастир, подався на Русь. Він прибув до Києва, і там йому матеріальну допомогу надав місцевий князь (імовірно, Володимир Мономах). А звідти з багатими дарами Маріян повернувся додому [Кордуба]. Про зв'язок Регенсбурга з Києвом розповідав і єврейський купець Петахія. Він писав, що спочатку «вийшов із Регенсбурга, своєї батьківщини, пішов звідти в Прагу, головне місто Богемії; з Праги відправився до Польщі; з Польщі – в Київ, що в Русі» [Кругосветное странствие раби Петахии Регенсбургского : 263]. Також про контакти між Близьким Сходом і Регенсбургом, які здійснювалися через руські землі, свідчить книга «Писання досконалого» (Кетав тамім) рабина Моше Таку (XIII ст.), у якій йдеться про караїмську книгу, яка «прибула з Вавилону на Русь, а звідти її привезли в Регенсбург» [Кулик : 64].

Із Регенсбурга Анна Ярославна могла вирушити землями Баварії до Швейцарії. Реконструювати цей маршрут складно. Певною підказкою для цього може служити легенда про святу Едігну. Один із варіантів цієї легенди є таким. Уже на схилі життя Анна Ярославна вирішила повернутися на Русь, про що говорили деякі французькі автори XVII ст. [Луняк : 65]. Вона взяла із собою дочку Емму. Проте дорогою королева померла в Баварії десь біля Мюнхена. Емма ж з'явилася неподалік села Пух, що є фактично околицею міста Фюрстенфельдбрука, яке розміщене на віддалі близько тридцяти кілометрів від Мюнхена. Освіта й виховання видавали високе походження Емми. Дівчина роздала своє майно бідним й оселилася у стовбурі старої липи, проживши там близько 35 років. Харчувалася лише рослинною їжею. Навчала дітей читанню й письму. Вела побожний спосіб життя. Лікувала людей і худобу. Слава про цю цілительку поширилася по всій Баварії. Місцеві жителі називали її Едігнуою, тобто «Достойною» [Ясинецька : 134–139].

До речі, ця легенда була використана при створенні поетичної вистави «Едігна, донька Анни Київської та Генріха Першого. Початок славного служіння», показаної в рамках згаданого фестивалю «Anne de Kyiv Fest».

Наведена легенда про Едігну не має належних документальних підтверджень. Вона ґрунтується на давніх переказах, а також іконографії святої. І все ж вона не видається безпідставною. Адже корені цієї легенди сягають углиб віків. Відповідно, не могла вона виникнути на порожньому місці.

Якщо цю легенду вважати достовірною, то можемо припустити таке: королева Анна поверталася на Русь тим самим шляхом, яким колись їхала до Франції. Отже, в молоді роки вона побувала десь у районі нинішнього міста Фюрстенфельдбрук. У цій місцині був міст через річку Ампер – притоку Дунаю. І тут у давнину пролягав торговий шлях [Klemenz]. Враховуючи це, перебування Анни Ярославни тут видається цілком імовірним.

Від Фюрстенфельдбрука відносно недалеко до Баденського озера. Туди вели торгові шляхи, зокрема, до містечка Бухгорн (нинішній Фрідріхсгафен). Тут уже в XI ст. здійснювалося перевантаження товарів із суші на судна [Maier]. Звідти Анна Ярославна могла на човнах здійснити подорож Баденським озером та Рейном, який витікає з цього озера. На її шляху була низка важливих міських і торгових осередків Німеччини, Швейцарії та Франції: Констанц – центр єпархії, місто, яке відіграло помітну роль у релігійному та політичному житті Священної Римської імперії [Zang]; Шаффгаузен – торгове місто й релігійний осередок (якраз під час ймовірного перебування у цьому місті Анни Ярославни тут споруджувався монастир Всіх Святих) [Bänteli]; Базель – транспортний вузол у Північній Швейцарії та центр єпархії [Föllmi]; Страсбург – столиця Ельзасу та єпархіальний центр [Recht]; Вормс – християнський осередок, де ще в IV ст. була створена єпархіальна кафедра, імперське місто, в якому велася жвава торгівля і яке відіграло помітну роль ще в імперії Карла Великого, ставши одним із головних політичних центрів Німеччини [Geschichte der Stadt Worms : 102–218]; Майнц – торговий осередок і центр єпархії [Dreyer].

Вгору від Майнца до Рейну впадає річка Мозель. Схоже, нею Анна Ярославна подалася до Тріра – на той час великого торгового міста й релігійно-культурного осередку [Anton]. Тодішній трірський єпископ Бурхарт, один із найбільших духовних князів імперії,

мав родинні стосунки з Ярославом Мудрим. Син останнього Святослав-Микола (1027–1076) був одружений з дочкою графа Етелера, яка доводилася сестрою трірському єпископу [Baumgarten : 3–4].

З Тріром пов'язана поява такої пам'ятки писемності, як «Кодекс Гертруди». У кінці X ст. ченці абатства Рейхенау переписали Псалтир для трірського єпископа Егберта, який піклувався про розвиток писемності. Ймовірно, ця книга опинилася потім у Бурхарта, який передав її Гертруді – сестрі згаданого польського князя Казимира I Відновителя. Гертруда ж стала дружиною Ізяслава (1024–1078) – сина Ярослава Мудрого. Вона додала до Псалтиря свій латинський молитовник (близько 90 молитов). Вважається, що княгиня сама їх записала. У Києві, де вона перебувала зі своїм чоловіком, в рукопис додали п'ять мініатюр. Зокрема, на одній з них вміщено зображення шанованої київської ікони Печерської Богородиці [Орлова : 311–332].

Анна Ярославна мала би зустрітися з єпископом Бурхартом, оскільки їх єднали не лише родинні зв'язки, а й інтерес до книжності. З Тіра її шлях пролягав через землі Фландрії, якими в той час правив граф Бодуен (Балдуїн) V Благочестивий (1013–1067). Він належав до васалів французького короля, хоча де-факто був незалежним правителем. Граф Бодуен підтримував добрі стосунки з Генріхом I. Натомість воював з імператором Генріхом III. Після смерті Генріха I, з 1060 до 1067 рр., Бодуен V був співправителем Анни Ярославни. Обоє вони були регентами під час правління малолітнього тоді короля Франції Філіпа [Lothringen : 63–127].

Ймовірно, граф Фландрії забезпечив супровід Анни Ярославни. Покинувши Трір, вона по дорозі могла відвідати місто Люксембург, яке було тоді значною фортецею [City of Luxembourg...]. Далі її дорога пролягала до стародавнього міста Арлона у Фландрії. Воно існувало ще в часи Римської імперії. У місті збереглися римські терми, які використовувалися в Середньовіччі. Це місто було важливим політичним і культурним осередком за часів правління династії Меровінгів. У середині XI ст. Алон став фортецею, центром графства. Зокрема, титул арлонського графа мав відомий англійський король Річард Левине Серце

(1157–1199). І саме з Арлона він вирушив зі своїми воїнами в хрестовий похід [Henrotay].

Покинувши це стародавнє місто, Анна Ярославна подалася на французькі терени – до шампанського міста Реймса. У ранньосередньовічні часи тут проповідував святий Ремігій, який вважається хрестителем французів. У Реймсі цей місіонердесь у 496–506 рр. охрестив франкського вождя Хлодвіга. Саме ж місто стало центром єпархії, головним релігійним центром Франції. У його соборі 816 року коронувався імператор Священної Римської імперії Людовик I Благочестивий. Надалі тут протягом тисячоліття коронувалися французькі правителі [Bazin].

Можливо, біля Реймса Анну Ярославну й зустрів король Генріх I і показав своїй нареченій цю французьку святиню. Вони взяли шлюб у Реймському соборі. Тут же її коронували. А Євангеліє, привезене нею, згодом лишилося в цьому храмі.

Із Реймса Анна Ярославна й Генріх I подалися до Парижа – резиденції французьких королів.

Висновки. Таким бачиться шлях Анни Ярославни з Києва до Франції. Певно, не був він простим. Існували на цьому шляху й небезпеки. Адже в той час в Європі велися феодальні війни. Якщо на теренах Русі, Польщі, Угорщини, Франції й Фландрії київська княжна могла отримати захист і опіку, то на землях, що належали до складу Священної Римської імперії, де правив суперник Ярослава Мудрого Генріх III, ситуація для неї не була простою. Тут треба було шукати опіку місцевих правителів, які підтримували добрі стосунки з київським князем, а можливо, й маскувати свою подорож. Але як би не було, подорож, яка пролягла майже через всі європейські землі, відбулася, а юна київська княжна стала королевою Франції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Labanoff de Rostoff Alexandre. Récueil de pièces historiques sur la reine Anne, ou Agnès Avec une notice et des remarques du Prince Alexandre Labanoff de Rostoff. Paris : Typographie de Firmin Didot, 1825; Голубовский П.В. Новые исследования о жизни французской королевы Анны Ярославны. *Киевская старина*. Киев, 1886. Т. 54. С. 12–16; Тимирязев В. А. Французская королева Анна Ярославна. *Исторический вестник*. СПб., 1894. Т. 55. С. 198–209; Saint-Aymour C. de. Anne de Russie, reine de France et comtesse de Valois, au XIe siècle. Paris : H. Champion, 1896; Buteau H. La princesse Anne.
2. Ладинский Ант. Когда пал Херсонес... Анна Ярославна – королева Франции. Последний путь Владимира Мономаха. Москва : Правда, 1989. 798, [2] с. : ил.
3. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 782 с.
4. Кордуба М. Київ і Регенсбург (Сторінки давніх взаємин України з Німеччиною). URL: <https://zbruc.eu/node/41121>.
5. Делорм Ф. Анна Київська, Дружина Генріха I. Київ : Laugus, 2016. 208 с.
6. Глазырина Г.В. Свадебный дар Ярослава Мудрого шведской принцессе Ингигерд (к вопросу о достоверности сообщения Снорри Стурлусона о передаче Альдейгьюборга / Старой Ладogi скандинавам). Древнейшие государства на территории СССР: материалы и исследования. 1991 г. Москва : Наука, 1994. С. 240–244.
7. Татищев В. История Российская: В 3 т. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. Т. 2. С. 75.
8. Луняк Є. Анна Руська в світлі історичних джерел. С. 22–26.
9. Літопис руський. Київ : Дніпро, 1989. С. 87–89.
10. Раппорт П.А. Очерки истории русского военного зодчества X–XIII вв. Москва-Ленинград, 1956. С. 96–97.
11. Івакін Г.Ю. Золоті ворота в Києві. *Енциклопедія історії України: у 10 т.* Київ : Наук. думка, 2005. Т. 3. С. 379.
12. Толочко П. Ярослав Мудрий. Київ : Альтернативи, 2002. С. 148.
13. Раппорт П.А. Архитектура. *Древняя Русь. Город, замок, село*. Москва : Наука, 1985. С. 156.
14. Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X–XIII ст. Житомир : Полісся, 2015. С. 62.
15. Алпатов М.А. Русская историческая мысль и Западная Европа XII–XVII вв. Москва : Наука, 1973. С. 115.
16. Луняк Є. Реймське євангеліє і таємниці його походження. *Реймське Євангеліє. Видання факсимільного типу. Дослідження. У двох томах*. Київ : ТОВ «Видавництво «Горобець», 2019. Т. 2. С. 18.
17. Ганка В. Савазо-Эммаузское святое благовествование. Ныне же Реймское. Прага: Книгопечатъ сыновъ Богу-мила Гааза, 1846. С. 186–188.
18. Пуцько В. Г. Київський рукопис французької королеви Анни. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 1998. Вип. 4. С. 93–99; Александрович В. Київські аркуші Реймського Євангелія. *Реймське Євангеліє Анни Ярославни*. Львів : Видавництво «МС», 2010. С. 11–32; Нікітенко Н., Корнієнко В. Реймське Євангеліє та Анна Ярославна. *Реймське Євангеліє Анни Ярославни*. Торонто : Фондація Енциклопедії України, 2018. С. 7–15 та ін.
19. Курінний П. Реймська Євангелія – найдавніша пам'ятка писемства Київської Русі. *Золоте слово. В двох книгах*. Київ: АКОНІТ, 2002. Книга перша. С. 194–211.

20. Дворнік Ф. Слов'яни в європейській історії та цивілізації. Київ : Дух і Літера, 2000. С. 54.
21. Jagić V. Entstehungsgeschichte der kirchenslawischen Sprache: Neue berichtigte und erweiterte Ausgabe. Berlin, 1913. S. 105.
22. Kralik O. Sázavské písemnictví 11. století. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.
23. Мойсеєнко В. Кирилична частина Реймського Євангелія – важлива пам'ятка давньоукраїнської книжної писемності. *Реймське Євангеліє. Видання факсимільного типу. Дослідження. У двох томах.* Т. 2. С. 90.
24. Тот И. Русская редакция древнеболгарского языка в конце XI – начале XII вв. София, 1985. С. 341–342.
25. Жуковская Л. П. Реймское евангелие. История его изучения и текст. Предварительные публикации. Вып. 114. Москва, 1978; Николаев Г. А., Биккина Э. И. Из наблюдений над языком Реймского Евангелия XI века. *Вестник ВолГУ.* 2005. Серия 2, выпуск 4. С. 17.
26. Высоцкий С. Светские фрески Софийского собора в Киеве. Киев : Наук. думка, 1989. С. 97–99.
27. Зварич В. В. Нумизматический словарь. Львов : Вища школа, 1975. С. 118.
28. Boshof E. Lothringen, Frankreich und das Reich in der Regierungszeit Heinrichs III. *Rheinische Vierteljahrsblätter.* 1978. Bd. 42. S. 63–127.
29. Козьма Пражский. Чешская хроника / пер. Г. Э. Санчук. Москва : Изд-во Академии наук СССР, 1962. С. 120.
30. Herman of Reichenau. Chronicle. *Eleventh-Century Germany: The Swabian Chronicles.* Manchester : University Press, 2008. P. 75–76.
31. Штернберг Я. Т. Анастасия Ярославна, королева Венгрии. *Вопросы истории.* 1984. № 10. С. 180–184.
32. Kristó G., Makk F. Az Árpád-ház uralkodói. Budapest : Könyvek, 1996. Ol. 73
33. Rosik S. Kazimierz Odnowiciel. *Wielki poczet polskich władców.* Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2006. S. 79–100.
34. Полное собрание русских летописей / издание второе. Т. 2: Ипатьевская летопись. Санкт-Петербург, 1908. С. 99.
35. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. Москва : Наука, 1968. С. 123.
36. Гізель І. Вибрані твори у 3 томах. К.-Львів : Свідчачо, 2012. Т. I. Книга перша. С. 166.
37. Тейс Л. Наследие Каролингов, IX–X века. Москва : Скарабей, 1993. С. 201.
38. Мартен Э., Менан Ф., Мердриньяк Б., Шавен М. Капетинги. История династии (987—1328) / пер. с франц. Некрасова М. Ю., Карачинского А. Ю. Санкт-Петербург : Евразия, 2017. С. 18.
39. Пти-Дютайи Ш. Феодальная монархия во Франции и в Англии X–XIII веков. Москва : Государственное социально-экономическое издательство, 1938. С. 17.
40. Dhondt J. Les relations entre la France et la Normandie sous Henri Ier. *Normannia.* 1939, № 12, 1939. P. 465–486.
41. Guyotjeannin O. Les actes de Henri Ier et la chancellerie royale dans les années 1020–1060. *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres.* 1988. № 1. P. 81–97.
42. Vita Lietberti episcopi Cameracensis. *Monumenta Germaniae historica. Scriptorum.* 1934. Tomus 30, part 2, Supplementa tomorum I–XXV. P. 850.
43. Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Départements. Paris : Plon-Nourrit, 1904. T.38. Reims. P. 23–24.
44. Задворный В. Л. Сочинения римских понтификов эпохи поздней Античности и раннего Средневековья (I–IX вв.). Москва : издательство францисканцев, 2011. С. 274–280.
45. Bibliotheque historique de L'Yonne ou Collection de legends, chroniques et documents divers pour servir a l'histoire des differentescontrees qui forment aujourd'hui ce department. Paris : Didron, 1863. Tome II. Auxerre: Perriquet et Rouille, imprimeurs de la societe. P. 506.
46. Marchegay P. Mabille Em. Chroniques des églises d'Anjou. Paris : Renouard, 1869. P.167.
47. Кочерга І. Вибрані твори. Київ : Сакцент Плюс, 2005. С. 230.
48. Gil M. The Radhanite Merchants and the Land of Radhan. *Journal of the Economic and Social History of the Orient.* 1976. Vol. 17.3. P. 299–328.
49. Rabinowitz L. Jewish Merchant Adventurers: A Study of the Radanites. London : Edward Goldston, 1948. P. 150–212.
50. Golb N., Pritsak O. Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century. Ithaca : Cornell Univ. Press, 1982; Магочі П.-Р., Петровський-Штерн Й. Євреї та українці. Тисячоліття співіснування / вид. друге, доповнене. Ужгород : Видавництво Валерія Падяка, 2018. С. 19.
51. Толочко П.П. Ярослав Мудрий. Київ : Альтернативи, 2002. С. 137–143.
52. Толочко П.П. Київ і Русь. Вибрані твори 1998–2008 рр. Київ : Академперіодика, 2008. С. 317.
53. Моця О. П. Шляхи часів Київської Русі: темпи руху на «путьхь». *Археологія.* 2010. № 2. С. 39.
54. Аль-Ідрасі. Нузгату ль-Муштак фі Іхтірак аль-Афак / ред. А. Бомбаччі. Каїр : Мактаба ас-Сакафа ад-Данія, 1422/2002. Т. 2. С. 912.
55. Терський С.В. Волинська ділянка військостратегічного шляху «із хозар у немец» у XI–XIII ст. : історико-географічний коментар. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки.* 2010. Вип. 3. С. 201–207.
56. Огнева О., Присяжний К. Устилуг / Олена Огнева, Кость Присяжний. *Незалежний культурологічний часопис «І».* Львів, 2007. Ч. 49: Волинський Усе-Світ. С. 51–53.

57. Якубович М.М. Велика Волинь і мусульманський Схід. Рівне: Свиначук Р. В., 2016. С. 50–51.
58. Ляска В. Червен та «Червенські гради»: історіографічні міфи на тлі труднощів археології. *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2014. Вип. 18. С. 167–211.
59. Мицько І. Українсько-чеські зв'язки та історія Підгір'я X–XI століть. *П'яті «Ольжині читання»*. Пліснеськ, 7 травня 2010 року. Львів-Броди, 2011. С. 63–70.
60. Степень С. С. Перемишль. *Енциклопедія історії України : у 10 т.* Київ : Наук. думка, 2011. Т. 8. С. 125.
61. Немировський О. Ярослав. *Енциклопедія історії України : у 10 т.* К. : Наук. думка, 2013. Т. 10. С. 758–759.
62. Gall Anjnim. *Kronika Polska*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1975. S. 72.
63. Sandomierz. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Warszawa : Filip Sulimierski i Władysław Walewski, 1889. T. X. S. 268–292.
64. Rosik S. Kazimierz Odnowiciel. *Wielki poczet polskich władców*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2006. S. 79–100.
65. Zabytki archeologiczne. URL: <https://wawel.krakow.pl/zabytki-archeologiczne>.
66. Jaworski K., Rzeźnik P. Wrocławski Ostrów Tumski we wczesnym średniowieczu. *Civitates Principales: wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej*: katalog wystawy, red. Tomasz Janiak, Dariusz Stryniak. Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, 1998. S. 88–94.
67. Дряхлов В.Н. Янтарный путь. *Вопросы истории*. 1988. № 11. С. 141–143.
68. Nešpor V. Dějiny města Olomouce. Olomouc : Votobia, 1998.
69. Назаренко А.В. Русь и Германия в IX–X вв. *Древнейшие государства на территории СССР: материалы и исследования*. 1991. С. 21–34; його ж. Немецкие латиноязычные источники IX–XI веков (тексты, перевод, комментарий). Москва : Наука, 1993. С. 59–100; Цольнер Е. Історія Австрії. Львів : Літопис, 2001. С. 59.
70. Василевский В. Г. Древняя торговля Киева с Регенсбургом. *Журнал министерства народного просвещения*. СПб., 1888. Ч. CCLVII. Июль. С. 121–150.
71. Кругосветное странствие раби Петахии Регенсбургского. *Три еврейских путешественника*. Москва : Мосты культуры, 2004. С. 263.
72. Кулик А. Евреи древней Руси: источники и историческая реконструкция. *Ruthenica*. 2008. № 7. С. 64.
73. Ясинецька О. Родина Анни Ярославни в історичних особах і пам'ятниках культурної спадщини. *Реймське Євангеліє. Видання факсимільного типу. Дослідження. У двох томах*. Т. 2. С. 134–139.
74. Klemenz V. Fürstenfeldbruck. Regensburg : Verlag Schnell & Steiner, 2006.
75. Maier F. Friedrichshafen. Heimatbuch. Friedrichshafen : Gessler, 1983. Band 1 : Die Geschichte der Stadt bis zum Beginn des 20. Jahrhundert.
76. Zang G. Kleine Geschichte der Stadt Konstanz. Karlsruhe : Braun, 2010.
77. Banteli K. Das Kloster Allerheiligen in Schaffhausen. Zum 950. Jahr seiner Gründung am 22. November 1049. Schaffhausen : Kantonsarchäologie, 1999.
78. Föllmi T., Brodhage K. Basel und seine Kultur. Basel : F. Reinhardt, 2002.
79. Recht R., Foessel G., Klein J.-P. Connaître Strasbourg. Cathédrale, musées, églises, monuments, palais et maisons, places et rues. Colmar: Alsatia, 1988.
80. Geschichte der Stadt Worms. Stuttgart : Theiss, 2005. S. 102–218.
81. Dreyer M. Mainz im Mittelalter. Mainz : von Zabern? 2009/
82. Anton H.H. Trier im Mittelalter. Trier : Spee 1996.
83. Baumgarten N. de. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siècle. *Orientalia Christiana*. IX. № 35. Roma, 1927. P. 3–4.
84. Орлова М.А. О некоторых приемах убранства Молитвенника Гертруды. *От Царьграда до Белого моря*. Сб. статей по средневековому искусству в честь Э. С. Смирновой. Москва : Северный Паломник, 2007. С. 311–332.
85. Lothringen E. B, Frankreich und das Reich in der Regierungszeit Heinrichs III. *Rheinische Vierteljahrsblätter*. № 42. Bonn, 1978. S. 63–127.
86. City of Luxembourg: its Old Quarters and Fortifications. URL: <http://whc.unesco.org/en/list/699>.
87. Henrotay D., G. Warzée G. Arlon la gallo-romaine. Namur : Institut du patrimoine wallon, 2012.
88. Bazin H. Une vieille cité de France : Reims, monuments et histoire. Reims, F. Michaud, 1900.

REFERENCES

1. Labanoff de Rostoff Alexandre. Récueil de pièces historiques sur la reine Anne, ou Agnès Avec une notice et des remarques du Prince Alexandre Labanoff de Rostoff. Paris : Typographie de Firmin Didot, 1825; Holubovskiy P.V. Новые исследования о жизни французской королевы Анны Ярославны. Киевская старина. Киев, 1886. Т. 54. С. 12–16; Тумызьяев В. А. Французская королева Анна Ярославна. *Исторический вестник*. СПб., 1894. Т. 55. С. 198–209; Saint-Aymour C. de. Anne de Russie, reine de France et comtesse de Valois, au XIe siècle. Paris : H. Champion, 1896; Buteau H. La princesse Anne.
2. Ladynskiy Ant. Kohda pal Khersones... Anna Yaroslavna – королева Францисы. Последний путь Владымыра Мономаха. Москва : Pravda, 1989. 798, [2] s. : yl.

3. Voitovych L. *Kniazha doba na Rusi: portrety elity*. Bila Tserkva: Vydavets Oleksandr Pshonkivskiy, 2006. 782 s.
4. Korduba M. *Kyiv i Regensburg (Storinky davnikh vzaiemyn Ukrainy z Nimechchynoiu)*. URL: <https://zbruc.eu/node/41121>.
5. Delorm F. *Anna Kyivska, Druzhyna Henrikha I*. Kyiv : Laurus, 2016. 208 s.
6. Пазыргына Н.В. *Свадебный дар Ярослава Мудрого шведской принцессе Унхгерд (к вопросу о достоверности сообщений Snorry Sturlusona о передаче Алдейиборга / Старой Ладогы скандинавам)*. *Древнейшие государства на территории СССР: материалы и исследования*. 1991 г. Москва : Наука, 1994. С. 240–244.
7. Tatyshchev V. *Ystoryia Rossyiskaia: V 3 t*. Moskva : OOO «Yzdatelstvo AST», 2003. T. 2. S. 75.
8. Luniak Ye. *Anna Ruska v svitli istorychnykh dzherel*. S. 22–26.
9. *Litopys ruskyi*. Kyiv : Dnipro, 1989. S. 87–89.
10. Rapport P.A. *Ocherky ystoryi russkoho voennoho zodchestva Kh–KhIII vv*. Moskva-Lenynhrad, 1956. S. 96–97.
11. Ivakin H. Yu. *Zoloti vorota v Kyievi*. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: u 10 t*. Kyiv : Nauk. dumka, 2005. T. 3. S. 379.
12. Tolochko P. *Yaroslav Mudryi*. Kyiv : Alternatyvy, 2002. S. 148.
13. Rapport P.A. *Arkhytektura. Drevniaia Rus. Horod, zamok, selo*. Moskva : Nauka, 1985. S. 156.
14. Nimchuk V. *Khrestomatiia z istorii ukrainskoi movy Kh–KhIII st*. Zhytomyr : Polissia, 2015. S. 62.
15. Alpatov M.A. *Russkaia ystorycheskaia mysl y Zapadnaia Evropa KhII–XVII vv*. Moskva : Nauka, 1973. S. 115.
16. Luniak Ye. *Reimskie yevanheliie i taemnytsi yoho pokhodzhennia*. *Reimskie Yevanheliie*. *Vydannia faksymilnoho typu. Doslidzhennia. U dvokh tomakh*. Kyiv : TOV «Vydavnytstvo «Horobets», 2019. T. 2. S. 18.
17. Hanka V. *Savazo-Этмаузское свитое блавествованье. Ныне зхе Reimское*. Praha: Knyhorechat сънов Bohumyla Haaza, 1846. S. 186–188.
18. Putsko V. H. *Kyivskiy rukopys frantsuzkoi korolevy Anny*. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*. 1998. Vyp. 4. S. 93–99; Aleksandrovych V. *Kyivski arkushi Reimskoho Yevanheliia*. *Reimskie Yevanheliie Anny Yaroslavivny*. Lviv : Vydavnytstvo «MS», 2010. S. 11–32; Nikitenko N., Korniienko V. *Reimskie Yevanheliie ta Anna Yaroslavna*. *Reimskie Yevanheliie Anny Yaroslavny*. Toronto : Fundatsiia Entsyklopedii Ukrainy, 2018. S. 7–15 ta in.
19. Kurinnyi P. *Reimska Yevanheliia – naidavnisha pam'iatka pysma Kyivskoi Rusi*. *Zolote slovo*. V dvokh knyakh. Kyiv: AKONIT, 2002. *Knyha persha*. S. 194–211.
20. Dvornik F. *Slov'iany v yevropeiskii istorii ta tsyvilizatsii*. Kyiv : Dukh i Litera, 2000. S. 54.
21. Jagić V. *Entstehungsgeschichte der kirchenslawischen Sprache: Neue berichtigte und erweiterte Ausgabe*. Berlin, 1913. S. 105.
22. Kralik O. *Sázavské písemnictví 11. století*. Praha : Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.
23. Moiseienko V. *Kyrylychna chastyna Reimskoho Yevanheliia – vazhlyva pam'iatka davnoukrainskoi knyzhnoi pysemnosti*. *Reimskie Yevanheliie*. *Vydannia faksymilnoho typu. Doslidzhennia. U dvokh tomakh*. T. 2. S. 90.
24. Tot Y. *Russkaia redaktsiia drevnebolharskoho yazyka v kontse KhI – nachale KhII vv*. Sofyia, 1985. S. 341–342.
25. Zhukovskaia L. P. *Reimsskoe evanhelye*. *Ystoryia eho yzucheniya y tekst*. *Predvartelnye publikatsyy*. Выр. 114. Moskva, 1978; Nykolaev H. A., Bykkynyna Э. Y. *Yz nabliudeni nad yazykom Reimsskoho Evanheliia KhI veka*. *Vestnyk VolHU*. 2005. Seryia 2, vypusk 4. S. 17.
26. Vysotskyi S. *Svetskye fresky Sofyiskoho sobora v Kyeve*. Kyev : Nauk. dumka, 1989. S. 97–99.
27. Zvarych V. V. *Numyrmatycheskyi slovar*. Lvov : Vyscha shkola, 1975. S. 118.
28. Boshof E. *Lothringen, Frankreich und das Reich in der Regierungszeit Heinrichs III*. *Rheinische Vierteljahrsblätter*. 1978. Bd. 42. S. 63–127.
29. Kozma Prazhskiy. *Cheshskaia khronyka / per. H. Э. Sanchuk*. Moskva : Yzd-vo Akademyy nauk SSSR, 1962. S. 120.
30. Herman of Reichenau. *Chronicle. Eleventh-Century Germany: The Swabian Chronicles*. Manchester : University Press, 2008. R. 75–76.
31. Shternberh Ya. T. *Anastasyia Yaroslavna, koroleva Venhryy*. *Voprosy ystoryi*. 1984. № 10. S. 180–184.
32. Kristó G., Makk F. *Az Árpád-ház uralkodói*. Budapest : Könyvek, 1996. Ol. 73
33. Rosik S. *Kazimierz Odnowiciel. Wielki poczet polskich władców*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2006. S. 79–100.
34. *Polnoe sobranie russkykh letopysy / yzdanye vtroe*. T. 2: *Ypatevskaia letopys*. Sankt-Peterburh, 1908. S. 99.
35. Pashuto V. T. *Vneshniaia polytyka Drevnei Rusy*. Moskva : Nauka, 1968. S. 123.
36. Hizel I. *Vybrani tvory u 3 tomakh*. K.-Lviv : Svidchado, 2012. T. I. *Knyha persha*. S. 166.
37. Teis L. *Nasledye Karolynhov, IX–X veka*. Moskva : Skarabei, 1993. S. 201.
38. Marten Э., Menan F., Merdryniak B., Shaven M. *Kapetynhy*. *Ystoryia dynastyy (987—1328) / per. s frants*. Nekrasova M. Yu., Karachynskoho A. Yu. Sankt-Peterburh : Evrazyia, 2017. S. 18.
39. Pty-Diutaiy Sh. *Feodalnaia monarkhyia vo Frantsyy y v Anhlyy X–XIII vekov*. Moskva : Hosudarstvennoe sotsyalno-ekonomicheskoe yzdatelstvo, 1938. S. 17.
40. Dhondt J. *Les relations entre la France et la Normandie sous Henri Ier*. *Normannia*. 1939, № 12, 1939. P. 465–486.
41. Guyotjeannin O. *Les actes de Henri Ier et la chancellerie royale dans les années 1020–1060*. *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*. 1988. № 1. R. 81–97.
42. *Vita Lietberti episcopi Cameracensis*. *Monumenta Germaniae historica*. Scriptorum. 1934. Tomus 30, part 2, Supplementa tomorum I–XXV. R. 850.

43. Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques de France. Départements. Paris : Plon-Nourrit, 1904. T.38. Reims. P. 23–24.
44. Zadvornyi V. L. Sochyneniya rymsskykh pontyfykov epokhy pozdnei Antychnosti y ranneho Srednevekovia (I–IX vv.). Moskva : yzdatelstvo frantsyskantsev, 2011. S. 274–280.
45. Bibliotheque historique de L'Yonne ou Collection de legends, chroniques et documents divers pour server a l'histoire des differentescontrees qui forment aujourd'hui ce departement. Paris : Didron, 1863. Tome II. Auxerre: Perriquet et Rouille, imprimeurs de la societe. R. 506.
46. Marchegay P. Mabile Em. Chroniques des églises d'Anjou. Paris : Renouard, 1869. P.167.
47. Kocherha I. Vybrani tvory. Kyiv : Saksent Plius, 2005. S. 230.
48. Gil M. The Radhanite Merchants and the Land of Radhan. Journal of the Economic and Social History of the Orient. 1976. Vol. 17.3. P. 299–328.
49. Rabinowitz L. Jewish Merchant Adventurers: A Study of the Radanites. London : Edward Goldston, 1948. P. 150–212.
50. Golb N., Pritsak O. Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century. Ithaca : Cornell Univ. Press, 1982; Magochi P.-R., Petrovskiy-Shtern Y. Yevrei ta ukraintsi. Tysiacholittia spivisnuvannia / vyd. druhe, dopovnene. Uzhhorod : Vydavnytstvo Valeriia Padiaka, 2018. S. 19.
51. Tolochko P.P. Yaroslav Mudryi. Kyiv : Alternatyvy, 2002. S. 137–143.
52. Tolochko P.P. Kyiv i Rus. Vybrani tvory 1998–2008 rr. Kyiv : Akadempriodyka, 2008. S. 317.
53. Motsia O. P. Shliakhy chasiv Kyivskoi Rusi: tempy rukhu na «putekhъ». Arkheolohiia. 2010. № 2. S. 39.
54. Al-Idrasi. Nuzhatu l-Mushtak fi Ikhtirak al-Afak / red. A. Bombachchi. Kair : Maktaba as-Sakafa ad-Daniia, 1422/2002. T. 2. S. 912.
55. Terskyi S.V. Volynska dilianka viiskovostatehichnoho shliakhu «iz khozar u niemets» u XI–XIII st. : istoriko-heohrafichni komentar. Visnyk Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Istorychni nauky. 2010. Vyp. 3. S. 201–207.
56. Ohnieva O., Prysiaznyi K. Ustyluh / Olena Ohnieva, Kost Prysiaznyi. Nezalezhnyi kulturolohichni chasopys «I». Lviv, 2007. Ch. 49: Volynskiy Use-Svit. S. 51–53.
57. Yakubovych M.M. Velyka Volyn i musulmanskyi Skhid. Rivne: Svynarchuk R. V., 2016. S. 50–51.
58. Liaska V. Cherven ta «Chervenski hrady»: istoriohrafichni mify na tli trudnoshchiv arkheolohii. Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu. 2014. Vyp. 18. S. 167–211.
59. Mytsko I. Ukrainsko-cheski zv'iazky ta istoriia Pidhir'ia Kh–KhI stolit. P'iaty «Olzhyni chytannia». Plisnesk, 7 travnia 2010 roku. Lviv-Brody, 2011. S. 63–70.
60. Stempien S. S. Peremyshl. Entsyklopediia istorii Ukrainy : u 10 t. Kyiv : Nauk. dumka, 2011. T. 8. S. 125.
61. Nemyrovskiy O. Yaroslav. Entsyklopediia istorii Ukrainy : u 10 t. K. : Nauk. dumka, 2013. T. 10. S. 758–759.
62. Gall Anjnim. Kronika Polska. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1975. S. 72.
63. Sandomierz. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. Warszawa : Filip Sulimierski i Władysław Walewski, 1889. T. X. S. 268–292.
64. Rosik S. Kazimierz Odnowiciel. Wielki poczet polskich władców. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2006. S. 79–100.
65. Zabytki archeologiczne. URL: <https://wawel.krakow.pl/zabytki-archeologiczne>.
66. Jaworski K., Rzeźnik P. Wrocławski Ostrów Tumski we wczesnym średniowieczu. Civitates Principales: wybrane ośrodki władzy w Polsce wczesnośredniowiecznej: katalog wystawy, red. Tomasz Janiak, Dariusz Stryniak. Gniezno: Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie, 1998. S. 88–94.
67. Driakhlov V.N. Yantarnyi put. Voprosy ystoriyy. 1988. № 11. S. 141–143.
68. Nešpor V. Dějiny města Olomouce. Olomouc : Votobia, 1998.
69. Nazarenko A.V. Rus y Hermanyia v IKh–Kh vv. Drevneishye hosudarstva na terrytoryy SSSR: materyaly y yssledovaniya. 1991. S. 21–34; yoho zh. Nemetskye latynoiazыchnyye ystochnyky IX–XI vekov (teksty, perevod, kommentaryi). Moskva : Nauka, 1993. S. 59–100; Tsolner E. Istoriia Avstrii. Lviv : Litopys, 2001. S. 59.
70. Vasylevskiy V. H. Drevniaia torhovlia Kyeva s Rehensburhom. Zhurnal mynysterstva narodnoho prosveshcheniya. SPb., 1888. Ch. CCLVII. Yiul. S. 121–150.
71. Kruhosvetnoe stranstvye raby Petakhyy Rehensburhskoho. Try evreiskykh puteshestvennyka. Moskva : Mosty kultury, 2004. S. 263.
72. Kulyk A. Evrey drevnei Rusy: ystochnyky y ystorycheskaia rekonstruktsiia. Ruthenica. 2008. № 7. S. 64.
73. Yasynetska O. Rodyna Anny Yaroslavny v istorychnykh osobakh i pam'iatnykakh kulturnoi spadshchyny. Reimsske Yevanheliie. Vydannia faksymilnoho typu. Doslidzhennia. U dvokh tomakh. T. 2. S. 134–139.
74. Klemenz V. Fürstenfeldbruck. Regensburg : Verlag Schnell & Steiner, 2006.
75. Maier F. Friedrichshafen. Heimatbuch. Friedrichshafen : Gessler, 1983. Band 1 : Die Geschichte der Stadt bis zum Beginn des 20. Jahrhundert.
76. Zang G. Kleine Geschichte der Stadt Konstanz. Karlsruhe : Braun, 2010.
77. Bânteli K. Das Kloster Allerheiligen in Schaffhausen. Zum 950. Jahr seiner Gründung am 22. November 1049. Schaffhausen : Kantonsarchäologie, 1999.

78. Föllmi T., Brodhage K. Basel und seine Kultur. Basel : F. Reinhardt, 2002,
79. Recht R., Foessel G., Klein J.-P. Connaître Strasbourg. Cathédrale, musées, églises, monuments, palais et maisons, places et rues. Colmar: Alsatia, 1988,
80. Geschichte der Stadt Worms. Stuttgart : Theiss, 2005. S. 102–218.
81. Dreyer M. Mainz im Mittelalter. Mainz : von Zabern? 2009/
82. Anton H.H. Trier im Mittelalter. Trier : Spee 1996.
83. Baumgarten N. de. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X au XIII siècle. Orientalia Christiana. IX. № 35. Roma, 1927. P. 3–4.
84. Orlova M.A. O nekotorykh pryemakh ubranstva Molytvennyka Hertrudy. Ot Tsarhrada do Beloho moria. Sb. statei po srednevekovomu yskusstvu v chest' S. Smyrnovoi. Moskva : Severnyi Palomnyk, 2007. S. 311–332.
85. Lothringen E. V, Frankreich und das Reich in der Regierungszeit Heinrichs III. Rheinische Vierteljahrsblätter. № 42. Bonn, 1978. S. 63–127.
86. City of Luxembourg: its Old Quarters and Fortifications. URL: <http://whc.unesco.org/en/list/699>.
87. Henrotay D., G. Warzée G. Arlon la gallo-romaine. Namur : Institut du patrimoine wallon, 2012.
88. Bazin H. Une vieille cité de France : Reims, monuments et histoire. Reims, F. Michaud, 1900.
-

P. M. KRALIUK

*Doctor of Philosophy, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Professor,
Head of the Department of Theory and History of State and Law, Chairman of the Academic Council,
National University "Ostroh Academy", Ostroh, Ukraine
E-mail: petro.kraliuk@oa.edu.ua*

F. V. BALANDIN

*Chief curator of the Anne de Kyiv Fest International Festival, Kyiv, Ukraine
E-mail: balandin@ukr.net*

M. I. MARTYNIUK

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor and Head of the Philology Department,
Municipal institution of higher education "Lutsk Pedagogical College" of Volyn Regional Council,
Lutsk, Ukraine
E-mail: mmartynyuk@lpc.ukr.education*

**ANNA YAROSLAVNA'S ROAD TO THE WEST, "FAMILY-STATE"
OF YAROSLAV THE WISE AND THE EUROPEAN CONTEXT**

The article is devoted to the study of the role, place and mission of the personality of Anna Yaroslavna and her famous family in the history of European civilization, occasionally the medieval dynastic ties in Central and Western Europe are traced, the impact of Yaroslav the Wise on current historical and political processes is remarkable and all hypotheses are analysed in detail and scrutinised on the basis of a wide range of ancient written sources and the most probable road of the future queen of France is traced from Kiev to Paris, the attempt to explain the most logical versions of the origin of one of the oldest written monuments of the Old Slavic world – The Rheims Gospel is made. A number of authoritative Ukrainian, Russian, Polish, Czech, French, German, Belgian, Italian, Arabic, etc. documentaries, historiographical monuments, lithographs, chronicles, scholarly studios of later age, etc. have been involved as the evidence bases.

Key words: The Rheims Gospel, lithographs, chronicles, legend, journey, queen of France, monarchs, empire, sacral, Christianity, law, book, Cyrillic, Glagolitic, text, glosa, "family-state", dynastic ties.

*Стаття надійшла до редакції 23.05.2021
The article was received 23.05.2021*

УДК

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.2.5>

С. М. ПОДОЛЮК

*кандидат філологічних наук, викладач кафедри філології,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»,
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: ptaha1920@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0002-7068-9195>*

О. О. СТРЕЛЬБИЦЬКА

*кандидат філологічних наук, викладач кафедри філології,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: ostrelbitsjka@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0003-1989-8829>*

НЕТВОРКІНГ І МАСТЕРМАЙНД ДЛЯ ПЕДАГОГІВ: У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ)

У статті досліджуються нові шляхи й технології розвитку комунікативної компетентності педагогів у контексті вивчення української мови (за професійним спрямуванням). Увага акцентується на застосуванні ідей нетворкінгу й мастермайнду в професійній діяльності вчителя. З'ясовується суть поняття «нетворкінг», наголошується на його можливостях, які сприяють розвитку професійної сфери: формування нових знайомств, підтримування тривалих зв'язків з метою обміну інформацією, досвідом, генерування спільних ідей. Увага акцентується на ключових аспектах нетворкінгу: зацікавленість людьми; вміння бачити добре в них; бути людяним, наполегливим, робити перший крок. Зауважується, що ідеї нетворкінгу не толерують статусне спілкування, властиве українцям почасти. У статті пропонуються форми застосування нетворкінгу в роботі педагога: звернутися до співрозмовника за консультацією; запросити на заняття чи урок у якості лектора, експерта чи гостя; домовитися про співпрацю (створення спільного проекту, статті); запропонувати обмін досвідом, ідеями. Зауважується, що нетворкінг може допомогти й у практиці роботи з батьками учнів чи вихованців.

Окремо розглядається технологія мастермайнду й шляхи її застосування в педагогічній роботі. Зауважується, що ефективність роботи мастермайнду залежить від дотримання форми проведення, яка забезпечує можливість висловитися кожному учаснику невеликої групи (7-9 осіб). У педагогічній роботі техніку можна застосовувати у роботі з колегами, батьками (для розв'язання складних педагогічних завдань) та дітьми, які потребують додаткової уваги. До участі в мастермайнді можуть бути залучені й гості: експерти, ментори, наставники. Розгляд нових технологій взаємодії з колективом під час вивчення української мови за професійним спрямуванням дозволяє розширити розуміння майбутніми фахівцями можливостей професійної комунікації педагога, підвищити її ефективність.

Ключові слова: нетворкінг, мастермайнд, комунікативна компетентність, спілкування, співпраця, взаємодія.

Вступ. Професія педагога нині мотивує думати й діяти масштабно, адаптуватися до нових умов, розв'язувати нестандартні завдання, формувати високий рівень самоорганізації й самоосвіти, розвивати емоційний інтелект, постійно навчатися та взаємодіяти з оточенням, дотримуватись гуманістичних цінностей. Відтак, ми живемо у час формування нового типу фахівця, який несе великий обсяг відповідальності за організацію процесу навчання, результат своєї діяльності й при цьому перебуває у постійному пошуку й саморозвитку.

Постановка проблеми. Однією з ефективних інноваційних ідей, яка може сприяти досягненню професійного успіху педагога, є нетворкінг. У Кембриджському словнику поняття «нетворкінг» (від *net* – мережа і *work* – працювати), тлумачиться як «зустріч з людьми, яких корисно знати, особливо у вашій роботі». Рідною мовою це поняття можна окреслити як мистецтво комунікації, процес налагоджування нових зв'язків для подальшої співпраці та розв'язання складних професійних завдань. В освітньому середовищі це досить нове явище, яке потребує

наукового обґрунтування, завдяки чому може мати перспективи у професійній діяльності педагога, що зобов'язує до численних щоденних контактів. Робота в онлайн форматі тільки посилила цей ефект, оскільки вчителі й викладачі здобули доступ до величезної кількості інформаційних ресурсів: вебінарів, семінарів, конференцій, у тому числі міжнародного формату, а це – поява нових знайомств, ідей, пошук спільного досвіду у розв'язанні професійних завдань. Окрім того, віртуальні умови роботи загострили відчуття браку індивідуального спілкування, посилилася потреба особливої уваги до думки кожного учасника комунікації, підтримки у розв'язанні складних ситуацій. Реалізацію саме таких завдань передбачають ідеї мастермайнду, а відтак, їх застосування буде ефективним у професійній педагогічній діяльності.

Наукові розвідки про впровадження ідей нетворкінгу та мастермайнду в роботу педагога досі відсутні, що підкреслює актуальність нашої теми.

Мета статті: розкрити основні аспекти понять «нетворкінг» та «мастермайнд» й визначити можливі шляхи їх застосування у професійній діяльності педагога.

Аналіз попередніх досліджень. Більшість досліджень, присвячених нетворкінгу й мастермайнду, належать закордонним фахівцям, які переконливо доводять, що успіх у різноманітних сферах діяльності, від ділового середовища до науки, бізнесу та юриспуденції, значною мірою залежить від уміння налаштовувати контакти, розвивати їх впродовж років та бути підтримкою близьким людям, уміти працювати в команді й проявляти емпатію, підтримку у розв'язанні складних професійних завдань. З цього боку цінні дослідження таких авторів: Гіла Петерсила, Кейта Феррацці, Девори Зак, Олексія Бабушкіна та багатьох інших.

Зокрема, Кейт Феррацці, власник однієї з найширших мережі контактів в світі, у своїй книзі «Ніколи не йште наодинці та інші правила нетворкінгу» навчає встановлювати правдиві й глибокі людські контакти, завдяки яким можна знайти свою роботу, покращити стосунки в колективі, здобути наставників і друзів, які завжди готові підтримати й допомогти втілити в життя наші плани [Феррацці]. Девора Зак у «Нетворкінгу для інтровертів» розповідає про

його завдання й принципи, дає дієві поради: як стати успішним у створенні міцної мережі контактів; що робити з новими знайомствами, щоб їх не розгубити, та багато інших. Разом з тим більшу увагу своїх порад авторка адресує інтровертам, переконливо доводячи, що вони мають свої сильні сторони у спілкуванні: уміння слухати, бути зосередженими та ін. [Зак]. У книзі «Ефективний нетворкінг» Олексія Бабушкіна йдеться про ключові принципи нетворкінгу, а також окремо розкривається тема жіночого нетворкінгу [Бабушкін]. Особливої уваги заслуговує праця Росса Маккаммона «У них так заведено», в якій розповідається про нетворкінг й тонкощі побудови взаємовідносин у професійній сфері: проведення співбесід, розмови з колегами, спілкування з керівником [Росс Маккаммон]. А ще – про стиль, етикет, правила комунікації при безпосередньому контакті й засобами електронної пошти. До слова, нетворкінг у соціальних мережах може стати окремою темою професійної розмови. Однак у контексті наукового пошуку нас цікавить саме особистий (персональний) нетворкінг, в основу якого покладені загальнолюдські цінності та професійні якості особистості. Як бачимо, усі навички, які можна досягти, опанувавши ідеї нетворкінгу, надзвичайно актуальні для роботи педагога й сприятимуть його конкурентоспроможності, здатності до самовдосконалення, ефективності.

Результати та дискусії. В основі нетворкінгу лежить відома так звана «теорія шести рукоштованих», яку у 1969 р. шляхом експерименту довели американські психологи Стенлі Мілгрем та Джеффри Треверс. Згідно з нею кожен з нас опосередковано знайомий з іншим жителем нашої планети через короткий ланцюжок спільних знайомих. І складається він приблизно з шести осіб. Тож між новою цікавою людиною, з якою може зустрітися кожен, є лише п'ять осіб. А тому спілкування, розширення контактів збільшує таку ймовірність. Окрім того, кожна особистість представляє собою щось середнє від людей з найближчого оточення (йдеться про їх цінності, можливості, спосіб реалізації власних намірів). Тому-то, розширюючи коло своїх контактів, знайомств, вдосконалюючи уміння комунікації, ми покращуємо особисті, соціальні, а відтак, і професійні якості.

Спробуємо окреслити основні аспекти, які розкривають механізм дії нетворкінгу. У своїй книзі «Новий код нетворкінгу» Гіл Петерсил, міжнародний експерт з нетворкінгу, визначає ключові навички, які є базовими для цієї практики [Петерсил]. Перша – *зацікавленість або цікавість*, що допомагає бути відкритим у спілкуванні. У кожної людини можна повчитися чомусь цікавому. І варто лише поставити собі запитання: «*Чи готовий я зараз бути відкритим до кожної людини, чи можу я виявити однакову зацікавленість, рівень своєї поваги для кожного, незалежно від його соціального статусу й зовнішніх ознак?*». Для прикладу, під час знайомства можна запитати свого співрозмовника, чому він обрав цю професію або поцікавитися, хто зі спікерів конференції сподобався йому найбільше? Важливо запитувати не формальні речі («*Як справи?*»), а те, що мотивує людину відкриватися, ділитися своїми справжніми переживаннями. До речі, не менш важливо практикувати вміння звертатися до людей, з якими щойно зустрілися чи познайомилися, на ім'я, незалежно від віку й соціального статусу (немає значення, чи це учень, колега, чи офіціант у кафе). Друга навичка – *вміння бачити добре в людях*. Гіл Петерсил закликає простежити, чи подобаються нам люди загалом і як ми це зауважуємо. Цю навичку можна тренувати. Для прикладу, знайти щось хороше в кожній людині: те, що захоплює (манера говорити, стиль, впевненість тощо). Можна вчитися робити людям компліменти подумки. Уміння бачити позитивні сторони – одна з рис успішної особистості, яка допомагає встановити взаємозв'язок і підтримувати його. Ще одна навичка – *наполегливість*, вміння зробити наступний крок або декілька кроків на шляху до розв'язання складного професійного завдання, що значно підвищує ефективність професійної діяльності. Часто це допомагає успішно пройти співбесіду, здобути роботу, досягти порозуміння з батьками учнів чи колегами. Варто зауважити, що в нетворкінгу немає розрізнення особливостей спілкування за статусом (статусний менталітет), коли з егоцентричних міркувань окремі люди прагнуть знайомств і комунікації з людьми визначеного кола, що, на жаль, характерно для країн пострадянського простору. Адаже в нетворкінгу працює пере-

конання, що якщо ми прагнемо познайомитися з людьми, то маємо принести їм цінність, а не тому, що хочемо щось отримати від них. Тому необхідно бути приязними з усіма, спілкуватися з повагою, незалежно від соціального статусу людини: чи то з керівником, директором підприємства, двірником чи спеціалістом. Інколи такі вміння варто тренувати деякий час, постійно практикуючи повагу до усіх, з ким ми вступаємо в комунікацію. З часом виробиться така звичка й комунікативні зв'язки почнуть формуватися в новий спосіб. Загалом фахівці з нетворкінгу зауважують, що людина – магніт, а тому вона завжди знаходиться в центрі свого оточення й може спілкуватися з усіма, хто її зацікавлює. Варто зробити перший крок і підтримувати спілкування, висловлюючи свою повагу й невідомий інтерес. Відтак, нетворкінг починається з мислення. А тому очевидно, що теорія нетворкінгу має інтегрований характер, оскільки поєднує знання з комунікативістики, філософії, психології, культурології та інших наук.

З приємністю можна зауважити, що освітній нетворкінг як форма роботи педагогів подекуди уже практикується окремими освітніми установами, для прикладу, з метою вивчення нових освітніх програм, генерації спільних ідей та їх реалізації. Практикувати нетворкінг можна й у щоденній роботі: звернутися до колеги за консультацією; запросити успішного фахівця на заняття чи урок у якості експерта чи гостя; домовитися про співпрацю (створення спільного проекту, статті); запропонувати обмін досвідом чи ідеями. Нетворкінг може допомогти й у практиці роботи з батьками учнів чи вихованців, які завжди будуть раді співпраці з педагогом, якщо вона будується на взаємному інтересі. Важливо мати бажання поділитися цінним, а не зосереджувати увагу на особистому зиску. А тому секрет успіху нетворкінгу у взаємності.

Окремої уваги заслуговує техніка мастермайнду та можливості її застосування у педагогічній діяльності. В Кембриджському словнику дієслово *Mastermind* означає «спланувати й делегувати складну діяльність». У сучасному світі бізнесу й професійних комунікацій ідеї мастермайнду застосовуються дуже активно. Гіл Пітерсил, сучасний дослідник, ментор, бізнес тренер, автор численних семінарів, веб-

нарів з мастермайнду, зауважує, що ці ідеї відомі людству вже тисячу років щонайменше [Г. Питерсил]. Варто пригадати, що в історії існування древніх культур можна знайти приклади, коли вирішення важливих проблем відбувалося під час зустрічі невеликої групи людей, що розміщувалися по колу й неквапливо висловлювали свою думку. Нині трансформованим видом такої практики можна вважати роботу круглого столу, але лише певною мірою, оскільки модератор зустрічі, що виконує роль ключової фігури, перебирає на себе більшу частину уваги. Техніка мастермайнду глибше відбиває зміст первісної комунікації: вона передбачає невелике число учасників (7-9 осіб), які сидять за одним столом, разом визначають час, впродовж якого уся їх увага буде зосереджуватися на обговоренні спільних проблем та їх подоланні. Найбільш ефективною вважається робота від 60 до 80 хв., причому учасники мастермайнду мають тимчасово припинити будь-які соціальні контакти. Загальну кількість часу розподіляють на кількість учасників, щоб кожна людина могла висловити те, що її турбує. Після того виділяється час, щоб кожному учаснику група могла поставити кілька коротких запитань і отримати короткі відповіді, щоб з'ясувати, чи дійсно ця проблема актуальна й наскільки. Зміст такого алгоритму дій дуже глибокий: коли люди, їх енергії об'єднуються, народжується колективний геній, а відтак, для розв'язання проблеми застосовується колективна свідомість, йдеться про об'єднання не лише інтелектів, а й інтуїції.

Сила цієї техніки для окремої людини полягає в тому, що в такій короткій розмові їй можуть дати інструмент, ідею, потрібну книгу, можливо, зв'язки чи досвід, який допоможе їй вийти зі скрутною ситуації. Відтак, мастер-

майнд – це взаємна підтримка; можливість подивитися на проблему з іншої точки зору; ресурси, які можуть запропонувати співрозмовники, у тому числі нетворкінг.

Майстермайнд може бути ефективним у професійній діяльності педагога, для прикладу, коли потрібно вирішити планові завдання разом з колегами: обговорення професійної програми, підготовку до наступного навчального року тощо; техніку можна застосовувати й у роботі зі студентами чи учнями з метою виявлення їх інтересів й підвищення ефективності викладання дисципліни, для прикладу, під час обговорення силабусу дисципліни. Можна використовувати й у роботі з батьками за умови взаємної згоди. А відтак, розгляд цієї техніки у контексті вивчення теми «Спілкування як основа професійної діяльності педагога» з української мови (за професійним спрямуванням) достатньо вмотивоване.

Висновки. Впровадження ідей нетворкінгу й мастермайнду у педагогічну діяльність сприяє оновленню змісту сучасної освіти, підвищенню ефективності професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, вихователів закладу дошкільної освіти. Нетворкінг учить майбутніх фахівців налаштовувати контакти, підтримувати їх, виявляти зацікавлення до людей зі свого оточення, взаємодіяти з ними з метою обміну досвідом, генерації й розвитку нових ідей, проєктів. Опанування навичок мастермайнду сприяє зміцненню командної роботи колективу, допомагає студентам зрозуміти й відчути підтримку з боку близького оточення у розв'язанні складних професійних завдань. Майбутні фахівці здобувають досвід взаємодії з колективом, друзями, колегами на основі гуманістичних цінностей, що сприяє збагаченню духовних і професійних ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабушкин А. Эффективный нетворкинг. Как прокачать полезные связи для успеха в бизнесе и жизни. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2016. 27 с.
2. Гил Петерсил. Новый код нетворкинга. Москва : Манн, Иванов и Фербер., 2019. 158 с.
3. Зак Д. Нетворкинг для интровертов. Москва, 2013. 208 с.
4. Росс Маккаммон. У них так принято. Манн. 2019. 256 с.
5. Феррацци К. Никогда не ешьте в одиночку и другие правила. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2016. 303 с.

ДЖЕРЕЛА

1. URL: https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/networking?fbclid=IwAR3Qc5Bs9-RDUia3hiWVPTxFQaZOky7MOawoJzgTo_mmWLk6uwqKDZTS104.
2. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/mastermind?fbclid=IwAR0MO88bruyhvsB9HMUmEsc0hMhkYdjmKy6u7xOm1cjEJD4qffNcr3bSDYQ>.

REFERENCES

1. Babushkyn A. Efektyvnyi networkynh. Kak prokachat poleznye sviazy dlia uspekha v byznese y zhyzny. Moscow : Mann, Yvanov y Ferber, 2016. 27 s.
2. Hyl Petersyl. Novyi kod networkynha. Moscow : Mann, Yvanov y Ferber., 2019. 158 s.
3. Zak D. Netvortynh dlia yntrovertov. Moscow, 2013. 208 s.
4. Ross Makkammon. U nykh tak pryniato. Mann. 2019. 256 s.
5. Ferratsy K. Nykohda ne eshte v odynochku y druhye pravyla. Moscow : Mann, Yvanov y Ferber, 2016. 303 s.

SOURCES

1. URL: https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/networking?fbclid=IwAR3Qc5Bs9-RDUia3hiWVPTxFQaZOky7MOawoJzgTo_mmWLk6uwqKDZTS104.
2. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/mastermind?fbclid=IwAR0MO88bruyhvsB9HMUMes_c0hMHkYdjmKy6u7xOm1cjEJD4qffNCr3bSDYQ.

S. M. PODOLIUK

*Candidate of Philological Sciences,
Teacher of the Department of Philology,
Municipal Higher Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: ptaha1920@meta.ua
orcid.org/0000-0002-7068-9195*

O. O. STRELBITSKA

*Candidate of Philological Sciences,
Teacher of the Department of Philology,
Municipal Higher Educational Institution "Lutsk Pedagogical College"
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: ostrelbitsjka@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0003-1989-8829>*

NETWORKING AND MASTERMIND FOR THE TEACHER: IN THE CONTEXT OF STUDYING THE UKRAINIAN LANGUAGE IN A PROFESSIONAL DIRECTION

The article explores new ways and technologies of the development of communicative competence of teachers in the context of learning the Ukrainian language (by professional direction). Attention is focused on the use of networking and mastermind ideas in professional activities. The essence of the concept of "networking" is found out, it is emphasized on its possibilities that contribute to the development of the professional activities: the formation of new acquaintances; maintaining interaction with other people, sharing information, experience, generating common ideas. Attention is focused on key aspects of networking: interest in people; the ability to see good in them; be persistent, take the first step. It is noted that the idea of networking does not tolerate status communication, which is inherent to Ukrainians in part. The article offers forms of work that allow you to apply networking in the work of a teacher: contact the interlocutor for advice; invite to session or lessons as an expert or guest; agree on cooperation (creation of a common project, articles); offer the exchange of experience, ideas. It is noted that networking can also help in the practice of working with parents of students or apprentices.

Mastermind is also considered, which involves organizing the work of a small team (7-9 people.). The efficiency of the mastermind is based on the use of collective intelligence because this technology provides an opportunity to express themselves to each member of the group. Mastermind can be used in work with the pedagogical team, parents, children who need additional attention. Guests can also be involved in the mastermind: experts, mentors, coaches.

The use of networking and mastermind will enrich the professional activities of the teacher, contribute to the growth of his communicative competence.

Key words: networking, mastermind, communicative competence, communication, cooperation, interaction.

Стаття надійшла до редакції 11.06.2021

The article was received 11.06.2021

УДК 821.114.2'06

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.2.6>

А. В. ЧУЙ

кандидат філологічних наук,
старший лаборант кафедри полоністики і перекладу,
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: andriychuy@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-3454-7077>

ЖІНОЧА ЛІРИКА ГРИГОРІЯ ЧУПРИНКИ: ТЕМИ, МОТИВИ ТА ОБРАЗИ

На матеріалі вибраних поезій із прижиттєвих збірок та поезій, що залишились поза збірками, досліджено мотиви та образи «жіночої лірики» Г. Чупринки. З'ясовано, що «жіночою» є така лірика, в якій автор виражає свій інтимний світ посередництвом жіночих образів (у формі монологу ліричної героїні). Встановлено, що жіноча лірика Г. Чупринки переважно представлена тематикою кохання, але також торкається важливих соціальних і національних проблем. Показано, як митець проникливо і водночас делікатно передав психологічний стан ліричної героїні, «ховаючи» своє авторське «Я» за зворушливими жіночими образами. Виявлено, що портрет ліричної героїні – символізований (поет використовує переважно фольклорну символіку), і психологізований (відтворений на рівні її думок, почуттів і переживань), а тлом для розгортання ліричного сюжету зазвичай є фольклорно-романтичний пейзаж. Героїня жіночої лірики Г. Чупринки – типізована носійка рис українського народного характеру: емоційна, чуттєва та романтична натура зі стійкими моральними переконаннями, яка живе коханням і заради кохання. Автор підкреслює духовну та моральну красу дівчини. Ключовими для розуміння жіночої лірики автора є символіко-метафоричні образи серця і душі, які найповнішою мірою відтворюють душевний стан жінки. Тему переважно нещасливої любові розкривають мотиви розлуки, тяжких мук за втраченим коханням, туги за зрадливим обранцем і намагання воскресити своє почуття хоча б у снах, фантазіях чи мріях. З'ясовано основні стильові особливості жіночої лірики Г. Чупринки: творче засвоєння фольклорної традиції, зокрема, народнопісенної; асоціативно-символістське образотворення. Поезія насичена епітетами та пестливими словами, увиразнена яскравою метафориною і порівняннями, що зазвичай мають фольклорне та символічне підґрунтя.

Ключові слова: жіноча лірика, любовна лірика, мотив, образ ліричної героїні, символ, метафора.

Творчість Г. Чупринки почали по-новому вивчати вже в незалежній Україні, хоча талант автора помітили ще його сучасники. М. Євшан, критик і літературознавець, стверджував, що в українській літературі «поетів-ліриків маємо ми двох: Олеся і Чупринку» [Євшан : 277]. Надзвичайну музичність творів Г. Чупринки відзначив С. Єфремов [Єфремов : 587–589]. Критичну оцінку творчості поета дали М. Зеров [Зеров : 238–246] та О. Білецький [Білецький : 27–29]. Починаючи з 30-х рр. і майже до початку 90-х про Г. Чупринку в літературознавчих працях згадували дуже рідко і зазвичай у негативному контексті. М. Жулинський став автором першої ґрунтовної статті про митця і укладачем його першої, виданої в Україні, поетичної добірки [Жулинський : 5–32].

На сьогодні найповнішими дослідженнями творчості Г. Чупринки є дисертація О. Кудряшової [Кудряшова] (в центрі уваги – образна система та риси поетики) та моногра-

фія Л. Голомб [Голомб] (простежено ключові мотиви, особливості поетики та жанрово-стильові прикмети творчості). Чимало уваги творчій манері Г. Чупринки як одного з зачинателів українського символізму присвячено у монографії О. Камінчук [Камінчук : 255–276].

Низка статей у науковій періодиці (Л. Голомб, І. Лонська, Н. Осмак, З. Суходуб, Р. Камберова та ін.) стосується літературно-критичної діяльності Г. Чупринки, окремих сторінок його біографії, деяких аспектів поетичної мови віршів та особливостей символістського письма автора. Любовна лірика митця практично не вивчалася як окремий пласт, а про його жіночу лірику (навіть у розрізі інтимної чи любовної) досліджень зовсім не знаходимо, що свідчить про актуальність поставленої проблеми. Значною мірою прогалини у вивченні любовної поезії Г. Чупринки закрито в нашій дисертації [Чуй 2019 : 170–180], а проблему власне жіночої лірики митця актуалізовано в невеличкій

розвідці [Чуй 2015], що стала лише першим кроком до вивчення цього феномену. Отож, є нагальна потреба ґрунтовного дослідження жіночої лірики Г. Чупринки.

Мета статті – проаналізувати художні особливості жіночої лірики Г. Чупринки (на матеріалі поезій зі збірок та поезій, що лишилися поза збірками).

Для цього необхідно розв'язати такі завдання:

- 1) з'ясувати суть поняття «жіноча лірика»;
- 2) відтворити образ ліричної героїні;
- 3) простежити провідні мотиви жіночої лірики;
- 4) розкрити стильові особливості «жіночого письма» Г. Чупринки.

Термін «жіноча лірика» є досить специфічним, оскільки торкається поняття статі, але визначається не за статевою приналежністю автора, а за способом об'єктивної його внутрішнього світу.

В українській літературі кінця XIX – початку XX ст. жіночий дискурс не сприймався серйозно через домінуючу чоловічу традицію в літературознавчій науці [Павличко 2002 : 78]. Але під впливом європейського психоаналізу все ж з'являлися праці, в яких було досить ґрунтовно розглянуто прояви «жіночої теми» у творчості авторів-чоловіків. Поняття «жіноча лірика» ввійшло в українське літературознавство в контексті шевченкознавчих досліджень. У психоаналітичній праці С. Балея «З психології творчості Шевченка» [Балей] було вперше досліджено самоідентифікацію поета з жіночими образами його творів. М. Рильський називав «жіночою» таку лірику митця, яка написана «уже прямо від жіночого імені» [Рильський 1980 : 183], і підкреслював вміння Т. Шевченка творити «ніби прямо від себе, із власної душі такі дівочі, повні грації пісні» [Рильський 1962 : 26]. В. Мовчанюк поезії Т. Шевченка, в яких порушена тема жіночої долі і які написані у формі монологу ліричної героїні, теж іменує «жіночими» [Мовчанюк : 14]. С. Павличко аналогічно зауважує: «Шевченко виявляє стільки розуміння і співчуття жіночій душі й долі тому, що втілюється в них сам» [Павличко 1999 : 251]. Отже, «жіночою» є лірика, в якій автор виражає (об'єктивує) свій інтимний світ посередництвом жіночих образів.

Жіноча лірика у творчості Г. Чупринки – явище не першорядне і малопомітне, проте вона є важливою гранню його таланту. Образ дівчини, що кохала чи кохає, її мрії, почуття, бажання – такі в поета головні прояви «жіночої теми», яка займала чільне місце в українському фольклорі (пісні про жіночу долю). Не оминає митець болючої проблеми соціального статусу жінки, в шевченківському дусі пише про важку сирітську долю. Так, поезія «Над колискою» з дебютної збірки «Огнецвіт» (1909) є зворушливим монологом ліричної героїні (молодої матері-одиначки) над колискою своєї дитини. З перших і до останніх рядків вірша відчуваємо вплив шевченківської традиції й знаходимо рясні вкраплення фольклорної поетики (пестливі форми, постійні епітети, фольклорні кліше): *«Ну ж, моє серденько, спи несповитес — / В'янем з колиски не будь! / Спи хоч не шовком укрите, а світою, / Та за убогість не гудь. // Виростеш — знатимеш, як твоя матінка / Гірко на світі жила, / Як над тобою, схилившись у затінку, / Дрібнії сльози лила. // Палко молилася перед «Скорблящою» / За беззахисне дитя, / Щоб поновилося долею крацюю / Гірке сирітське життя»* [Чупринка : 35–36].

Лірична героїня, хоч і живе вбого, не обділена чеснотами: вона, перш за все, – любляча матір, а також глибоко релігійна жінка з чуйним серцем, стійкими моральними переконаннями і щирим бажанням дати своїй дитині, що лишилась напівсиротою (*«Батенька твого лихою годиною / З світу в могилу звело»* [Чупринка : 36]), долю кращу, ніж мала сама. Зауважимо, що такий жіночий образ гармонійно «вписується» в дискурс соціально-побутової лірики шевченківської та пошевченківської епохи і, звісно ж, є типізованим носієм рис українського народного характеру.

Ще однією болючою соціальною проблемою, яку порушено в жіночій ліриці Г. Чупринки, є вимушена проституція. Прикметно, що лірична героїня – молода дівчина – намагається зберегти свою моральну чистоту, навіть коли недоля «злісно пірнула» її у «розпутне життя» (поезія «Повія» [Чупринка : 82]). Дівчина дуже важко переживає гіркий досвід «продажного кохання» і з усіх сил старається приспати стражденне серце, яке досі палко кличе «зрадливого щастя» «з-за чорної хмари».

Лірична героїня намагається абстрагуватися від брудного шинкового розгулу і жити спогадами про свою колишню любов, сподіваючись натрапити в шинку «на серце велике, на серце одважне», яке за маскою повії побачить *«продажню вакханку в терновім вінку, / Що так невимовно, так палко страждає / Душею і тілом в розгульнім шинку!»* [Чупринка : 82]. Терновий вінок – християнський символ важких життєвих випробувань, що випали на долю праведника, – в поезії Г. Чупринки стає також знаком драматизму особистого життя ліричної героїні. Проте вона не втрачає віри і попри все сподівається на зустріч із чоловіком, який витягне її з бруду розпусти і поведе за собою, як колись Святий Пророк повів Марію Магдалину. Возвеличуючи блудницю до рівня святої, співчуваючи грішниці автор несе своєрідний соціальний меседж: так бути не повинно! Про справжнє призначення жінки, хоч і дещо завуальовано, говорить остання строфа вірша: *«О Боже великий, як нудно, як темно! / Зів'яли надії мої навесні... / Дивіться, як гине в розгулі даремно — / Сестра, і дружина, і мати в мені!»* [Чупринка : 82].

Тему примарного й зрадливого кохання порушено в поезії «Чари ночі». Ліричний монолог дівчини занурює читача у щемливі спогади про її перше кохання, яке настільки п'янить, що схоже на чари – хоч отруєні й зрадливі, та все ж найкращі. Осередками почуттів, які бурхливо переживає лірична героїня, є її серце й душа (фольклорна традиція). Зоряна й місячна «біла ніч» – типовий романтичний пейзаж, який в українській народнопоетичній традиції був персоніфікованим свідком любовних радощів і драм, сповідачем гірких дівочих сліз. Саме на «ніченьку», що стала свідком здійснення дівочих мрій, покладає свої надії розміряна лірична героїня. Під її покровом вона знову й знову згадує «юного щастя примари» і кидається «давньому щастю в обійми». Мотив спомину реалізовано в елегійно-медитативній тональності (вплив поезики народної пісні): *«Лийтешся, спомини, в душу зомлілу, / Щастям навіки забуту... / В ніч таку місячну, в ніч таку білу / Вперше тила я отруту», «Знов мене давньому щастю в обійми / Кидає споминів сила. / Нічко! Так на ж мою душеньку вийми, / Ту, що колись отруїла»* [Чупринка : 61].

Назва вірша («Чари ночі») є ремінісценцією однойменної поезії О. Олесь [Олесь : 64], що побачила світ двома роками раніше (у 1907 р.). Атмосфера української ночі у віршах завожлива і неповторно чарівна, а ще наповнена почуттями дивної сили, які переживають ліричні герої. Але на цьому й весь перегук. О. Олесь виписує розкішну картину персоніфікованої природи, його пейзаж живе життям закоханих, у той час як Г. Чупринка повністю зосереджується на відчуттях ліричної героїні, яка прагне хоч на мить воскресити «всі свої мрії дівочі». Образ закоханої жінки в Г. Чупринки нечіткий, символізований. Портрет ліричної героїні – психологічний, створений асоціативно-метафорично з її емоцій та почуттів.

У поезії «Муки кохання» з другої збірки «Метеор» (1910) настрої значно драматичніший. Мотив безутішних мук зрадженої і покинутої жінки втілено з великою художньою силою – кожна строфа наповнена розпачем, слізьми і риданнями за невірним коханим. Ритміка вірша, що звично для теми нещасливого кохання, має народнопісенний характер. Експресії твору додають контрасти, створені незвичним поєднанням пестливих слів зі словами прокляття: *«Капають, котяться сльози по личеньку, / Сумно лунає мій сміх, / Будь же ти проклята, темная ніченько, / Мати зрадливих утіх», «Будьте ви прокляті, щастя хвилиночки, / Давній дівочий мій сміх, / Будьте ви прокляті, зірки-краплиночки, / Сестри надій золотих»* [Чупринка : 102].

Поетичний перифраз драматично показує становище зрадженої дівчини: вона – «безутішна жертва чужого гріха», «страдниця, серцем безгрішная». Натяк на святість ліричної героїні є важливим штрихом до її психологічного портрету. Осередком всіх почувань дівчини знову стає її серце, образ якого набуває символіко-метафоричного характеру (розбите серце – символ нещасливого кохання).

Алюзією на романтичну баладу Т. Шевченка «Причинна» є поезія «Снохода» (кілька рядків з балади Г.Чупринка взяв для епіграфу). Властиві шевченковій баладі містицизм і фантастика, що опираються на народну міфологію, у «Сноході» зведені до мінімуму. Лірична героїня схожа на звичайну сновиду, яка в напівпритомному стані бродить серед ночі, а сам твір

видається радше формальним поетичним експериментом (поєднання в межах вірша різних видів римування (перехресного, парного і кільцевого); графічне виділення злитих «строф» і окремих рядків зсувами тексту; дзеркальність першої й останньої «строфи», яка наче замикає вірш у коло), аніж містичною психологічною драмою, очікування якої спонукає епіграфом:

Все я знаю... Все забула...

Я снохода, я сновія,

Вся в уяві потонула,

Я легенька, наче мрія.

Сонним чаром оповита,

Сяйвом місяця облита,

З дивним блиском на виду,

Опустивши сонні вії,

Без вагання, без надії,

Без мети

Я іду, іду, іду [Чупринка : 108–109].

Шлях «сноходи», як і її образ, окреслені дуже умовно (специфічна манера символістського письма): «*В ореолі красоти / Піднімаюсь вгору, вгору, / В сяйво синього простору, / В тихе царство висоти*» [Чупринка : 109]. Цими рядками вірш перегукується з іншою поезією Г. Чупринки – «Летючій зорі» [Чупринка : 95].

Обидва твори, очевидно, є алюзіями на відоме модерністське гасло “ins Blaue” (М. Вороний).

Поезія «Фантастика» із четвертої книги віршів «Сон-Трава» (1911) актуалізує мотив втечі у фантазії і сні для зустрічей з коханим. Перша частина вірша, стилізована під баладу, втаємничує читача в казкову атмосферу ночі, наповненої крилатими духами, і налаштовує на щось незвичайне, чарівне. В такий час змучена самотністю лірична героїня подумки поринає у світ задоволення і втіхи, де знаходить вимріяне кохання, якого їй так бракувало. Тут у вірші зазвучали й еротичні нотки: «*Вся в тонких, палких уявах, / Я до ліжка припаду*», «*Вся розтану, вся зомлію, / Серце чарами обвію*», «*І примарами кохання / Розрішу палкі питання, / Вся спалáхну і згорю...*» [Чупринка : 135]. Лірична героїня піддається пристрасті, але втамовує свою жагу через еротичні фантазії та уві сні, щоб не віддавати «свято серця, свято тіла» для ганьби і зберегти дівочу честь. Така сублімація дає жінці змогу в певній мірі реалізувати свої потаємні сексуальні бажання і задовольнити потребу в емоційному теплі, якого

їй бракує в реальному світі «нудних людей»: «*В снах, в уявах та в дрімоті / Виллю пал я із грудей, / А назустріч сонцю й ранку / Вийду млявою з устанку / До живих... нудних людей*» [Чупринка : 136]. Портрет ліричної героїні знову ж таки є не «тілесним», а чуттєво-емоційним.

Мотив відданості колишньому кохання став основою ліричного сюжету поезії «Вірність» (1913, поза збірками). Покинута дівчина відмовляється приймати протягнуту руку допомоги, бо не вірить, що хтось інший зможе «повернути її до життя». Вона без жодного сумніву залишається в минулому з тим, кого покохала безмежно відданою, щирою і світлою любов'ю. І спогади ці – найдорожче, що в неї є. Драматичне звучання вірша підсилює атрибутика смерті (поминальний плач) і образ-символ могили, який актуалізується через «надмогильний плач німий». Автор підкреслює моральну красу і високі ідеали ліричної героїні. Це – романтизм протесту проти жорстокої дійсності, в основі якого – утвердження гуманістичної позиції співчуття до жінки і возвеличення чистоти її почуттів: «*Нехай гнітить мене тривога, / Мов похоронний спомин-плач; / Образить серце допомога, / Так ти пробач йому, пробач!*» [Чупринка : 367].

Надзвичайно проникливим є вірш «По звуку» (1915, поза збірками). Всього у двох строфах автору вдалося передати весь розпач і тривогу ліричної героїні. Її крик-благання, звернені до коханого, який ще не навчився бачити те, що сховане за ширмою барвистих слів:

Чуєш ти в грюкоті лірики дзвін?

Чуєш ти в війську Бояна?

Болісно носить ся стогін-проклин...

Чується рана.

Чуєш ти, чуєш ти лірики крик?

Ні, не почувєш, коханий...

Ти ще, мій милий, по звуку не звик

Вгадувать рани [Чупринка : 381].

Відкритим залишається питання, чи зможе той, хто ще не пережив свій власний досвід ран, «по звуку дзвона» (зауважимо, що дзвін – тривожний знак, символ небезпеки або нещастя, особливо у часі війни) розпізнати чужий біль? Але проблема гармонійності стосунків – не єдиний смисловий пласт вірша. Численними повторами «Чуєш ти..?» автор піднімає ще й проблему розуміння недосвідченим «слуха-

чем» того, що приховане «між рядками». Адже послання, яке «болісно носить» тихим стогоном, можна й не розчути за «грюкотом лірики» співця Бояна. Тобто потрібно мати досить тонкий слух, щоб за гучними, пишними словами вміти почути ідею, вирізнути її з хаосу навколишніх звуків. Почути, як «кричать» слова, – до цього й закликає поет читача (згадаймо у цьому контексті Чупринчине *«Ти не чув?.. А чути треба, / Як співають люди в горі, / Як співають люди в муках, / Як здіймаються до неба / Душі, змучені та хворі, / В довгих, вистражданих звуках»* («Ти не чув?..», 1918) [Чупринка : 446]).

Цілком імовірно, що «рана» ліричної героїні – це уособлення національної рани народу (обидві поезії написані в час Першої світової війни).

Троянда – традиційний символ краси, кохання, дівочої вроди. Флористична символіка оживає в поезії «Самотня троянда» (1917, поза збірками). В образі «королівни квітів» постає молода красуня, яка, кохаючи і будучи коханою, «розцвітає в красі», а без кохання – в'яне, бо тільки воно може повернути квітці колишню красу. Так через усю поезію проходить символічна паралель між життєвим циклом квітки і людського почуття: *«В час, як трояндою дивною / Я розцвітала в красі, / Ти ж мене звав королівною, / Так мене звали і всі. // Горем у цвіті порушена, / Жду я твого вороття; / Ждати коханням я змушена, / В серці нема забуття. // Знову трояндою милою, / Повною щастя й утіх, / Я розві'юся під силою / Любощів щирих твоїх»* [Чупринка : 396].

Очікування на повернення зрадливого коханого, «відцвітання» дівочої краси без взаємної любові і, навпаки, її відродження силою кохання, а також щире сподівання на відновлення почуття – всі ці мотиви залишили свій відбиток на портреті дівчини-троянди. Образ коханої, традиційно для Г. Чупринки, є символіко-асоціативним. Естетичних акцентів її вроді додають епітети й метафори. В останній строфі вірша вбачаються елементи ще одного паралелізму: неодмінна зміна зими весною дарує надію на неминуче пробудження захололого почуття: *«Вся я в надії та в спомині, / Що мені ніч навісна? / Так у зимовому промені / Зарідок має весна»* [Чупринка : 396].

В основі ліричного сюжету поезії «Згадауй» (1918, поза збірками) – щирий монолог – звер-

тання дівчини до свого милого. Лірична героїня просить коханого кожного разу, «як заніють давні рани», лікувати свою душу споминами про їх спільні щасливі дні. Тлом для монологу дівчини виступає осінній пейзаж (жовте листя і холодні ночі, що помалу гублять навколишню красу). Яскравим контрастом до такої картини є весняна природа другої строфи, що повертає нас в той час, коли в обох іще були *«Чарівні / Чудові дні / Щастя й сили; / Тихі ночі-зоряниці, / Буйні бурі-грозовиці / І кохання, цілування / І юнацькі сподівання»* [Чупринка : 443]. Зміна стану природи синхронно зі змінами у стосунках між закоханими – символічний паралелізм. Мотив розлуки не має чіткого завершення. Образ ліричної героїні представлений тільки чуттєвою сферою. В поезії утверджується духовна краса дівчини і її вміння по-справжньому любити.

Отже, хоча жіноча лірика Г. Чупринки переважно представлена тематикою кохання, вона також актуалізує болючі соціальні і національні проблеми. В обох випадках митець творчо перейняв стилістику народної поезії, йому вдалося відчути душу жінки, тонко і тактовно показати її «слабинки» читачу. Автор проникливо і водночас делікатно передав психологічний стан ліричної героїні, «ховаючи» своє авторське «Я» за зворушливими жіночими образами. При цьому у щирих дівочих монологах поет своєрідно об'єктивував і власний душевний стан. Г. Чупринка, як тонкий знавець жіночої душі, по-мистецьки з'ясував дівочі мрії та бажання, зумів яскраво відтворити психологічний стан ліричної героїні – емоційної, чуттєвої та романтичної натури, яка живе коханням і заради кохання. Загалом героїня жіночої лірики Г. Чупринки – типізована носійка рис українського народного характеру. Автор підкреслює духовну та моральну красу дівчини. Портрет ліричної героїні – символізований (поет використовує переважно фольклорну символіку), і психологізований – відтворений на рівні її думок, почуттів і переживань. Ключовими для розуміння жіночої лірики є символіко-метафоричні образи серця і душі, які найповнішою мірою відтворюють душевний стан жінки. Тлом для розгортання ліричного сюжету зазвичай є фольклорно-романтичний пейзаж. Тему переважно нещас-

ливого кохання розкривають мотиви розлуки, тяжких мук за втраченим коханням, туги за зрадливим обранцем і намагання воскресити своє почуття хоча б у снах, фантазіях чи мріях.

Поетія насичена епітетами та пестливими словами, увиразнена яскравою метафорикою і порівняннями, що зазвичай мають фольклорне та символічне підґрунтя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балеї С. З психології творчості Шевченка. Львів : Шляхи, 1916. 91 с.
2. Білецький О. Двадцять років нової української лірики (1903–1923) / Білецький О. *Літературно-критичні статті* / упор., прим. М. Гончарука; передм. І. Дзевєріна. Київ : Дніпро, 1990. С. 27–29.
3. Голомб Л. Г. Три поети раннього українського модернізму: Олександр Олесь, Грицько Чупринка, Микола Філянський : монографія. Ужгород : Ліра, 2011. 184 с.
4. Євшан М. Здобутки української літератури за 1911 рік / Євшан М. *Критика. Літературознавство. Естетика* / упор. Н. Шумило. Київ : Основи, 1998. С. 275–279.
5. Єфремов С. О. Історія українського письменства / редак. і передм. М. К. Наєнка. Київ : Femina, 1995. – 688 с.
6. Жулинський М. Метеор на обрії української поезії / Чупринка Г. *Поезії*. Київ : Рад. письменник, 1991. С. 5–32.
7. Зеров М. Гр. Чупринка (з приводу нового видання творів) / Зеров М. *Українське письменство* / упор. М. Сулими; післям. М. Москаленка. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 238–246.
8. Камінчук О. Художній дискурс української поезії кінця XIX–початку XX ст. Київ : Пед. преса, 2009. С. 255–276.
9. Костомаров М. І. Об историческом значении русской народной поэзии / Костомаров М. І. *Слов'янська міфологія : вибрані праці з фольклористики й літературознавства* / упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступ. ст. М. Т. Яценка. Київ : Либідь, 1994. С. 44–200.
10. Кудряшова О. В. Поетика Грицька Чупринки (образна система, метрика, ритміка, строфіка, фоніка) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Київ, 2007. 19 с.
11. Мовчанюк В. П. Медитативна лірика Т. Г. Шевченка / АН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка ; відп. ред. Шубравський В. Є. Київ : Наук. думка, 1993. 148 с.
12. Олесь Олександр. Чари ночі / Олександр Олесь. *Твори* : В 2 т. / упоряд., авт. передм. та приміт. Р. П. Радішевський. Т. 1 : Поет. тв. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. Київ : Дніпро, 1990. С. 64.
13. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : монографія. / 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Либідь, 1999. 447 с.
14. Павличко С. Теорія літератури / передм. М. Зубрицької. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 664 с.
15. Рильський М. Т. «Жіноча» лірика Шевченка / *Наукова шевченківська конференція: Збірник праць* (м. Київ, жовтень 1962 р.). Київ : Вид-во АН УРСР, 1962. С. 22–27.
16. Рильський М. Т. «Жіноча лірика» Шевченка / Рильський М. Т. *Статті про літературу*. Київ : Дніпро, 1980. С. 182–187.
17. Чупринка Г. О. Поезії / упоряд. і прим. В. В. Яременка. Київ : Рад. письменник, 1991. 495 с.
18. Чуй А. Жіноча лірика Григорія Чупринки. *Актуальні питання розвитку філологічних наук у ХХ столітті: Міжнародна науково-практична конференція* (м. Одеса, 27–28 березня 2015 р.). Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2015. С. 53–58.
19. Чуй А. Українська любовна лірика початку ХХ століття: фольклорні інтенції модерного тексту : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Тернопіль, 2019. 217 с.

REFERENCES

1. Balei, S. (1916). *Z psykholohii tvorchosti Shevchenka* [From the psychology of Shevchenko's creativity]. Lviv: Shliakhy [in Ukrainian].
2. Biletskyi, O. (1990). Dvadsiat rokiv novoi ukrainskoi liryky (1903-1923) [Twenty years of new Ukrainian lyrics (1903-1923)]. In *Literaturno-krytychni statii* [Literary-critical articles] (pp. 27–29). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
3. Holomb, L. (2011). *Try poety rannoho ukrainskoho modernizmu: Oleksandr Oles, Hrytsko Chuprynka, Mykola Filianskyi* [Three poets of early Ukrainian Modernism: Oleksandr Oles, Hrytsko Chuprynka, Mykola Filianskyi]. Uzhhorod: Lira [in Ukrainian].
4. Yevshan, M. (1998). Zdobutky ukrainskoi literatury za 1911 rik [Achievements of Ukrainian literature for 1911]. In *Krytyka. Literaturyoznavstvo. Estetyka* [Criticism. Literary studies. Aesthetics] (pp. 275–279). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
5. Yefremov, S. (1995). *Istoriia ukrainskoho pysmenstva* [History of Ukrainian literary writing]. Kyiv: Femina [in Ukrainian].
6. Zhulynskiy, M. (1991). Meteor na obrii ukrainskoi poezii [Meteor on the horizon of Ukrainian poetry]. In *Chuprynka, H. Poezii* [Lyrics] (pp. 5–32). Kyiv : Rad. Pysmennyk [in Ukrainian].
7. Zеров, M. (2003). Hr. Chuprynka (Z pryvodu novoho vydannia tvoriv) [Hr. Chuprynka (Regarding a new edition of compositions)]. In *Ukrainske pysmenstvo* [Ukrainian literary writing] (pp. 238–246). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
8. Kaminchuk, O. (2009). *Khudozhnii dyskurs ukrainskoi poezii kintsia XIX – pochatku XX st.* [Artistic discourse of Ukrainian poetry of the late XIX-th - early XX-th centuries]. Kyiv: Ped. prеса [in Ukrainian].

9. Kostomarov, M. (1994). Ob istoricheskom znachenii russkoj narodnoj poezii [About the historical meaning of Russian folk poetry]. In *Slovianska mifolohiia: vybrani pratsi z folklorystyky i literaturoznavstva* [Slavic mythology: Selected works from folklore and literary studies] (pp. 44–200). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
10. Kudriashova, O. (2007). *Poetyka Hrytska Chupryny (obrazna systema, metryka, rytmika, strofika, fonika)* [Poetics of Hrytsko Chuprynka (imagery system, metrics, rhythmicity, strophics, phonics)]. (Extended abstract of candidate's thesis). Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv [in Ukrainian].
11. Movchaniuk, V. (1993). *Medytatyvna liryka T. H. Shevchenka* [Meditative lyrics of T. H. Shevchenko]. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
12. Oles, Oleksandr (1990). Chary nochi [The charms of the night]. In *Tvory* [Compositions]. (Vol. 1). (p. 64). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
13. Pavlychko, S. (1999). *Dyskurs modernizmu v ukrainskii literaturi* [Discourse of Modernism in Ukrainian literature]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
14. Pavlychko, S. (2002). *Teoriia literatury* [Literary theory]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
15. Rylskyi, M. (1962). „Zhinocha” liryka Shevchenka [“Female” lyrics by Shevchenko]. *Naukova shevchenkivska konferentsiia* [Scientific Shevchenko conference]. Kyiv: Vyd-vo AN URSR [in Ukrainian].
16. Rylskyi, M. (1980). „Zhinocha liryka” Shevchenka [“Female” lyrics by Shevchenko]. In *Statti pro literaturu* [Articles about literature] (pp. 182–187). Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
17. Chuprynka, H. (1991). *Poezii* [Lyrics]. Kyiv: Rad. pysmennyk [in Ukrainian].
18. Chui, A. (2015). Zhinocha liryka Hryhorii Chupryny [Female lyrics by Hryhorii Chuprynka]. *Aktualni pytannia rozvytku filolohichnykh nauk u XX stolitti: Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia* [Actual issues of development of philological sciences in the XX-th century: International scientific and practical conference]. Odesa [in Ukrainian].
19. Chui, A. (2019). Ukrainska liubovna liryka pochatku XX stolittia: folklorni intentsii modernoho tekstu [Ukrainian love lyrics of the early twentieth century: folklore intentions of the Modernist text]. (Extended abstract of candidate's thesis). Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Ternopil [in Ukrainian].

A. V. CHUI

*Candidate of Philological Sciences,
Senior technician at the Department Polonics and Translation,
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Lutsk, Ukraine
E-mail: andriychuy@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-3454-7077>*

FEMALE LYRICS OF HRYHORII CHUPRYNKA: THEMES, MOTIVES AND IMAGES

On the material of selected poems from lifetime poetry collections and poems that remained outside of those collections, motives and images of G. Chuprynka's "female lyrics" are investigated. It is found that "female lyrics" is such a lyric in which the author expresses his intimate world through female images (in the form of a monologue of a lyrical heroine). It is established that G. Chuprynka's female lyrics are mainly represented by the theme of love, but it also touches an important social and national problems. It is shown how the artist accurately and at the same time delicately conveyed the psychological state of the lyrical heroine, hiding his author's "I" behind female images. It is found that the portrait of the lyrical heroine is symbolized (the poet uses mainly folk symbols) and psychologized (reproduced at the level of her thoughts, feelings and experiences), and the background for the development of the lyrical plot is usually a folklore-romantic landscape. The heroine of G. Chuprynka's female lyrics is a typified carrier of features of the Ukrainian folk character: emotional, sensual and romantic nature with stable moral convictions, which lives with love and for the sake of love. The author emphasizes the spiritual and moral beauty of the girl. The key to understanding the author's female lyrics are the symbolic and metaphorical images of the heart and soul, which most fully reproduce the mental state of a woman. The theme of mainly unhappy love is revealed by the motives of separation, pain and tears for the lost love, longing for a treacherous one and attempts to resurrect former feelings at least in dreams or fantasies. The main stylistic features of G. Chuprynka's female lyrics are clarified: creative assimilation of folklore tradition, in particular, folk song; associative-symbolist type of writing. G. Chuprynka's poetry is full of epithets, tender and affectionate words, filled with vivid metaphors and comparisons, which usually have a folklore and symbolic basis.

Key words: female lyrics, love lyrics, motive, image of lyrical heroine, symbol, metaphor.

*Стаття надійшла до редакції 15.06.2021
The article was received 15.06.2021*

ФІЛОСОФІЯ

УДК141.319.8(477.82)

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.2.7>

І. Л. КОВАЛЬЧУК

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри природничо-математичної,
світоглядної освіти та інформаційних технологій,
Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна
Електронна пошта: ikovaljchuk@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0003-2165-5367>*

АНТРОПОЛОГІЧНА КРИЗА В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Проблема антропологічної кризи є однією з ключових тем у дискурсі філософських досліджень. Показано, що означена проблема особливо загострюється в XXI столітті, спровокована не в останню чергу потужними глобалізаційними процесами та технократичним розвитком, а також наслідками пандемії Covid-19. Зроблений акцент на протилежних поглядах та оцінках наслідків науково-технічного розвитку суспільства. Показано, що випередження науково-технічного розвитку призвело до порушення балансу між технологічним та соціокультурним потенціалом людства.

Розглянуто ознаки та прояви антропологічної кризи сучасного техногенного суспільства. Обґрунтовано, що сучасна цивілізація переживає глибинну антропологічну кризу у різних сферах життя і потребує нівелювання гостроти та відповідних стратегій її подолання. Проаналізовано концепцію людської присутності у ціннісно-смісловому універсумі С. Б. Кримського як стратегію розв'язання антропологічної кризи.

Ключові слова: антропологічна криза, сучасність, технократизм, інформаційне суспільство, глобалізація, людина.

Вступ. Початок XXI століття ознаменувалися переходом від антропоцентризму до універсалізму та посилення завоювань глобалізму. На фоні цих тенденцій набуває планетарного масштабу антропологічна криза, головними проявами якої постають знецінення і знеособлення людини та її життя, перетворення людини в засіб досягнення позаособистісних цілей, викривлення сутності гуманізму, посилення тенденцій масовізації, заміна гуманістичних ідеалів і цінностей ерзацами масової культури, споживацтво, панування технократичного мислення тощо. Ще у 20-х роках XX ст. М. Шелер зазначав: «ми живемо за такої доби, – вперше за тисячолітню історію людства, – коли людина сама для себе стала цілком проблематичною: вона вже не знає, що вона є, і одночасно знає, що вона про це не знає» [Шелер : 29]. За століття ці висновки не лише не втратили своєї актуальності, а, навпаки, набули ще більшого звучання.

Поставлення проблеми. Питання антропологічної кризи має свою давню історію, однак у XXI столітті воно потрапляє в епіцентр уваги

вчених. Причина такого інтересу – зростання загрози зникнення людини – як духовно, так і тілесно. Глобалізаційні процеси розвитку людської цивілізації, зростання технічного компоненту в житті соціуму та цифровізації носять суперечливий характер і не мають однозначної оцінки представниками різних філософських шкіл і течій щодо їх ролі та значення для майбутнього розвитку людства. Пандемія та її наслідки засвідчили, що антропологічна криза подібно вірусу «мутує», поглиблюється, набуває нових форм.

Залишається відкритим питання щодо концепції подолання антропологічної кризи, формування світоглядних констант, які б дозволили без страху і впевнено дивитися людині у майбутнє, чого вона потребує на фоні загострення пандемії, воєн, екологічних та демографічних проблем тощо.

Аналіз попередніх досліджень. Існує ціла філософська традиція у дослідженні антропологічної кризи, яка стає однією з ключових проблем гуманітарного знання сучасних вче-

них. Названу кризу пов'язують з такими явищами як масове суспільство, масова культура та масова людина мислителі Франкфуртської школи. Розглядають кризу людини у її тісному взаємозв'язку із цивілізаційною кризою А. Печчеї, С. С. Хоружий, В. В. Кизима, Т. Д. Суходуб. Глобальний характер антропологічної катастрофи та загрози щодо майбутнього описують С. Б. Кримський та Ф. В. Лазарев. Антропологічну кризу характеризують як кризу гуманістичних цінностей В. І. Шинкарук, В. П. Іванов, В. Г. Табачковський, С. Б. Кримський та інші. Прояви антропологічної кризи, її особливості у сучасну добу аналізують М. О. Булатов, В. П. Загороднюк, К. С. Малеев та ін.

Нові «технології» розв'язання антропологічної кризи в умовах постмодернізму пропонують А. О. Осипов та Л. А. Солонько. Торкаються теми антропологічної кризи інформаційного суспільства в контексті глобальних змін під впливом науково-технічної революції та розглядають стратегії подолання кризи людини О. М. Городиська, Т. М. Дишкант, О. В. Запорожченко, Н. Д. Ковальчук, С. Б. Кримський, Д. Е. Муза, І. В. Тарасенко та інші.

Мета статті полягає у визначенні соціокультурних ознак антропологічної кризи сучасного інформаційного суспільства та можливих стратегій її подолання.

Виклад основного матеріалу. Світогляд попередніх епох забезпечував достатньо ефективно вирішення фундаментальних світоглядних проблем (свободи, смерті, самотності тощо), екзистенційними означити які є всі підстави. В попередні епохи людина знаходилась під впливом певних ідеологічних конструктів, які визнавалися мегаспільнотою і були репрезентовані у певні міфологеми та ідеологеми, які, власне, і давали їй міцний фундамент у житті, коли вона стикалася з проблемами екзистенційного характеру. Початок ХІХ століття ознаменувався поступовим загостренням антропологічної кризи, а перехід людського суспільства до інформаційної стадії в останні десятиліття ХХ століття спровокував появу її нових проявів.

Ознаки антропологічної кризи техногенного суспільства очевидні – питома вага кризи, на жаль, посилюється і зростає; проникає у різні сфери життя людини; динамічна попри різні протидії та стратегії запобігання; зміц-

нює позиції у ролі соціокультурної константи сучасної цивілізації.

Суть антропологічної кризи полягає в колізії людського світовідношення, що виявляють нездатність людини пристосуватися до нею ж створеного середовища [Філософський енциклопедичний словник : 27]. Суттєвими ознаками кризи, на думку мислителів Київської світоглядно-антропологічної школи – М. О. Булатова, В. П. Загороднюка, С. Б. Кримського, К. С. Малеева, Л. А. Солонько, постають «богопошищеність» та «новостійна свідомість» [Філософська антропологія : 200]. Вищеназвані ознаки постають переважаючими модусами життєсприйняття сучасної людини, які закладаються в процесі соціалізації різними її агентами, в тому числі й освітою. Богопошищеність виражається у відчутті самотності людини, самотності, від якого вона страждає; прирікає на постійний пошук, метою якого є відновлення зв'язку з глибинними основами буття, досвід самого буття, втраченого в гонитві за кількісними показниками прогресу [Філософська антропологія : 200]. Щодо новостійної свідомості, головним темпоральним чинником якої є новина, – також відриває людину від її власних буттєвих коренів, первісної єдності із світом через перенасичення інформацією, заклик до діяльнісного активізму, автоматичного зменшення чи навіть ігнорування внутрішньої потреби до рефлексії [Ідея культури : 13–14]. Як наслідок – «екзистенційна фрустрація» – термін, який означає таку життєву позицію, в якій головним системоутворюючим принципом стає знижений рівень показника осмисленості життя.

Можемо констатувати про кілька головних акцентів у виявленні змісту та сутності антропологічної кризи. Зокрема, ряд вчених у дискурсі сучасних досліджень антропологічної кризи зосереджують увагу на її обумовленість науково-технічним прогресом та впливом інформаційного суспільства. Інші – пов'язують причини кризи, а відповідно і стратегії подолання пріоритетно з внутрішнім світом особистості, індивідуальною екзистенцією.

Розглянемо детальніше причини антропологічної кризи. Сучасний світ знаходиться в ситуації «стійкого нерівноважного стану», користуючись термінологією синергетики, чи,

іншими словами, перебуває в точці біфуркації. Відповідно, потребує компенсуючих стратегій. Однією з них виступає наука як важливий чинник культурно-історичної еволюції та соціального прогресу. Наука однозначно демонструє потужні досягнення, але на разі не завжди пропонує достатньо якісні механізми, які б сприяли регуляції та врівноваженню цивілізаційного розвитку. Натомість нерідко відбувається протилежне – нарощування потенціалу руйнівних технологій. Застосування наукового знання до вирішення найгостріших соціокультурних проблем не завжди призводить до їх якісного вирішення. А випадками провокує появу «загрозливої колізії між цивілізацією та екзистенцією», – стверджує С. Б. Кримський. – Людина виявилась розір'ятою між палеолітом свого духовного підпілля та науково-технічним прогресом, який, за висловом А. Ейнштейна, став нагадувати сокиру в руках дикуна» [Кримський : 4].

Сутність антропологічної кризи сучасного постіндустріального суспільства вченими розглядається як загроза втрати людиною головних смислів свого життя. Інформаційна цивілізація, яка супроводжується глобалізаційними процесами, призводить до розмивання соціальних норм, перетворення особи на виконувача соціальних ролей, втрати персоніфікації, кризи ідентичності. Дослідники у своїх розмірковуваннях здебільшого зупиняються на морально-етичному дискурсі проблеми, яка стосується покоління Net. Попри всі досягнення інформаційної цивілізації та прогнози трансгуманістів особливо щодо можливості фундаментальних змін людини за допомогою прогресивних технологій з метою її вдосконалення у фізичному, психічному та розумовому аспектах, не можна ігнорувати ризики, до яких ці зміни можуть призвести. Коли в XIX столітті людина почала активно оволодівати природою, в XX – зробила акцент на науку і техніку як головні константи могутності людини у світі, то вже в XXI столітті стало зрозуміло, що 1) експерименти над природою досягли своєї критичної межі, настільки величезних розмірів досягли екологічні проблеми і 2) людство стає безпорадним перед технікою, яку саме і винайшло. Результатом стало формування сурогатного еkleктичного світогляду, в якому людина поступово втрачає свою цінність як духовна істота. На поглиблення

проблем впливає і стрімке розповсюдження вірусної інфекції Covid-19, яка завдала не лише фінансові та матеріальні збитки у масштабах всього людства, але і моральні та духовні [Сухова : 135]. Цілком очевидний факт: пандемія оголила приховані раніше факти антропологічної кризи на різних рівнях соціальної системи, неоднозначно вплинула на важливі процеси самоорганізації в сучасному світі.

Не можемо не погодитися з думкою Н. А. Ченбай про те, що «технократичний підхід до дійсності є визначальним у сучасному глобалізованому світі» і за допомогою техніки і технологій вирішується багато суспільних проблем [Ченбай : 142]. Прогрес техніки має переваги: випереджає прогрес соціокультурний, прискорює процес модернізації суспільства, впливаючи на культуру, соціум і людину, в першій чверті XXI століття є основоположним у сучасному глобалізованому світі. Водночас технократизм містить в собі потужні небезпеки – ігнорування духовних запитів людини, її потреб та інтересів, які не піддаються математичному обрахунку. В цьому контексті, відмічає вчений, технології розвиваються значно швидше, ніж людина може усвідомити та прийняти можливі наслідки їхнього впливу на життя людства. Причина, на думку дослідника, у відмінностях систем цінностей – технократичної та традиційної [Ченбай : 143].

В XXI столітті попри неймовірні науково-технічні досягнення все більше зростає безпорадність людини перед технікою – через посилення ролі віртуального спілкування, використання штучного інтелекту і т.п., що призводить до поступового відсторонення людини від самої себе та інших. Такі наслідки можуть долатися за умови адекватної оцінки місця та ролі науки і технологій у сучасному світі. Суперечка сциєнтистів і антисциєнтистів ставатиме конструктивною за умови всебічного аналізу технократичного мислення як різнопланового і суперечливого феномену сучасної духовної культури, якісного підходу до розуміння стратегії розвитку суспільства та можливо пропонування нової соціальної альтернативи.

Сучасне суспільство породжує нову універсальну людину, вважає А. Розлуцька, яка позірно демонструє зовнішню активність. Внутрішній світ цієї нової людини можна охарактере-

ризувати як закритий та пасивний, вона функціонує механічно. Як наслідок, така особистість не здатна вільно і всебічно розвиватись, через постійний і масований вплив нав'язливої інформації маніпулятивного характеру, без якої вона не може брати участь у житті суспільства, адже випадає із загального контексту. Дослідниця уможливує вихід із такої ситуації через пошук розумного балансу між інформаційними технологіями, мас-медіа і цінностями гуманізму, оскільки в суспільстві все виразніше відчувається «потреба переходу від «кількісного ідеалу» епохи масового споживання до розуміння «якості життя» як головної загальнолюдської цінності» [Розлуцька : 29-30].

Описуючи позитивні прояви інформаційної доби, технологічні інновації, які сприяють поліпшенню якості повсякденного буття людей, О. В. Запороженко водночас зосередив увагу на найбільш, на його думку, актуальні антропологічні ризики в існуванні та розвитку інформаційного суспільства – екстремізм та тероризм. Автор обгрунтовано доводить, що названі ризики стали результатом маніпулятивного використання в масових масштабах інформаційного простору [Запороженко : 83].

Елементом антропологічної кризи в техногенному суспільстві Т. М. Дишкант називає кризу свободи людини. Вказує на амбівалентність у сприйнятті свободи сучасною людиною. Дійсно, сучасне суспільство – постіндустріальне, інформаційне, демократичне у порівнянні з попередніми етапами розвитку надає людині набагато більше можливостей. Водночас все частіше ми чуємо, що сучасна людина втрачає свободу. Причиною такого твердження є розгляд свободи «в ракурсі її зовнішньої і внутрішньої спрямованості як негативної і позитивної» [Дишкант : 29]. Якщо в соціальному, зовнішньому для людини, середовищі інформаційного суспільства зростають можливості і свобода вибору та дій, то можливості, пов'язані з позитивною, чи внутрішньою свободою, її духовним рівнем, виступають напряму результатом розуміння того, що є сутністю людини. Втрата свободи сучасною людиною пов'язана з незнанням своєї власної природи та ілюзією у сприйнятті негативної, зовнішньої свободи як свободи в повному розумінні.

Глобальність новітньої світомоделі містить у собі загрози нівелювання людини як автономного мікрокосмосу термінологією античних філософів, як завершального світу в собі. З посиленням глобалізаційних процесів паралельно відбувається втрата людиною своєї індивідуальності; вона перетворюється на об'єкт маніпулювання з боку безликих суспільних сил, перестає бути тотожною сама собі, все більше потрапляє в залежність від мінливих обставин буття.

У добу інформаційного суспільства антропологічні проблеми видозмінюються, модифікуються та загострюються. Представники Київської світоглядно-антропологічної школи витоки антропологічної кризи та стратегії її розв'язання пов'язують найперше з внутрішнім духовним світом людини. Так, у розумінні В. Г. Табачковського виявом антропологічної кризи сучасної людини постає її фундаментальна екзистенційна неузгодженість, а саме – криза самоідентичності як кардинальне порушення органічності всіх складових людської життєдіяльності, втрата надійних усталених раціонально вивірених, освячених традицією життєво значущих орієнтирів в усьому універсумі людського буття (на рівні соціальних структур, культури, індивідуальної екзистенції, мислення, ціннісних орієнтацій, моральних імперативів, психічного здоров'я тощо) [Табачковський : 351–355].

С. Б. Кримський у своїх працях «Філософія як шлях людяності і надії» (1996), «Шляхи та роздоріжжя сучасної цивілізації» (1998), «Філософія як путь человечности и надежды» (2000), «Заклики духовності XXI століття» (2003), «Під сигнатурою Софії. Запити філософських смислів» (2008) та ін. з'ясовує сутність антропологічних проблем сучасного суспільства і пропонує нову концепцію людської присутності у ціннісно-смысловому універсумі як стратегію розв'язання антропологічної кризи. Серед найважливіших принципів його концепції, що регламентують буття духу як основи особистості, виділяє принцип: а) монадності особистості; б) «третьої правди», який виражає незвідність життя до альтернативи «щастя – нещастя», «успіх – поразка» тощо, позначає вихід з буденності на високі обрії надії; в) екзистенційного крещендо; г) несилової боротьби добра зі злом; д) морального розуму, утверджує розум, насто-

яний на совісті, котрий відкидає навіть найефективніші шляхи до успіху, якщо вони уражені морально ущербними наслідками.

Вимога вченого – утвердження так званої монадної особистості, «що здатна репрезентувати свою націю, свою культуру, свою епоху і тим самим маніфестувати індивідуальну іпостась універсального досвіду» [Кримський : 12–13]. Принцип еквіпотенційного крещендо передбачає «розуміння життя як зростаючої кульмінації творчих подій, коли смерть особистості становить не кінець, а вінець звершень, альтернативних небуттю» [Кримський : 18]. Водночас не менш актуальним постає потреба утвердження в XXI столітті принципу толерантності, духовна суть якого зводиться не стільки до гасла терпимості, скільки до вимог розуміння Іншого. Може розглядатись як комунікативна прирученість людей одне до одного, котра дає змогу заповнити відстань між полярними позиціями полем взаємопорозуміння, застосуванням консенсусу [Кримський : 19]. На думку вченого, вироблена система принципів має стати важливішим стратегічним ресурсом морального здоров'я кожної нації, людяного поступу історії і визначати духовність нового тисячоліття.

Маємо підкреслити, що альтернативою хаосу, масовизації, коли творчість та самодостатність людського буття редукується до тварного споживання, коли нівелюється неповторність та особливість суб'єктів, панує сірість та посередність, може виступити, на думку С. Кримського та Г. Меднікової, насамперед духовність, як заклик індивідуального становлення та розшифрування самобуттєвості, як ціннісне творче вибудовування особистості; як культурна парадигма рубежу тисячоліть [Меднікова : 52].

Очевидно, що духовності не можна навчити, не можна прищепити індивіду. Вона формується ним самим у процесах активної діяльності, під впливом певних зразків поведінки інших людей. «Духовність, – вважає С. Б. Кримський, – не тотожна духовному життю суспільства. Вона виступає як спосіб самобудови особи і конститується у вигляді покликання її носія. Духовність пов'язана з вибором свого власного образу, своєї долі та ролі...» [Кримський : 4].

Катарсисна здатність сучасних світоглядних систем не достатньо ефективна. Не забезпечують очікуваного результату у розв'язанні

антропологічної кризи ні наука і техніка, ні освіта, ні мистецтво, ні релігія, ні сфера матеріальної життєдіяльності. Пандемія ще більш виразно унаочнила слабкі і сильні сторони людства. Здобутки й досягнення – цифровізація життя, впровадження дистанційної освіти, поширення можливостей онлайн-спілкування і т.п. – потужні реформування як відповідь на пандемію в цілому не змінили спосіб життя і мислення людей. Адже паралельно з проривами в багатьох сферах життя оголились і проблеми (для прикладу в соціальній сфері – освіті, медицині, стосунках тощо), які існують тисячоліттями і які можна звести до однієї – проблеми людяності в людині.

Події в світі останніх років яскраво ще раз засвідчили, що проблеми в економічній, політичній та культурній сферах є наслідками антропологічних проблем і особливо – антропологічної кризи. Саме вона є коренем, основою, яка не дає можливості максимально та ефективно розв'язувати всі решту проблем. Світогляд людини, її мислення, спосіб життя мають бути одним з пріоритетів реформ та політики розвитку держав та організацій світового рівня. Адже ми як людство починаємо жити в умовах постійних змін і не лише локального, але й планетарного рівнів. Проблеми глобального характеру спонукають нас вчитися відповідати на виклики часу, робити висновки, змінювати своє відношення до себе і світу. Пандемія наочно продемонструвала людству, що варто боятися не стільки вірусу, скільки формату сучасного способу життя – неусвідомленого й безвідповідального.

Видається доречним згадати вислів М. Бубера про різні епохи існування людського духу – «облаштованості й епохи бездомності». У контексті наших розмірковувань бездомність співзвучна концепту М. Шелера щодо незнання людини самої себе, своєї природи. Водночас облаштованість духу – це здійснюване людиною самопізнання й самоусвідомлення, завдяки яким її знання постають не просто почерпнутими із навколишнього світу, а прожитим, засвоєним, включеним до буття, яке (знання) стає його досвідом, основою. Якщо подібного акту осмислення не відбувається – знання залишається інтелектуальним, відірваним від буття, відповідно не може дати людині відчуття облаштованості її духу.

Висновки. Антропологічна криза супроводжує людину від моментів її виникнення у різних формах прояву. Ознаками зазначеної кризи у ХХ–ХХІ столітті стали богопошищеність, необлаштованість у світі, не-засвоєння знання духом, децентрованість по відношенню до себе, криза ідентичності тощо. Драматизм буття сучасної людини загострює нарощування темпів глобалізаційних процесів, посилення інформатизації й цифровізації життя людського суспільства, зростання технократизму.

Зняття гостроти антропологічної кризи, її мінімізації можливі завдяки становленню справжньої буттєвості людини, завдяки процесам самоусвідомлення та самопізнання. Така позиція вже неодноразово звучала в історії

філософської думки, однак на порозі III тисячоліття зростає потреба у її реалізації як відповіді на виклики сьогодення, підкріплення теоретизувань практичними кроками. Такий підхід вимагає трансформації освітнього процесу – для прикладу, включення майндфулнес-практик (безоцінкове пізнання та усвідомлення свого досвіду в теперішній момент, що виникає внаслідок свідомого скерування уваги), програми SEE Learning (соціальне, емоційне та етичне навчання), медитаційних практик тощо, які уможливають трансформацію та переформування особистості у напрямку вкоріненості в буття, її облаштованості, центрованості, відповідальності за власне життя, існування природи й людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Городиська О.М. Масова людина та проблема психагогії в умовах поглиблення антропологічної кризи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. №3 (38). С. 144–152.
2. Дишкант Т.Н. Криза свободи людини як елемент антропологічної кризи в техногенному суспільстві. *Вісник харківського національного університету імені Каразіна. Сер. Теорія культури і філософія науки*. 2019. Вип. 60. С. 29–35.
3. Запорожченко О. В. Антропологічні проблеми інформаційного суспільства. *Молодий вчений*. 2016. №12.1 (40). С. 81–86.
4. Ідея культури: виклики сучасної цивілізації / Бистрицький Є. К., Пролієв С.В., Кобець Р.В., Зимовець Р.В. Київ : Альтерпрес, 2003. 192 с.
5. Кримський С.Б. Заклики духовності ХХІ століття. Київ : Вид. дім «КМ Академія», 2003. 32 с.
6. Меднікова Г. Священні розміри існування. *Людина і світ*. 2003. № 2. С. 52–57.
7. Розлуцька А. Суперечливість впливів глобалізованого світу на людину. *Освіта регіону*. 2010. № 4. С. 28–32.
8. Сухова Н. М. Пандемія: загроза чи урок людству в ХХІ столітті? *Вісник НАУ. Сер. Філософія. Культурологія*. 2020. №2 (32). С. 135–140.
9. Табачковський В. Г. Полісутнісне homo : філософсько-мистецька думка в пошуках «неевклідової рефлексивності». Київ : ПАРАПАН, 2005. 432 с.
10. Філософська антропологія в контексті сучасної епохи / Булатов М.О., Загороднюк В.П., Малеев К.С., Солонько Л.А. Київ : СтилоС, 2001. 245 с.
11. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 751 с.
12. Ченбай Н.А. Технократичне мислення в сучасному суспільстві (соціокультурний аналіз). *Вісник НАУ. Сер.: Філософія. Культурологія*. 2020. № 2 (32). С. 140–144.
13. Шелер М. Положение человека в космосе. *Проблема человека в западной философии*. Москва : Прогресс, 1988. С. 28–64.

REFERENCES

1. Horodyska, O.M. (2018). Masova liudyna ta problema psykhahohiky v umovakh pohlyblennia antropolohichnoi kryzy [Mass human and the problem of psychogogy in the deepening of the anthropological crisis]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*, 3 (38), 144-152. doi: 10.21564/2075-7190.38.140014 [in Ukrainian].
2. Dyshkant, T.N. (2019). Kryza svobody liudyny yak element antropolohichnoi kryzy v tekhnohennomu suspilstvi [The crisis of human freedom as an element of the anthropological crisis in a man-made society]. *Visnyk kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni Karazina. Ser. Teoriia kultury i filosofii nauky*, 60, 29-35. doi: 10.26565/23 06-6687-2019-60-04 [in Ukrainian].
3. Zaporozhchenko O.V. (2016). Antropolohichni problemy informatsiinoho suspilstva [Anthropological problems of the information society]. *Molodyi vchenyi*, 12.1 (40), 81-86. doi: 10.36059/978-9934-588-42-6/125-144 [in Ukrainian].
4. Bystrytskyi, Ye. K., Proliieiev, S. V., Kobets, R. V., Zymovets, R. V. (2003). Ideia kultury: vyklyky suchasnoi tsyvilizatsii [The idea of culture: the challenges of modern civilization]. Kyiv : Alterpres [in Ukrainian].

5. Krymskyi, S.B. (2003). Zaklyky dukhovnosti XXI stolittia [Spirituality` appeals of the XXI century]. Kyiv : Vyd. dim "KM Akademiia" [in Ukrainian].
6. Miednikova, H. (2003). Sviashchenni rozmyry isnuvannia [The sacred dimensions of existence]. *Liudyna i svit*, 2, 52–57. [in Ukrainian].
7. Rozlutska, A. (2010). Superechlyvist vplyviv hlobalizovanoho svitu na liudynu [Contradictory effects of the globalized world on a human]. *Osvita rehionu*, 4, 28-32 [in Ukrainian].
8. Sukhova, N. M. (2020). Pandemiia: zahroza chy urok liudstvu v XXI stolitti? [The pandemic: a threat or a lesson to humanity in the 21st century] *Visnyk NAU. Ser. Filosofiia. Kulturolohiia*, 2 (32), 135-140. doi: 0.18372/2412-2157.32.15122 [in Ukrainian].
9. Tabachkovskiy, V. H. (2005). Polisutnisne homo : filofska-mystetska dumka v poshukakh "neevklidovoi reflektivnosti" [Poly-essence Homo: philosophical and artistic thought in search of "non-Euclidean reflectivity"]. Kyiv : PARAPAN [in Ukrainian].
10. Bulatov, M. O., Zahorodniuk, V. P., Maleiev, K. S., Solonko, L. A. (2001). Filofska antropohiia v konteksti suchasnoi epokhy [Philosophical anthropology in the context of the modern era]. Kyiv : Stylos [in Ukrainian].
11. Shynkaruk, V. I. (2002). Filofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv : Abrys [in Ukrainian].
12. Chenbai, N. A. (2020). Tekhnokratychnye myslennia v suchasnomu suspilstvi (sotsiokulturnyi analiz) [Technocratic thinking in modern society (sociocultural analysis)]. *Visnyk NAU. Ser.: Filosofiia. Kulturolohiia*, 2 (32), 140-144. doi: 10.18372/2412-2157.32.15123 [in Ukrainian].
13. Sheler, M. (1988). Polozhenye cheloveka v kosmose [The position of human in the universe]. *Problema cheloveka v zapadnoi fylosofyy*. Moskva : Prohress [in Russian].

I. L. KOVALCHUK

*Candidate of Philosophical Sciences, Docent,
Lecturer at the Department of natural sciences and mathematics,
Municipal Higher Educational Institution «Lutsk Pedagogical College»
of the Volyn Regional Council, Lutsk, Ukraine
E-mail: ikovalchuk@lpc.ukr.education
<https://orcid.org/0000-0003-2165-5367>*

ANTHROPOLOGICAL CRISIS IN CONDITIONS OF THE INFORMATION SOCIETY

The problem of anthropological crisis is one of the key topics in the discourse of philosophical research. It is shown that this problem is especially acute in the XXI century, provoked not least by powerful globalization processes and technocratic development, as well as the consequences of the Covid-19 pandemic. Emphasis is placed on opposing views and assessments of the consequences of scientific and technological development of society. It is shown that the advancement of scientific and technological development has led to a violation of the balance between technological and socio-cultural potential of humanity.

Signs and manifestations of the anthropological crisis of modern technogenic society are considered. It is substantiated that modern civilization is experiencing a deep anthropological crisis in various spheres of life and needs a leveling of the crisis acuteness and appropriate strategies to overcome it. The concept of human presence in the value-semantic universe of S. Krymsky as a strategy for solving the anthropological crisis is analyzed.

Key words: anthropological crisis, modernity, technocracy, information society, globalization, man.

*Стаття надійшла до редакції 23.05.2021
The article was received 23.05.2021*

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2021.2.8>

В. І. МЕЛЬНИК

*поет, прозаїк, літературний критик, перекладач,
член Національної спілки письменників України (з 1996 р.)
та Асоціації українських письменників (з 1997 р.)*

ЕВФЕМІЗМ ДЛЯ РЕАЛЬНОСТІ¹

Тим, хто знає творчість Владислава Стольникова, наступне твердження може здатись несподівано-парадоксальним (і передусім, мабуть, самому письменникові!): багато його поезій можна впевнено віднести до комбінаторної літератури, в якій тексти творяться шляхом формального комбінування і перекомбінування складових елементів – слів, фраз, рядків, строф, абзаців тощо. Покажемо це на прикладі вірша з його збірки «Серпанкова гармонія» (К., «Юніверс», 1997) (надалі цитати з неї – з аббревіатурою СГ), однойменного з виданням:

*Солов'їні мости
одлинають у сизі гаї.
Доленосні тони
наворожує місячна кобза.
Просинаєшся ти
о весні горицвітній мойй –
у пустелі бриниш
як осоння завій чорнокосих.*

*Янголя награв
серпанковий любистковий лад
і заманює нас
у тенета медові незнані.
Милозвуччя твоє
розтинає німа ковила,
а небесна луна
височіє у ноті кохання.*

*Тятивою надій
я наповнюю пісню твою –
ми полонимо час
у любовній обласканій музі,
а блаженний настій*

*в'є тіла у квітному раю –
і зірчатий ручай
нас обожнює в янгольських узах.
(СГ, с. 20)*

Маємо статичну картину, де практично відсутній розвиток дії. Герой спостерігає, переводячи погляд з одного фрагмента реальності на інший і фіксує побачене, але за своєю суттю картина не зміниться навіть якщо змінювати порядок розгляду її фрагментів. Можна переставляти місцями строфи, можна, не порушуючи ритмічної структури, всередині строф перші чотири рядки ставити на місце наступних чотирьох і навпаки, але це мінімальним чином відбиватиметься на остаточному естетичному результаті – на інтелектуальному та емоційному впливі, яке чинить текст на реципієнта. Незначною мірою змістяться хіба що смислові акценти, залежні від того, як зміщуються логічні наголоси (у письмовому мовленні вони зазвичай падають на кінець фрази).

Ця особливість поезії Стольникова помітно проявляється у низці віршів із його другої книжки «На хресті часу» (К., «Український письменник», 2013) (надалі цитати з неї – без вказівки на джерело). Скажімо, «Благоліпне надвечір'я» виглядає так:

*Бабине літо блаженно сміється,
спалює першу твою сивину.
Бабине літо спускає до серця
сповнену мрії павутиночку сну.*

*Бабине літо тобі одягає
ткану любов'ю, незгасну фату.
Бабине літо в осінньому гаї
пестить утіху твою золоту.
(с. 81)*

¹ Стольников, Владислав. Серпанкова гармонія : Поезія / Передне слово І. Драча. Київ : Юніверс, 1997. 48 с.

Цілковита рівноправність фрагментів реальності, відображеної у свідомості ліричного героя, підкреслюється наскрізним – через увесь текст – використанням анафори і паралелізму, що взаємно підсилюються (щоправда, за відсутності смислової та емоційно-експресивної градації фрази набувають ритмомелодичної та інтонаційної одноманітності). Це, у свою чергу, полегшує комбінаторне маніпулювання з елементами тексту, аналогічне описаному вище, оскільки не потрібно перейматись синтаксичним узгодженням їх між собою (у третій строфі вірша «Серпанкова гармонія» проблема виникала).

Точно за таким принципом у другій збірці вибудовується низка творів: «Зоряна віха» (с. 75), «Обрійний фенікс» (с. 97), «Інтимні світлини» (с. 101), «Бездонна чеснота» (с. 102) тощо. У них так само відсутній розвиток дії, а розповідь подається за законами фуґи: якщо в музичному жанрі одна й та ж тема повторюється в різних тональностях, різними голосами, то у віршах Стольникова одна й та ж емоційна мікрокартина ніби знов і знов відтворюється іншими (але стилістично близькими) лексичними засобами.

З високою вірогідністю припускаємо, що автор не ставив за мету писати вірші відповідно до вимог комбінаторної літератури. Підстави зараховувати їх до такого виду творчості з'явилися, так би мовити, як побічний продукт, зумовлений своєрідністю його художнього світу.

Тип ліричного героя, характерний для поезії Стольникова, можна визначити як *герой-фантазер*, адже світобачення, яке він пропонує, у першу чергу є видіннями, тобто уявними картинками, що розгортаються в людській свідомості. Конкретизуються вони по-різному: як сон і сновидіння («У настійному сні / я цілую кохане видіння» (с. 14), «Хай зоряне віття / гойдне сновидіння крилаті» (с. 67)), мрія («являються серцю, як обриси мрій» (с.101)), фантазія («чари фантазій, / що повняться грою / небесного сну» (с. 76)), фантом («казковий фантом / оживляє небесні світлини» (с. 12)), міраж («стражденні мої міражі» (с. 14), «заповітні живі міражі» (с. 73)), марево («І тягнуться вії / у маревні мандри» (с. 99)) тощо. Як бачимо, ключовий концепт, неодноразово повторюючись, реалізується через довгий синонімічний ряд.

Такі уявні картини-видіння за своєю природою текучо-мінливі, їх окремі частини не відзначаються ні чіткістю та непорушністю просторових меж, ні точно встановленими взаємними співвідношеннями. Вони можуть довільно переформатовуватись, безперешкодно перетікати одна в одну, і це залежить насамперед від волі (сваволі) героя-фантазера, що інспірує їх появу. Не випадково пріоритет надається безплотним, ефемерно-безтілесним матеріальним субстанціям, які відзначаються схожими властивостями (повітря, вода, сяйво, імла, павутиння), а також абстрактним поняттям, що вказують на психічні стани, процеси і т. д. Цікаво, що абстракціям іноді підпорядковується матеріально-предметний план, для чого використовуються синестетичні за своєю природою метафори: «ми плвли по струні / калинового сну» (СГ, с. 9).

Про розвиток картин-видінь у часі і про справжні причинно-наслідкові зв'язки, що таким чином проявились би, можна говорити хіба що умовно: хронологічна послідовність фрагментів не є жорстко детермінованою, різні дії в них можуть відбуватися синхронно.

*Гуманиться доля
у плесі досвітнього сну –
німа самотина
пряде заповітне видіння:
льони довгополі
голублять незнану жону;
скрушну павутину
чарує пора лебедина.
(СГ, с. 26)*

*Духмяніє миттєвістю він,
опівнічний омріяний вісник –
і вивершує душу твою,
викрадає сивини імлі.
А його даленіючий дзвін
обіймає навіяну пісню –
і благає вінки на краю
медяної нічної поли.
(СГ, с. 33)*

Фантазії, що вимальовуються перед внутрішнім зором героя і являють собою рефлексію над дійсністю, мають специфічну особливість: їх ніде не доповнює авторефлексія. Ми не бачимо жодної прямо висловленої самооцінки героя, його власних самохарактеристик. Він

ніби прагне усунути себе на периферію картини світу, виступати не активним чинником, не суб'єктом діючим, а суб'єктом спостерігаючим.

Симптоматичне тут уникання займенника «я»: у 39 віршах книжки «Серпанкова гармонія» він зустрічається тільки 7 разів (причому в усіх відмінках), займенник «мій» – 5 разів; у 72 віршах книжки «На хресті часу» бачимо його частіше – 44 рази, займенник «мій» – 21 раз.

Саме по собі таке статистичне спостереження не було б переконливим, якби не доповнювалось іншими особливостями, пов'язаними з ним системно.

Автор схильний використовувати безпідметові речення, зокрема означено-особові, присудок у яких передається дієсловом у формі першої особи однини: «Отченаші стелю / у твоє материнське світання – / охоронні жита / нахилию на ясельну синь» (СГ, с. 45), «Зле-лію на вічному рясті / рожеві твої таємниці» (с. 30), «Знаю жагу солов'їну / лину в обійми троянд» (с. 45).

Значна увага приділяється граматичним конструкціям, де «я» перебуває в пасивному стані: «і мені твоя вічність, кохано, / пригорнулася до віч» (СГ, с. 44), «Відчуття синьокрилої втіхи / окриляє тебе і мене» (с. 64), «Твоє чарівливе дівочтво / мені віддається ізнову» (с. 96), «Присягнешся мені / потайними словами любові, / вже коли спалахнеш / у єдиній зі мною сльозі. / А цілунки рясні / закиплять у веселковій повні, / щоб тебе і мене / воскресить у досвітній грозі» (с. 46).

Пасивна позиція може виражатись і через атрибути, приналежність яких ліричному герою засвідчує присвійний займенник «мій»: «Плекай непокору / мого ностальгійного дзвону» (СГ, с. 6) «Зі спалаху музи моєї / здійсмається полум'я зойку» (с. 91), «де ласка співоча торкає / мою яснокрилу жагу» (там же), «Сподівання мою ностальгію / викрадає у пізній весні» (с. 97), «Кохання нестямно покличе тебе / у безсоння моє» (с. 36).

Ліричний герой раз у раз уникає говорити про себе як про окрему особистість, ховаючись за маскою збірного образу «ми»: «Нас односила ніч / на Чумацький рушник – / ми ронили сліди / у Дніпрове свічадо» (СГ, с. 39), «І в'ємо ми самі / далину новорічного раю» (с. 33), «І весну пресвяту / ми заронимо в осінь

останню, / де нетлінне зело / заповітно хлюпне до грудей» (с. 46), «Відчуття голубливого жару / нам єднає п'янки полюси. / Відчуття негасимого чару / нам являє святі голоси» (с. 64).

Ще одна повторювана маска ліричного героя – його мовлення про себе в другій особі:

*Погляд спливає повз тебе – зневажену тінь.
Вюрмицілюду – сирітством судомить ся серце.
Очі затоплюєш в темний розгойданий дзвін,
як у Господню любов і людське милосердя.*

*Ти – до людини розчулюєш голос живий,
ніби вихплюєш днину з імлістої пустки.
Молиться Небу Земля, що несе до сивин
зіткану з мертвих волокон чорнобиля хустку.*
(СГ, с. 22)

Але якщо мовні засоби вираження пасиву добираються підсвідомо, то на іншому рівні творів ліричний герой осмислено говорить про розуміння саме такого свого місця в дійсності. Він – людина глибоко віруюча, і тому Всесвітним сприймається не як самоодільна річ-особі, де індивідуальним буттям часто керує випадок, а як сфера глобальної дії організуючої вищої сили, від якої цілковито залежить індивід. Відтак більшість того, що він отримує в житті, здобувається не завдяки його персональним зусиллям чи сприятливим обставинам, а Божою милістю дарується зверху: «А чеснота твоя / є дарунком єдиного Бога» (с. 14), «Господь обирає / тобі у годину зачаття / і батька, і матір, / і кривну межу на землі» (с. 103). Звертання до Бога, молитва – один зі стійких мотивів у доробку Стольникова.

Хоча видіння й виникають у свідомості героя ніби спонтанно й мають текучо-нестійкі форми, це зовсім не означає, що вони не корелюються з реальністю. По-перше, уявна картина світу будується з «цеглинок» (слів та образів), що мають точні денотати в дійсності. По-друге, якраз життєві факти й події породжують ті психологічні імпульси, що спонукають автора писати – виражати себе, висловлювати своє ставлення до реалій. У нероферентній ліриці (саме до такого її різновиду належать вірші Владислава Стольникова), за словами О. Деркачової, «важливим стає не показ світу, а відтворення почуттів і сприйняття цього світу» (Деркачова О. С. Світ у тексті (еволюція стилевих систем

в українській ліриці другої половини ХХ ст.). Івано-Франківськ : Тіповіт, 2013. с. 176).

Термін не слід сприймати буквально: неререферентна лірика не є такою, що зовсім утратила референтність, – мова радше повинна йти про її обмежену референтність. Образно кажучи, подана автором картина світу нагадує густу вуаль, тісно заплетену вигадливими візерунками, крізь яку докільля сприймається нечітким, розмитим, подеколи невідомим. По суті, щодо реальності вона виступає в ролі **тотального евфемізму**, а за вкрай закучерявленими образами можуть приховуватись банальні думки, які не відразу впадають в око, бо розгледіти їх вдається хіба що при скрупульозному аналізі.

В історико-літературному контексті можна говорити про типологічну спорідненість естетичної пропозиції Стольникова з маньєристичними стилями, зокрема з евфуїзмом, що склався в англійській поезії 16 століття. Його характерні риси – «риторичність, кучерява багатослівність, перенасиченість метафорами, антитезами, алітераціями, асонансами з метою посилення емоційності письма» (Українська літературна енциклопедія, Київ, 1990. Т. 2. с. 137).

Сказане не означає, що подібні підходи художньо невиправдані. Наприклад, в інтимній ліриці вони можуть бути вельми продуктивними, зокрема там, де присутні еротичні мотиви, – на противагу натуралістичним і механістичним зображенням статевого акту, яких не бракує в сучасній літературі.

Любовним взаєминам у Стольникова присвячена найбільша тематична група, в якій послідовно, вірш за віршем, можна простежити динаміку розвитку почуттів від найпершої миті, коли «Постає в ясенівій благальній безодні / заповідана долею жінка земна» (с. 28). Потім настає період мрійливої закоханості («Кохання нестямно покличе / тебе у безсоння моє» (с. 36)), що веде до шлюбу й «узаконеної» фізичної близькості, а згодом і до народження улюбленої «доні». Відтворення пестощів автор шляхетно прикриває вишуканим образним флером:

*А жіноча струна
пломеніє у силі
і дарує себе
у жаркій наготі.*

*І проймаюся я
чарівною луною,
що пускає вінки
у жагливий ручай.
(с. 37)*

*Блаженство вінчального дзвону
сповняє тобою мене.
Блаженству жіночого лона
дарую крило потайне.
(с. 61)*

*Пригублюю янгольське лоно,
неначе вино чарівне.
І чую, що ніжна схорона
плекає тройзілля хмільне.*

*Рятуй незглибиме жадання
у всесвіті наших очей.
А спрагле моє поривання
у тілі твоєму тече.
(с. 55)*

Наведені цитати доповнюють додатковими акцентами те, що було сказано вище: мікродії ліричного суб'єкта мають локальний характер, вони не поширюються на весь твір, не пронизують його наскрізь єдиним чином, а стосуються лише окремих фрагментів. І тому мозаїку образів тримають укупі не ліричний сюжет (його або немає зовсім, або він ледь означений), а ритмомелодична цілісність, настрої та заявлена тема. Не випадково у Стольникова всі вірші мають назви, які кожному окремому тексту задають відповідне тематичне поле.

Довільність фантазій, які ввижаються героєві, не передбачає відсилань до якихось конкретних, індивідуалізовано-неповторних об'єктів, а тим паче – впізнаваності їх. Хоч назви кількох творів вказують на справжню топографію столиці (там мешкає автор) – «Дніпрове свічадо» (СГ, с. 39), «Міст поміж київських круч» (СГ, с. 44), – в них знаходимо не реалістичне відображення точно вказаних місць, а відтворення передусім їх «почуттів і сприйняттів».

*Промінь сонця гойдав –
ніби срібну підкову на щастя –
міст, що в кручах завис,
схожий весь на ланцюг із роси.
Світ легенду складав –*

*міст любові у сивому часі;
і Творця вічний хист
тут голубив серцець полюси.
(СГ с. 44)*

Йдеться, вочевидь, про віадук біля стадіону «Динамо», але за бажання ці слова можуть асоціюватися читачем і з іншими мостами в інших містах.

Вказівка на ще один знаковий київський топонім – Майдан – у вірші «Помаранчева скрижаль» відіграє службову роль і вводить до другої важливої тематичної групи, яка відбиває суспільно-політичні симпатії та антипатії автора.

*Помаранчеві Божі стрічки
закосичили рвійну Україну,
що зринала з осінніх одеж
у вишиванку житніх осонь.
І тендітні майданні свічки
розпалили весну солов'їну,
де жагучі прозріння сердець
об'єднав осяйний унісон.
(с. 16)*

Тут Україна – цінність безумовна, божевствена («Україна у Боже обійстя / понесла літописний майдан» (с. 18)), а революція 2004-го – історичний порив, «жагучі прозріння сердець». Позитивне ставлення до події виражене меліоративною лексикою, якою густо насичено текст (як видно з попередніх цитат, у доробку Стольникова переважає саме позитивно-оціночний словесний пласт).

Та щойно суспільство розчаровується в революційній еліті й маятник громадської думки відгойдується в протилежний бік, автор чутливо реагує на зміну настроїв. У нових віршах меліоративи поступаються місцем пейоративам:

*Але в оксамитній
брехні помаранчеві гноми
тебе розпинають,
немов чужомовна орда.
(с. 105)*

Наступний прихід до влади контреліти і її кримінальне порядкування викликають у героя ще різкіше неприйняття, і воно виливається в інвективи, що сягають публіцистичної прямолінійності. Твори умисно нагнітаються пейоративною лексикою, причому в них практично не вдається простежити градацій: автор займає настільки непоступливо-затяту позицію, що кожного разу намагається вибрати слова з яко-

мога гострішими і негативнішими оцінками – де вже там говорити про поступове наростання якоїсь певної якості!

*Біснуються хмари,
як біло-блакитні дракони,
що кігтем під себе
гребуть обікрадений люд.
Бо, ніби без кари,
царює вампір у законі,
а демон, як цербер,
виношує вовчий прелюд.*

*Чудовиська владні
по людях, немов по скелетах,
зухвало деруться
на вічний престол сатани
і тягнуть безладно
зорю до північної Лети,
а лялька Прокруста
лінчує Богиню весни.
(с. 25)*

Суспільний простір бачиться героєві не місцем боротьби різних соціальних груп, а передусім полем битви двох вищих сил – небесного воїнства Бога і потойбічного воїнства диявола («сатанинська рідня обсідає печерські горби» (с. 22)), а людям належить лише обирати чийсь бік (ясна річ, першої сили!). Вірші, в яких фокусуються такі настрої, об'єднано в невеликий цикл «На хресті часу», який і дав назву книжці. Поданий у ньому різновид естетичної реальності, в якій переважають символи та реалії уявленого потойбіччя, можливо, влучніше було б назвати *естетичною ірреальністю*.

Нереферентність картини світу, мінливість видін у свідомості автора, а відтак «необов'язковість» кожного образу, який без втрат для цілого можна замінити іншим подібним, дають автору більше свободи у ретельному формальному викінчуванні поезій та творенні ускладнених ритмомелодичних і строфічних побудов.

Найулюбленіша строфа Стольникова – восьмирядник на чотири рими, що чергуються за схемою *абвгабвг*. Освоєння його вимагає версифікаційної майстерності, і поет справляється з завданням віртуозно, особливо в другій книжці, хоч надуживання однією циклічною формою і призводить до строфічної одноманітності.

Першорядну увагу автор приділяє мелодії. Для кожного слова старанно підібрано найкраще місце насамперед з огляду на його роль у загальному мелодійному рисунку, рядки рясно пронизані алітераціями та асонансами, а неухильне дотримання правил евфонії є безсумнівним імперативом. У більшості творів це втілюється в рамках традиційної метрики, але зрідка з'являються ритмомелодичні структури зі справді неповторним звучанням, де акустичні образи примхливо переплітаються з візуальними, як у диптиху «Нетанучі мелодії»:

*Опов'є далина
наготу жагучих айстр,
а ляна захмарна бистрина
спасе луну дівочих арф
у вирі світлої знади.*

*Храм очей проллє святі тони
в ясла весни.*

(с. 79)

Наостанку слід зазначити: те, що говорилося про пасивну позицію героя, стосується якраз його надміру обмеженої інструментальної дії щодо впливу на оточення (можливо, таким робом у творах опосередковано проявились факти індивідуально-біографічні, адже, як повідомляється в довідках, включених до обох книжок, письменник з дитинства хворіє на церебральний параліч). Проте він надзвичайно активний психологічно, у своєму енергійному ставленні до дійсності – в радісному прийнятті її світлих сторін і безкомпромісному запереченні всього темного, що загрожує людині.

Рецензія надійшла до редакції 27.05.2021

The review was received 27.05.2021

ЗМІСТ

ФІЛОЛОГІЯ

V. M. Boichuk, N. V. Yefremova, Yu. S. Skrobaka DISCOURSE SPECIFICITY OF NON-COOPERATIVE STRATEGIES OF PESSIMISTIC COMMUNICANT.....	3
Ю. П. Горблянський ЗАГРЕБСЬКЕ ВІДРЯДЖЕННЯ ІВАНА ОСТАПИКА: ПЕДАГОГІЧНІ РІШЕННЯ ТА НАУКОВІ ПОШУКИ.....	15
І. А. Зелененька, А. П. Віннічук ПОДІЛЬСЬКИЙ КОНТЕКСТ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ВЗАЄМИН	31
П. М. Кралюк, Ф. В. Баландін, М. І. Мартинюк ШЛЯХ АННИ ЯРОСЛАВНИ НА ЗАХІД, «СІМ'Я-ДЕРЖАВА» ЯРОСЛАВА МУДРОГО І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ.....	40
С. М. Подолук, О. О. Стрельбіцька НЕТВОРКІНГ І МАСТЕРМАЙНД ДЛЯ ПЕДАГОГІВ: У КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ).....	68
А. В. ЧУЙ ЖІНОЧА ЛІРИКА ГРИГОРІЯ ЧУПРИНКИ: ТЕМИ, МОТИВИ ТА ОБРАЗИ.....	73

ФІЛОСОФІЯ

І. Л. Ковальчук АНТРОПОЛОГІЧНА КРИЗА В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	80
---	----

РЕЦЕНЗІЇ

В. І. Мельник ЕВФЕМІЗМ ДЛЯ РЕАЛЬНОСТІ.....	87
--	----

CONTENTS

PHILOLOGY

- V. M. Boichuk, N. V. Yefremova, Yu. S. Skrobaka**
DISCOURSE SPECIFICITY OF NON-COOPERATIVE STRATEGIES
OF PESSIMISTIC COMMUNICANT.....3
- Yu. P. Horblians'kyi**
THE ZAGREB BUSINESS TRIP OF IVAN OSTAPYK:
PEDAGOGIC SOLUTIONS AND SCHOLARLY SEARCH.....15
- I. A. Zelenenka, A. P. Vinnichuk**
PODILLYA IN THE CONTEXT OF MODERN
UKRAINIAN-BELARUSIAN LITERARY RELATIONS.....31
- P. M. Kraliuk, F. V. Balandin, M. I. Martyniuk**
ANNA YAROSLAVNA'S ROAD TO THE WEST, "FAMILY-STATE"
OF YAROSLAV THE WISE AND THE EUROPEAN CONTEXT.....40
- S. M. Podoliuk, O. O. Strelbitska**
NETWORKING AND MASTERMIND FOR THE TEACHER: IN THE CONTEXT
OF STUDYING THE UKRAINIAN LANGUAGE IN A PROFESSIONAL DIRECTION.....68
- A. V. Chui**
FEMALE LYRICS OF HRYHORII CHUPRYNKA: THEMES, MOTIVES AND IMAGES.....73

PHILOSOPHY

- I. L. Kovalchuk**
ANTHROPOLOGICAL CRISIS IN CONDITIONS OF THE INFORMATION SOCIETY.....80

REVIEWS

- V. I. Melnik**
EUPHEMISM FOR REALITY.....87

Малаш Олександра. Болгарські назви рослин: лінгвокультурний вимір. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. – 224 с.

У монографії розглянуто болгарські найменування флори в етимологічному, семантичному та лінгвокультурному аспекті, викладено історію й окреслено сучасний стан дослідження болгарських назв рослин у слов'янському мовознавстві.

Авторка приділяє увагу календарно-обрядовій (зокрема, міфорелігійній), родинно-побутовій та народномедичній символіці дикорослих і садово-городніх рослин, розглядає функції деяких фітонайменувань у народній сміховій культурі. До мовознавчого аналізу залучено як власне назви рослин, так і присвячені їм зразки болгарської усної народної творчості, художньої літератури, публіцистики.

Коректор Мирослава Карацуба

Дизайн та художнє оформлення Тетяни Савенко

Фотографи Олена Волинська, Алла Єльська, Валентина Захарова, Людмила Маліцька, Тата Рівна, Світлана-Дідух Романенко, Ольга Темненко, Марія Чубик

АКАДЕМІЧНІ СТУДІЇ

СЕРІЯ «ГУМАНІТАРНІ НАУКИ»

Випуск 2

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Наталія Сергіївна Кузнєцова

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 11,16. Замов. № 0821/295. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.